

NA FRONTI

revija za vojaško zgodovino

števila 12 / november 2017

KAZALO

UVODNIK	3
DVE PESMI AVGUSTA FABJANČIČA	4
IZ DRUŽINSKE KRONIKE SITARJEVIH IZ PODPOZNIKA , Hermina Prinčič	5
JAKOB RADO ŠTURM (1893–1960) , Petra Leskošek	12
MAX VOGRIN (1899–1985), BIL JE BELA VRANA , Fedja Klavora	19
PODPOLKOVNIK IZIDOR HRAŠOVEC, ENA PRVIH ŽRTEV PRVE SVETOVNE VOJNE , Miha Šimac	32
GIUSEPPE SEGANTI (1887–1957), BERSALJER IN PILOT , Vinko Avsenak	34
POZABLJENI NA PREVALU 1915–1918 , Vili Prinčič	43
BOJI OGRSKE 20. DOMOBRAanske DIVIZIJE NA ŠKABRIJELU, HRIBU SMRTI , Norbert Stencinger	48
CERKVENA UPRAVA V GORICI PO ITALIJANSKI ZASEDBI , Renato Podbersič ml.	56
NADOMESTNI BATALJON 87. PEHOTNEGA POLKA V POTRESU V BREŽICAH DNE 29. 1. 1917 , Dušan Nečak	61
SRBSKA VOJAŠKA OBVEŠČEVALNA SLUŽBA IN ATENTAT V SARAJEVU JUNIJA 1914 , Matjaž Bizjak ...	67
KOTA 87 – ČUKIŠČE V DOLU , Mitja Juren.....	75
KRATKE ZGODBE	
Judeževa kupčija , Mirko Kurinčič	78
Spominska knjiga Zalke Kaučič , Simon Kovačič	80
Spomini avstro-ogrskega vojnega ujetnika Josipa Koširja (1872–1948) , Uroš Košir	82
Tragedija na Ježi , David Erik Pipan	85
»ČLOVEK BI MISLIL, DA JE PAR DESET KILOMETROV OD SOVRAŽNIKA VAREN, PA SI JO RAVNO TAKO LAHKO IZKUPIL...« , David Erik Pipan	87
JURIŠNIK NA ZNAČKAH 27. ČRNOVOJNIŠKEGA PEHOTNEGA POLKA , David Erik Pipan	92
AVSTRO-OGRSKE VOJAŠKE TORBE IN NAHRBTNIKI MED PRVO SVETOVNO VOJNO , David Erik Pipan	94
ROJSTVO AVSTRO-OGRSKIH OKLEPNIKOV , Tomaž Velnar	100
VARUHI KULTURNE DEDIŠČINE PRIPOVEDUJEJO ...	
Ive in Zdenko Mužič z Banjšic , Vinko Avsenak	105
SPOMENIŠKA CONA NA DEBELI GRIŽI: OD ROMANJA NEKDANJIH BORCEV DO TURIZMA SPOMINA , Marco Mantini	108
FOTO ALBUM	116

NA FRONTI, revija za vojaško zgodovino, številka 12, november 2017

Izdajatelj: Društvo soška fronta 1915–1917, ul. Nikole Tesle 19, Šempeter pri Gorici, **glavna urednika:** Vinko Avsenak, Simon Kovačič, **odgovorni urednik:** David Erik Pipan, **uredniški odbor:** Vinko Avsenak, Simon Kovačič, dr. Renato Podbersič ml., Vili Prinčič, **lektor:** Vinko Avsenak

oblikovanje in priprava za tisk: A-media d.o.o., **tisk:** P.S.M.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Prepovedano je vsako kopiranje in razmnoževanje brez pisnega dovoljenja uredniškega odbora in avtorjev prispevkov.

Na naslovnici: Razglednica mariborskega 26. strelskega polka, izdana v spomin na boje pri Bovcu 24. oktobra 1917.
(iz zbirke Davida Erika Pipana)

Na zadnji strani: Značka ljubljanskega 27. črnovojniškega polka (iz zbirke Davida Erika Pipana)

www.drustvo-soskafronta.si

DVANAJSTI ŠTEVILKI REVIEJE NA POT

Leta 1917 so se odvijale zadnje tri bitke soške fronte, najhujše med dvanajstimi soškimi bitkami, ki so se s krvavimi črkami zapisale na strani zgodovine prve svetovne vojne. Imena, kakršna so Vodice, Sveta Gora, Banjšice in predvsem Škabrijel, so postala znana kot imena bojišč, ki so terjala strahoten krvni davek. 11. soški bitki in srditim bojem na Škabrijelu je potem že čez dober mesec sledila 12. soška bitka oziroma preboj združene avstro-ogrsko-nemške 14. armade pri Kobaridu, katerega posledica je bil popoln zlom italijanske vojske v Zgornjem Posočju in njen umik na reko Piavo. Ti sicer žalostni zgodovinski dogodki so ponesli ime Kobarida in tudi Soške doline v svet.

V Društvu soška fronta 1915–1917 se posvečamo proučevanju in predstavitvi vojnih poti vojakov, še posebej slovenskih, in njihovih osebnih zgodb v prvi svetovni vojni. Nekatere med njimi, ki spadajo v leto 1917 in tudi obravnavajo zadnje boje na soški fronti, objavljamo v tej 12. številki revije, druge pa bodo prišle na vrsto v prihodnji številki. Posebno pozornost že petindvajseto leto posvečamo tudi vojnim ostalinam na nekdanjih bojiščih in v zaledju, še posebej pa vojnim obeležjem. Ponosni smo, da nam je ob podpori lokalnih skupnosti in v sodelovanju z Zavodom za varstvo kulturne dediščine, Območne enote Nova Gorica uspelo v lanskem decembru postaviti na Prevalu spomenik generalpolkovniku Svetozarju Borojeviću pl. Bojni, v letošnjem septembru pa obnoviti razpadajoče obcestno znamenje ob nekdanji Borojevićevi cesti na Čepovanskih vratih. V spomin na slovenske vojake vsako leto obiščemo vsaj eno od evropskih bojišč, na katerih so se ti borili in umirali. Vso vojno so bili prisotni tudi tam, kjer je bilo najhujše. Zato je prav, da se jih spominjamo, in prepričan sem, da se jih bomo spominjali tudi potem, ko se bodo iztekle stoletnice soške fronte.

Ob letošnjih številnih slovesnostih in prireditvah na soški fronti smo priča povečanemu zanimanju zanjo. Spomine na svoje vojake, ki so se borili na naših tleh, obujajo tudi ljudje iz drugih evropskih držav, ki organizirano ali na lastno pest obiskujejo naše kraje, iščejo sledi svojcev in hodijo po njihovih stopinjah. Letos sem imel srečo in čast, da sem lahko po nekdanjih bojnih poljanah spremljal nekaj svojcev vojakov, ki so se borili na soški fronti. Maria Segatori, vnukinja italijanskega vojaka Antonia Segatorija iz 242. pehotnega polka, je hotela obiskati kraj dedove smrti pri Podlaki na Banjšicah dne 30. 8. 2017, torej natanko na stoletnico njegove smrti. Tudi Martin Flatz je kaverne nad Bonetovščem na pobočju Škabrijela obiskal z namenom, da počasti spomin na strica, ki je bil tam kot mlad poročnik v 14. pehotnem polku avstro-ogrske vojske smrtno ranjen. Marco Balbi se je napotil na pobočje Mengor nad Volčami 24. oktobra 2017, ko je minilo točno sto let, odkar je ded prišel iz častniške šole in je na tem kraju padel v ujetništvo.

David Erik Pipan

Predsednik Društva soška fronta 1915–1917

DVE PESMI AVGUSTA FABJANČIČA

Tožba vojne sirote

Zakaj si šel, dragi očka od nas,
zakaj si zapustil nas uboge sirote,
bil si nam sonce, brez tvoje toplote,
kako je hudo zdaj živeti pri nas.

Očka naš dragi, oh, pridi nazaj,
srčno, prisrčno te bomo ljubili,
na rokah teh svojih te bomo nosili,
oh, vrni se, vrni se, očka nazaj.

Vemo, odšel si nam na Doberdob,
nisi se z mesta svojega ganil,
zemljo slovensko junaško si branil,
kri tam prelil si in našel svoj grob.

Sijaj sonce ...

Sijaj sonce, sijaj jasno,
buči veter, buči silno
ter preženi nam oblake,
da sijalo bode sonce
lepše, kakor je sijalo.

Naj grmi in naj se bliska,
naj se trese svet od groze,
naj udarjajo vse strele,
naj se grob odpre ob grobu,
jasno mora sonce s'jati.

So nad domovino drago
se oblaki črni vzpeli,
sonce svetlo se je skrilo,
grobovi bili vsi prepolni
so junakov, žrtev doma.

Vzidi sonce zlato, vzidi
in zasijaj v čast junakom,
ki so srčno kri prelili
za svobodo svojim bratom.
Vzidi sonce, sijaj večno!

*Avgust Fabjančič (1896–1964)
(iz družinske zapuščine)*

AVGUST FABJANČIČ – KRIK RANJENE MLADOSTI

Avgust Fabjančič se je rodil leta 1896 na Vrheh pod Bohorjem, umrl pa leta 1964 na Senovem pri Rajhenburgu (danes Brestanica). V marcu 1915 je bil vpoklican v mariborski 26. domobranski pehotni polk, s katerim se je boril na soški fronti (na doberdobskem bojišču, pri Kostanjevici na Krasu) in na Južnem Tirolskem, kjer je sodeloval v avstro-ogrski spomladanski ofenzivi in kasneje še v znameniti bitki za Ortigaro. 7. 9. 1917 je bil težko ranjen na Monte Zebiu in postal dosmrtni invalid, kar je zaznamovalo njegovo življenje in se izrazito odrazilo v njegovih globoko čutečih, rodoljubnih in ljubezenskih pesmih, ki jih je leta 1939 izdal v zbirki *Krik ranjene mladosti*. Iz te zbirke smo izbrali dve vojni pesmi, a v naslednji številki revije *Na fronti* bo njegov vnuk Igor Fabjančič objavil obširnejši članek o dedu vojaku, pesniku, kulturniku in družbenemu delavcu.

IZ DRUŽINSKE KRONIKE SITARJEVIH IZ PODPOZNIKA

Hermína Princič

Goriška brda, čudoviti svet med Sabotinom, Korado in Krminom, ki je bil od zdavnaj mejno območje, so geografsko del Posočja. Pogosti vojaški vpadi v preteklosti, dvestoletno izčrpavanje po Benečanih, Napoleonove vojne, ki so Brda izločile iz Ilirskih provinc, ter dogodki prve in druge svetovne vojne so deželo vedno znova gospodarsko in kulturno pustošili. Zaostalost Brd v preteklih stoletjih v primerjavi s sosednjimi deželami je povsem razumljiva. Tukajšnji ljudje so užili malo dobrega, le lepote narave, ki se je razdajala sama od sebe, so jim lajšale trpko življenje. Reka, ki na severozahodu razmejuje Brda od Beneške Slovenije, je Idrija. Izvira v kotu med Kolovratom in Kanalskim pogorjem. Še v otroštvu mojih staršev je skoraj s celim tokom (55 km) razmejevala Avstrijo in Italijo.

Ob popisu hiš in prebivalcev leta 1880 je Podpoznik v Goriških brdih štel 8 hiš in 53 oseb. Zaselek so verjetno ustanovili Slovenci, ko so prišli v ta gričevnati svet po pogodbi z Langobardi ali pa so se zatekli sem pred Madžari v 9. stoletju, ko so ti plenili in pustošili po Furlaniji. Toponim je zložanka predloga »pod« in staroslovanskega samostalnika »poznik«. France Bezljaj namreč v *Esejih o slovenskem jeziku* (str. 108, MK, 1967) ugotavlja, da dvojnost v načinu tvorbe sestavljenih krajevnih imen sodi v obdobje prve kolonizacije (6.–9. st.). Poleg tega omenja še požnjak v pomenu travnik, ki izvira iz staroruske besede »poznja« (njiva, travnik).¹

V pomenu soseske se je včasih uporabljala tudi beseda komun. Goriški zgodovinar Simon Rutar piše, da se je praprotenska župnija razprostirala sprva v dolžini 20 km po desnem bregu reke Idrije. V prejšnjih časih, še piše Rutar, se je župnija delila na Dolenji komun (Praprotno, ki je sedaj pod Italijo) in Gorenji komun (s sedežem v Selicah).² Morebiti so se po tem zgledu tudi Kožbanci imenovali Komunani ali pa so v resnici tudi sami spadali pod praprotenski, tako imenovani Gorenji komun, saj je Kožbano cerkveno upravljala župnija Praprotno do leta 1785. Po drugi svetovni vojni so Kožbanjski komun preimenovali v Kožbanjski kot, kar je ne samo jezikovno nerodno, ampak tudi v pomenu slabšalno. Primernejše bi lahko bilo Kožbanjsko (po zgledu Kambreško).

V Brdih so se po zemljiški odvezi kmetje, obdelovalci zemlje, ločili na svojake (lastnik hiše in zemlje), kešonarje (hiša ali tudi ne, preživljali se z dnino), kolone (kmetovali po pogodbi na tuji zemlji) in ničarje (reveže).³ Sitarji, po domače Ajerjevi, so bili svojaki, torej kar premožni kmetje. Redili so par volov in pridelali okoli 60 hl vina. Največ so ga prodali Konjedicu, vinskemu trgovcu v Plavah. Že ob prevzemu je kmetom plačal od 9–11 goldinarjev za hektoliter. Delno je vsoto zlasti na željo posameznega pridelovalca izplačal tudi v zlatih kronah. Vino so kmetje zvozili do železniške postaje v Plavah, kjer so ga pretočili v sode na vagonih, s katerimi je potem potovalo do Beljaka in na Dunaj. Sadje so zvozili ali znosili do Krmina, od tod pa z vlakom naprej v severnejše kraje monarhije.

Soška železnica in cesta ob Kožbanjščku do Peternela sta odprli nove možnosti in življenje prebivalcev Kožbanjskega komun, kjer sta vedno vladala beda in pomanjkanje, je sedaj postajalo znosnejše. Po dolgih desetletjih ali morda celo prvič se je zgodilo, da so lahko Ajerjevi iz Podpozniaka prihranili kakšno krono za težke čase. Oče je pripovedoval, kako sta z bratom Jožetom jemala v roke in občudovala zlatnike s podobno cesarja Franca Jožefa, ki so jih starši shranili v tako imenovanem »škrinju na podu«. Živel so na svojem. Prodajali in trgovali so svobodno, in kot že rečeno, tudi kaj prihranili. Ko so si ravno malce opomogli, je žal že 10. januarja 1910 v starosti 32 let umrla moja babica, Ajerjeva gospodinja. Vdovec Jožef Sitar, rojen 4. julija 1874, je ostal s tremi polodraslimi otroki: z najstarejšim sinom Jožefom (letnik 1899), Antonom (1900), mojim očetom, in s hčerjo Pepco (1902).

S tem so se začele težave. Po sarajevskem atentatu (28. junija 1914) so se dogodki začeli odvijati zelo naglo. Že 26. julija 1914 so v Komun razobesili plakate. V 24 urah so se morali javiti vsi moški od 21 do 42 leta starosti. Oče Jožef Sitar je bil vpoklican v Gradišče. Nekateri so potem bili razporejeni v Krmin, drugi v Gorico, tretji v Ljubljano, kamor je šel tudi Jožef Sitar, saj je pripadal 27. polku,⁴ kar je razvidno iz njegovega vojaškega matičnega lista (*Haupt-Grundbuchblatt*), pridobljenega v Vojaškem arhivu na Dunaju. Potem je v 8 dneh že bil na fronti v Srbiji.

¹ Podatki pridobljeni na Inštitutu za slov. jezik pri SAZU v Ljubljani.

² Simon Rutar, *Beneška Slovenija: prirodnoznanstveni in zgodovinski opis*, Ljubljana, 1899.

³ *Briški zbornik I.*, Občina Brda, Dobrovo 1999, str. 220.

⁴ Iz dokumentov, pridobljenih v dunajskem Vojnem arhivu, je sicer razvidno, da je Jožef Sitar služil vojaški rok v ljubljanskem 27. domobranskem pehotnem polku, vendar ob izbruhu vojne ni mogel z njim oditi na srbsko bojišče, kajti ta polk tam nikoli ni bil. Je pa povsem možno, da je na srbsko bojišče odšel kot pripadnik 27. črnovojniškega pehotnega polka, saj je ob odhodu na fronto imel že 40 let in je poleg tega po družinskem izročilu na eni od srbskih rek verjetno gradil pontonski most. (op. ured.)

*Družinska fotografija iz leta 1931 pred domačo hišo v Podpozniku. Zadaj stojita mati Tončka in oče Anton, spredaj pa od leve proti desni sedijo sin Zmago (6 let), hči Ivanka (7 mesecev) in sin Dorče (3 leta), poleg njega pa še Antonov brat Jože. Hermine na sliki ni, ker takrat še ni bila rojena.
(iz zapuščine družine Sitar)*

In kako je bilo zdaj poskrbljeno za tri Ajerjeve sirote? Najstarejši sin Jožef je postal pastir pri kmetu Lajnarju v Slapniku, Anton, moj oče, je bil sprejet k sorodnikom na Hlevnik, najmlajša Pepca pa se je zatekla k teti Roži v Brezovk. Antonu (Tončetu) na Hlevniku ni bilo dobro. Nekega dne so mu naložili na hrbet vrečo koruze in ga z njo poslali v mlin na Pristavo. Tamkajšnji gospodar ga je ob tej priliki nagovoril in mu ponudil, da ostane pri njih. Obljubil mu je 35 goldinarjev letne plače, hrano, obleko in obuvalo. Tonče je ponudbo brez pomisleka sprejel, saj v nobenem primeru ni imel česa izgubiti. Pri Čampinovih na Pristavu se je počutil nadvse dobro in vse življenje se jih je rad spominjal. Nekega dne pa je bil vpoklican v vojsko tudi njihov gospodar.

22. maja 1915 so prišli v Pristavo avstrijski orožniki in kmetom ukazali odpeljati vole v Gorico. To nalogo je prevzel Čampinov hlapec

Alojz. A že naslednji dan, 23. maja 1915, so se orožniki vrnili in ukazali nemudoma odpeljati v Gorico še preostalo živino. To sta morala prevzeti nase petnajstletni Tonče in kaki dve leti starejša domača hči Julija, on dva junca, ona kravo. Vso noč sta z živino pešačila, da sta do jutra prispela na Travnik v Gorico. 24. maja, ob 11. uri dopoldne, sta tja prijezdila dva avstrijska konjenika in ukazala odpeljati živino proti Volčji Dragi. Julija je začela jokati. Tedaj je Tonče odločil, da ne gresta nikamor, ampak da se vsemu navkljub z živino vrmeta domov in nikamor drugam. Na mostu v Pevmi sta naletela na prvo avstrijsko stražo, ki ju je ustavila. Hotela je vedeti, kam gresta z živino. Ob cesti proti Podsobotinu so namreč počivali avstro-ogrski vojaki, namenjeni na Kalvarijo, ki so pričakovali Italijane in se pripravljali na spopad. Ozračje je bilo precej napeto. Ko sta pojasnila, da bi rada šla na Pristavo, so ju stražarji spustili naprej, saj so vedeli,

*Italijanska bolnišnica v vasi Belo
(fototeka Andrea Spanghera)*

da je ta kraj zunaj območja pričakovanega spopada. Pod klancem proti Oslavju je bila avstrijska vojaška kuhinja. Stotnik je naročil kuharju, da jima prinese golaž in komis, da sta si potešila hudo lakoto. Povsod okrog po vinogradih je bilo vse polno vojaštva. Ko sta prispela na vrh klanca v Oslavju, sta stopila na cesto, vso prekopano z jarki. Vojaki so jima položili čeznjo deske, da sta jo lahko z živino prekoračila. V Kojsem sta naletela na avstrijsko patroljo, ki jima je velela ponoven umik v Gorico. Kasneje so ju le spustili naprej, tako da sta do noči 24. maja 1915 vendarle prispela domov v Pristavo. Domači so bili presrečni, ko so ju zagledali. Naslednji dan, 25. maja 1915, so zgodaj zjutraj spet prišli orožniki klicat otroke in mladino, naj gredo k Peternelu po blago, ki ga avstro-ogrska vojska zaradi naglega premika na nove položaje ni mogla vzeti s seboj. To je bila tudi zadnja avstro-ogrska patrolja. Medtem sta prileteli dve italijanski letali, ki ju je avstro-ogrska patrolja obstreljevala, da sta se hitro obrnili nazaj k svojim. Kakšno uro zatem je zavladovalo zatišje.

Pri mostu, pri katerem zavije cesta od Peternela na Belo, je stalo veliko razpelo. Do njega sta prijezdila dva avstro-ogrska vojaka, privezala konja obenj, sedla v travo, gledala in prisluškovala ... Tedaj se je od Hruševja pripeljal italijanski motorist. Drug drugega so se

ustrašili in zbežali vsak k svojim. Srečali sta se torej dve nasprotni izvidnici. Do 10. ure dopoldne ni bilo slišati nobenega strela, potem pa so začeli Italijani obstreljevati Avstrijce, misleč, da se zadržujejo na Hlevniku in na pobočju proti Seniku ali Vrhovlju nad Kožbano. Mož s Hlevnika, ki je znal dobro furlansko, je ukazal domačinkam, naj razobesijo bele rjuhe. Potem je pričakal prvo italijansko patroljo (5 mož) in ji pojasnil, da v vasi ni več Avstrijcev. Nekoliko zatem so v dolgih vrstah kaki dve uri hodili čez hlevniški hrib italijanski vojaki. Niso spreminjali smeri, marveč so krenili kar naravnost in tudi prebredli potok Kožbanjšček. Spotoma so nekateri pregledovali vse hiše v Pristavu in potem nadaljevali pot proti Belemu. Glavni del vojske je šel čez Dobrovo. Naslednjega dne je bila vsa planina pod Korado v šotorih. V njih so prespali vojaki, ki so prejšnji dan osvajali Kožbanjski komun, Pristavo, Belo in Nozno. Potem je od Tolmina proti Gorici priletelo avstro-ogrsko izvidniško letalo in že čez kakšno uro so Avstrijci s topovskim ognjem zasuli italijanske šotore. Bilo je precej mrtvih in ranjenih. Italijani so kar tam napravili majhno pokopališče, ranjence pa so znosili celo do Belega.

V tistih dneh se je pripetilo, da je moral Tonče nakositi koš trave za živino. K njemu je tiho pristopil avstrijski častnik in ga vprašal

po Italijanih, a deček se ga je ustrašil in zbežal. Tako častnik od njega ni nič izvedel. Potem je Tonče v Pristavu ostal do leta 1916. Tu so Italijani imeli sprva izvidniške enote in balone, navezane na vrvi, ki so jih spuščali v zrak. Pod njimi so viseli nekakšni koši z izvidniki-opazovalci, ki so oprezali za sovražnikom. V vasi in okolici je bilo strogo prepovedano kuriti ognje in zvečer ali ponoči prižigati luči. Nekega večera je Čampinova gospodinja peljala otroke spat. Spozabila se je in si je po »pajolu« (balkonu) svetila s petrolejko. Ni minilo dosti časa, ko so že privihrali italijanski častniki in preiskali hišo. Tudi druge hiše tam okoli so pregledali. Prepričani so bili, da je bil s svetlobo dan znak sovražniku. Eden izmed preiskovalcev je 16-letnega Tončeta poklical k peči in mu grozil s pištolo. Tudi dve patrolji so poslali z višjega poveljstva. K sreči je bil v eni izmed njih podčastnik, ki je hodil v hišo po mleko in se je z družino nekako spoprijateljil. Takoj je spoznal nevarnost in se je javil častniku na raport. Nalagal ga je, da hodijo vojaki ponoči krast grozdje v vinograd in si pri tem svetijo. Častnik mu je verjel in se jezil na vojake, ki so tako lahkomišelnost izdajali svoje položaje in izkazovali nedisciplino. Ko so častniki odšli, je podčastnik Čampinovim pojasnil, kako jih je opravičil. Ko so nekega dne spet pripeljali pod Belo izvidniški balon in ga dvignili v zrak, so ga Avstrijci začeli kmalu obstreljevati. Izvidnik je kričal, naj ga nemudoma potegnejo na tla. A to se tako hitro ni dalo opraviti, zato so balon z izvidnikom kar vleкли z vrvmi po cesti proti Hruševju, Avstrijci pa so jim sledili s topovskim ognjem. Tisti dan je padlo kakih 25 šrapnelskih granat v dolino med Peternelom in Križado. Naslednjega dne so Italijani postopek ponovili, a ker so jih Avstrijci takoj opazili in začeli obstreljevati, so se zaradi prevelikega tveganja umaknili na Staro goro.

Ko je spomladi 1916 avstro-ogrška vojska v spomladanski ofenzivi na Južnem Tirolskem udarila proti Benetkam, so številne italijanske enote zapustile naše kraje. Otroci so to izkoristili, pohiteli k praznim barakam in pobirali za vojaki sir, obleko, čevlje, kavo in vse uporabno. Kasneje pa so se italijanski vojaki vrnili.

Nekega dne je prišla v Pristavo sestra Pepca in Tončeta vabila v Brezovk. Čampinovi ga niso radi izpustili, rekli so, naj še ona pride k njim. Zato je odšel v Brezovk, da prepriča teto Rožo, naj sestri dovoli, da se mu pridruži. A zgodilo se je nasprotno, on je ostal v Brezovku, kjer pa je vsekakor živel slabše.

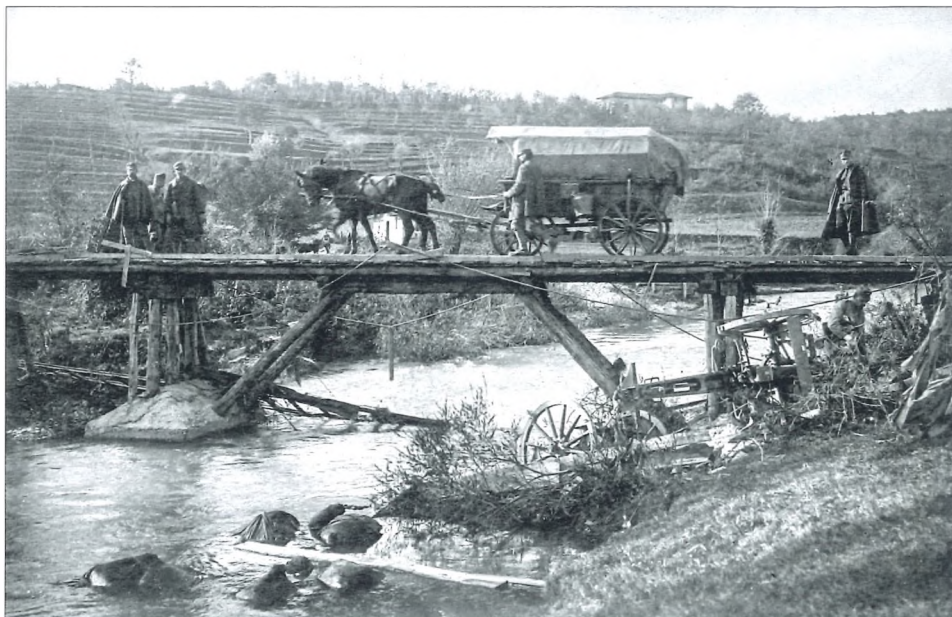
24. oktobra leta 1917 se je že zgodaj zjutraj začela bitka pri Kobari-
du. Že istega dne je avstro-ogrška vojska prišla v Brdih do Hlevnika.

*Italijanska vojaka v razdejani briški vasi
(vir: PANG 1179-Prinčič Niko, T. E. 1)*

Preden so se Italijani umaknili, so zažgali vse barake, da je bilo ponoči svetlo kot podnevi. Istočasno so zažgali tudi manjša skladišča orožja, da ne bi prišla sovražniku v roke. V Noznem je bilo večje skladišče granat kalibra 28 cm, a stražar ga ni hotel pognati v zrak. Odlasal je do prihoda Avstrijcev, saj se je zavedal, da če bi skladišče zažgal, bi tudi sam zletel v nebo.

Tisti večer so ljudje nagnali živino v gozdove. Vseповsod je gorelo, gremelo in pokalo od granat, da so pokali zidovi skromnih hiš. Proti jutru se je nekoliko umirilo, zato so pripeljali živino ponovno v hleve. Tonče in prijatelji so potem šli v Senik, da bi opazovali umik italijanske vojske. Na Vrhovlju nad Kožbano so zagledali strelske jarke z italijanskimi vojaki, ki so delali strelne line. V Seniku pri cerkvi je bila še ena italijanska baterija, ki je streljala na Avstrijce. Kmalu je v njeno bližino padla velika granata. Prijездil je konjenik in jim

*Avstro-ogrski vojaki na mostu čez rečico Idrijo v dneh preboja
(fototeka Goriškega muzeja)*

ukazal takojšen umik proti kraju San Giovanni di Manzano (danes San Giovanni al Natisone).

Kmalu zatem je prišla mimo avstrijska patrolja, sestavljena večinoma iz Slovencev. Domačini so se je zelo razveselili. Častniki so spraševali po stari meji. Med drugim so jim ljudje povedali tudi to, da pod italijansko zasedbo sicer niso bili lačni, a da imajo vseeno raje svoje, Avstrijce. Vojaki so bili izmučeni, a veseli. Vojak Karlo, tamkajšnji vaščan, je pripovedoval o hudih bojih na Soči. Prosil je stotnika, da ga pusti domov, in ta mu je dal tri ure časa ter mu naročil, da se vrne k enoti v Golo Brdo. Tonče je potem šel domov k teti v Brezovk, kjer je skrbel za konja in junico. Oba je med nočnim hrumenjem pustil v brajdi.

Potreba po novih vojakih v avstro-ogrski armadi je povzročila, da si je moral tudi Tonče, moj oče Anton Sitar, rojen 20. decembra 1900, odeti v vojaško suknjo. 7. maja 1918 je odšel v Krmin na nabor. Iz Kožbanjskega komuna so od petih nabornikov samo dva potrdili za vojaka. Odpeljali so ju v Trst, kjer je bil opravljen ponovni pregled. Tam je bilo okrog 200 mladeničev in vse so potrdili. Toneta so dodelili 97. pehotnemu polku in ga poslali na vojaško urjenje v Radgono. Tu so se vsak dan urili ob reki Muri, a počutje vojakov je bilo slabo. Najhujša je bila lakota. Vsak drugi dan so

dobili hlebček kruha, drugače pa nekakšno toplo tekočo jed. Oslabelim mladeničem se je na vajah ob Muri temnilo pred očmi in nekateri so omedlevali. Disciplina v vojašnici je popuščala. Mladeniči, kmečki fantje, so se znašli po svoje. Moj oče in še dva druga so se odpravili na beračenje po mestu. Prvi dan so imeli srečo. Zaneslo jih je k nekemu čevljarju. Prosili so za košček kruha ali kuhan krompir, karkoli. Lepo jih je povabil naprej, rekel je, da pozna njihovo stisko, da je bil nedavno na Piavi tudi sam lačen, in naročil je ženi, da jim postreže. Prinesla jim je okisan fižol in kruh. Lakota je bila za tisti dan potešena. Toda vsak dan ni bilo tako. Preveč je bilo vojakov–beračev po hišah. Kmalu tudi domačini niso več imeli toliko zaloga hrane, da bi jo vsak dan razdajali množicam, ki so obiskovale njihove domove.

Nekega dne je trojica vojakov (moj oče in še dva) potrkala na vrata neznane, na pogled imenitnejše hiše in prosila za hrano. Ženska se je razburila, češ da brž ko eden odide, že pride drugi, in da naj se poberejo. Na štedilniku je imela lonček mleka. Vojak, očetov prijatelj, je lonček pograbil, izpil mleko in meni nič tebi nič zapustil hišo. Ista trojica je nekega dne v hudi stiski odprla vrata v prostor, kjer so šivala mlada dekleta. Ko so zagledala »berače«, so prhnile v smeh. Fante je popadla sramota, začeli so se umikati proti vratom. Eden je šel zadenjski, ker če bi se obrnil, bi dekleta videla »vrzoto« na

njegovi zadnji plati, katere ga je bilo sram. Oče je rad pripovedoval še o več podobnih dogodkih in o svojih vojaških doživljajih.

Nezadovoljstvo in trpljenje zaradi lakote sta dosegla zgornjo mejo in stvari so ušle čez rob. 23. maja 1918 je v Radgoni prišlo do upora vojakov dopolnilnega bataljona 97. tržaškega pehotnega polka. Stari vojaki, povratniki iz Galicije, so vdrli v skladišče hrane in ga izropali. Moj oče je bil v drugi enoti in se je dogodkov tistih dni dobro spominjal. Vojaki so bili zbrani v radgonski cerkvi pri vojaški maši, preden naj bi se odpeljali na fronto ob Piavi. Kurat, ki je pridigal, je najbrž hotel mladeniče ohrabriti, in jim je baje rekel, da kdor umre za habsburško rodbino, ga angelci ponese na rokah v nebesa. Tedaj je iz množice planil vojak in začel vpiti na pridigarja, češ da naj on, kurat, kar gre na Piavo, ker da je sam angelce že videl v Galiciji. Pri tem je mahal okoli sebe in menda odbil tudi glavo svetniškega kipa. Prestrašeni vojaki so pritisnili proti izhodu. Zunaj so jih vojaški poveljniki povsem obvladali, jim ukazali, da se postrojijo in obmirujejo. Potem je sledilo vprašanje: »Kdo je tista svinja, ki je v cerkvi razsajala?« Zahtevali so, naj se sam javi. Ker se ni javil nihče, so častniki staknili glave vkup in se o nečem domenili. Zdaj je šlo zares, kajti vsakega desetega so potegnili iz vrste, zvezali po dva skupaj in jih odpeljali. Zbrali so okrog 50 mož, ostale vojake pa strpali v vojašnice, v katerih so bili zaprti tri dni. Vojašnico mojega očeta so obkolili vojaki, sami Nemci.

Po treh dneh so vojake pripeljali na travnik. Stali so v vrstah, za njimi je bil na koncu travnika nekakšen nasip. Vrh njega so stali nemški vojaki s strojnimi, pripravljenimi na strel. General je imel govor, in ko ga je končal, so privedli vseh 50 zvezanih vojakov pred zid. Prvima dvema obsojencema so ukazali poklekniti in jima zvezali oči z belim robcem. Deset korakov stran je stalo 6 vojakov, ki so na nemi ukaz s sabljo ustrelili, trije v glavo, trije v prsi. Vojaka sta padla. Trupli so takoj položili v pripravljeni krsti in pokrili. Kri se je razlila po eni od krst in pricurjajala iz nje. Potem so zgrabili naslednja dva in potem še dva. Vojake, ki so to morali gledati, še posebej mojega očeta, ki še ni dopolnil 18 let, je to pretreslo. Pripovedoval je, da je bil od groze in strahu tako bled in otrpel, da če bi ga takrat kaj zbadlo, ne bi iz rane pritekla niti kapljica krvi. Med šestimi ustreljenimi je bil tudi Tolminec, nesrečni Peter Hvala s Pečin. Ko je bilo 6 vojakov mrtvih, je pritekkel kurir s pismom in ga izročil generalu. Ta ga je prebral in povedal, da obsojencev ne bodo več streljali, ker da jih je pomilostil vladar. To je bil seveda izgovor, saj cesar še vedel ni za to. To vse se je zgodilo 29. maja 1918 v Radgoni. Tistega dne so bili potem vojaki prosti.

A že naslednji dan so spraševali vojake po poklicih. Moj oče in mladenič iz Bračana sta se javila kot mlinarja. Vojake, ki so se izrekli za kmete, so premestili na Tirolsko. V Radgoni je ostalo še kakih 60 mož. Prav kmalu so še te, med njimi tudi mojega očeta, z vlakom poslali proti Trstu, seveda lačne. Na železniški postaji v Sežani je čakal na preklon vagon s kravami. Neki vojak je zlezal mednje in jih pomolzel, da se je malo okrepčal. Lakota je bila že nevzdržna. Vsak dan so čakali in se pehali okrog kotla, da bi ga po obedu postrgali. Vedno se je v ospredje prerinil eden in isti. Tončetu je enkrat prekipelo, zgrabil ga je za noge in ga spustil v kotel.

V Trstu so dnevno potekala urjenja. Po 8 dneh se je nekdo razjezil in zaklel na glas. Vaje so bile seveda naporne za lačne mladeniče, ki se jim je temnilo pred očmi od šibkosti. Poročnik je kletvico slišal in zahteval, da se javi, kdor jo je izrekel. Ker so bili vsi tiho, je vse kaznoval s 30-kratnimi »lezi-vstani«. To je videl nadrejeni častnik, Čeh po rodu, ki je ravnokar prišel mimo. Ozmerjal je poročnika, češ da naj najprej fante nahrani, potem pa naj jih vadi in kaznuje. Ukazal je še, da jih nemudoma odpelje v vojašnico.

Naslednji dan so jih z vlakom preko Tržiča in Gorice pripeljali v Mošo. Nikjer ni bilo nič za jesti. Le murvice so bile naprodaj in Tone si jih je kupil za dve kroni. Izstopili so v Krminu. Na sodniji so bili zbrani vsi okoliški župani, med njimi tudi župan iz Mernika in nekdanji Tonetov učitelj Toroš, sedaj občinski tajnik v Kožbani. Vsaka občina je potrebovala po par vojakov za obhodnike in poštarje. Moj oče Tone Sitar, Ajerjev iz Podpoznička, in Tone Erzetič, Murnčev iz Brezovka, sta se javila v Kožbano. Dali so jima orožje in po 5 nabojev. V Brda ju je pospremil neki vodnik. Blizu Dobrovega ju je odslovil in jima naročil, da gresta, kamor sta namenjena. Oba Toneta, lačna, da je bilo videti skoznju, sta v nekem sadownjaku zagledala zrele marelice. Spravila sta se nadnje. Nenadoma ju je z raklo od zadaj napadel gospodar. Lačna vojaka sta potegnila vsak svoj bajonet in hlinila napad, dokler se ju mož ni prestrašil in jo ucvril proč, kolikor so ga noge nesle. Potem sta z Murnčem prispela do Hlevnika, kjer sta pri teti Tereziji končno dobila nekaj za pod zob. Sprva jima je ponudila samo vino, a povsem sestradana sta jo prosila za hrano. Končno sta se javila Torošu v Kožbani, ki jima je naročil, da v medsebojnih dnevnikih menjavah opravljata službo poštarja, v prostem času pa varujeta ujetnika, Italijana. Po opravljeni službi sta pomagala tajniku, kar jima je pač naročil. To je trajalo 3 mesece.

Neko nedeljo pa je prišel orožnik v cerkev in ju poklical od maše. Naročil jima je, naj se čim prej javita v Dolenjah. Od tod sta šla v

Krmin, dobila kruh in konzerve za 8 dni in se spet z vlakom odpeljala v Szekesfehervar na Madžarskem. V tamkajšnji vojašnici se je Tone prvič, odkar je bil avstro-ogrski vojak, dobro najedel. Potem so jih pozvali na ritje repe na posestvu nekega grofa. Tone ni maral iti, raje je ostal v vojašnici, v kateri je stražil 3000 italijanskih ujetnikov, zaprtih v nekem gradu. Z enim od ujetnikov sta se spoprijateljila. Vsak dan sta si kuhala riž, ki ga je Italijan dobival od doma.

Kmalu potem je bil Tone Sitar premeščen na Ptuj in dodeljen k pionirjem. Na Dravi so se učili delati pontonske mostove. Tamkajšnja lakota je presegala radgonsko. Na 6 dni so dobili po en komis. Spet so vojaki vsak dan prosjačili, zlasti taki kakor Tone, ki niso imeli nikogar, da bi jim kaj poslal. Pri neki družini so ga nahranili in mu dali še krompir v nahrbtnik, ki si ga je sproti kupal ob Dravi. S seboj je povabil še nekega Černigoja iz Fojane ali Medane.

Nekega dne jim je na vadišču poročnik povedal, da bo kmalu konec vojne in da naj bodo ob polomu, ki se je hitro bližal, pametni. Že čez nekaj dni vojaki zjutraj niso dočakali ne častnikov ne hrane. Kuhar je rekel, da nima več kaj vzeti v roke, zato so odšli v mesto. V neki gostilni na Ptujju jim je tamkajšnji duhovnik povedal, da je Avstro-Ogrska razpadla in da naj zvonijo v cerkvi sredi mesta. Za nagrado jim je prinesel pletenko vina. To je bilo 29. oktobra 1918.

Seveda so potem vsi razmišljali, kako bi čim prej prišli domov. To pa ni bilo enostavno, ker je vsepovsod vladal nered. Na železniški postaji sta dva orožnika zahtevala od vojakov prepustnice. Štiri vojake sta zaprla v sobo, a ni trajalo 5 minut, ko je pripeljal vlak iz Madžarske. Iz vagona so skočili vojaki, razorožili orožnika in osvobodili zaprte. Vsi so potem skočili na vlak in se peljali do Pragerskega. Na postaji so bili polni vagoni blaga in vojaki so vdiral vanje. V paketih, namenjenih vojakom, so dobili hrano, drugje spet konzerve, pivo itd. Cel sod piva so porinili z vlaka. Na Pragerskem je bilo grozno. V Zidanem Mostu so streljali z vlaka na vlak, ker so na vagonu videli nemško zastavo. A tu jih je že ustavila jugoslovanska straža. Vojake so postavili v vrsto in jim pobrali orožje. Nato so jih odpeljali proti Ljubljani. Ko so tam izstopili, so jih čakala dekleta, jim snela avstro-ogrske znake in pripela jugoslovanske trobojnice. Potem so jih spremljala v neki prostor, kjer so jih prosili, naj ostanejo, da bodo delali red v mestu. A ko so jim dovolili izhod, da si ogledajo mesto, so sklenili, da se izmuznejo. Pospesili so na železniško postajo in nadaljevali vožnjo z vlakom proti Jesenicam. Tam so jim povedali, da noben vlak ne gre proti Gorici, da pa bosta dve lokomotivi odpeljali po vagoni. Medtem, ko so čakali

na odhod, so odprli škatlo, ki so jo sunili na Pragerskem. V njej so z razočaranjem našli kostanj. A kuharica na postaji ga je bila vesela in jim je zanj dala golaž. Vračalo se je 6 Bricev: iz Škriljevega, Hlevnika, Hruševlja in Kožbane. Ko jih je železniški uslužbenec obvestil o odhodu lokomotiv, so se skobacali na vrh premoga in se tako peljali do Svete Lucije (Most na Soči). Tu je bilo vse polno vojaštva. Na železniški postaji je stal vagon ruma, ki so si ga točili kar v menažke, da so bili vsi pijani. Ko je končno Tone prišel v Brezovko k teti Roži, se je preoblekel in vojaško obleko sežgal, ker je bila polna uši. Za novo obleko mu je dala teta blago, vojaške čevlje pa mu je domači čevljar predelal, da jih je lahko obul za ob nedeljah.

Tone in sestra Pepca, ki je od materine smrti (leta 1910) živela pri teti Roži v Brezovki, sta se končno po osmih letih vrnila za stalno domov v Podpozni: ona stara 17 let, on pa 19. Oče Jožef Sitar se ni vrnil, saj je padel na srbski fronti. Tudi o bratu Jožetu, ki je bil eno leto starejši od Toneta in prav tako vpoklican v avstro-ogrsko vojsko, prvih nekaj let po vojni ni bilo glasu, zato sta začela sama obdelovati zemljo. Delovne živine nista imela, ker so jo že davno morali oddati za potrebe avstro-ogrske vojske. Tudi človeške delovne sile ni bilo, ker so moški pomrli po frontah. Trte in sadno drevje je bilo posekano, zemlja trda in steptana od konj in vojaštva. Na Ajerjevem posestvu je bilo treba vse začeti znova. Tudi hišo je bilo treba popraviti. Brez zadolžitve ni šlo. Primorana sta bila živeti nadvse skromno. Prvo leto je Tone pridelal 10 litrov vina. Le počasi je prihranil denar za nakup dveh telet, dveh junčkov.

Sprva so Italijani pustili Slovencem svobodo. Postavili so občine tam, kjer so bile prej pod Avstro-Ogrsko, in tudi župani so ostali večinoma isti. Davke so določili občinski možje. Na začetku niso bili visoki, prvo leto pa sploh ni bilo nič obdavčeno. Občinski možje so tudi hodili po kmetijah ocenjevati vojno škodo. Potem so šele čez približno 4 leta sklicali kmete v Gorico in tam barantali za njihovo vojno škodo. Neko malenkost so jim priznali v obliki certifikatov, od katerih pa niso imeli nobene koristi. Tako je po spominu pripovedoval Anton Sitar leta 1970.

Danes Podpoznička ni več. V drugi svetovni vojni so ga požgali Nemci in kaže, da je bil s tem za zmeraj izbrisan z zemljevidov. Preživeli sta dve kmetiji zunaj vaškega jedra, ki ju je tedanja občinska oblast priključila Brezovki. Ajerjevi potomci sedaj živijo razkropljeni po Primorskem: potomci po Jožefu mlajšem v Belem, Antonovi v Novi Gorici, Kanalu, na Vipavskem in Krasu, Pepca pa se je že leta 1928 izselila v Argentino.

JAKOB RADO ŠTURM (1893–1960)

Petra Leskošek

Mladost

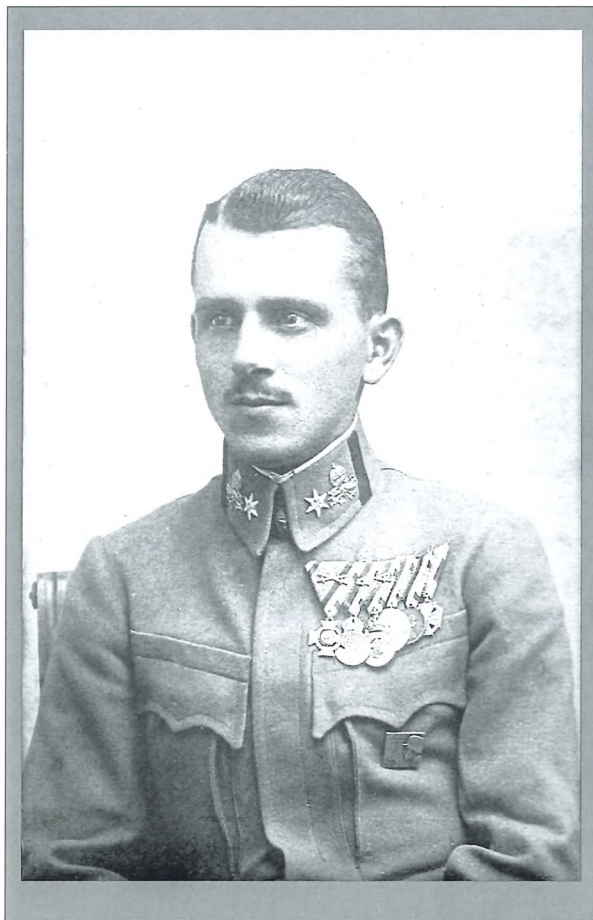
Jakob Šturm se je rodil 26. julija 1893 v Zgornji Bistrici, v župniji Slovenska Bistrica. Oče Jakob, rojen v Spodnjem Prebukovju na Pohorju, se je leta 1882 poročil s Terezijo Verhovšek, lastnico velike kmetije v Zgornji Bistrici 23, po domače pri Tramšek. Rodilo se jima je 8 otrok, dva sta umrla v otroštvu.

Jakob, doma so ga klicali Jaki, kasneje pa je začel uporabljati ime Rado, je bil tretji otrok, a drugi sin. Osnovno šolo je v letih 1900–1907 obiskoval v Slovenski Bistrici, nato se je vpisal na c. in kr. državno gimnazijo v Mariboru. Kot drugemu sinu mu ni bilo namenjeno nasledstvo na kmetiji, ker pa je bil v šoli priden, so starši in župnik želeli, da gre za duhovnika. Februarja 1914 je opravil zrelostni izpit na gimnaziji in 23. oktobra 1914 prejel spričevalo, ki ga je razglašalo za zrelega za vpis na univerzo. A je domača nesoglasja glede odločitve o študiju prekinila prva svetovna vojna.

Prva svetovna vojna

Avgusta 1914 se je končala igra vojnih groženj ter ultimativ in v Evropi se je začela vojna. Jakob Šturm je bil v avstro-ogrsko vojsko vpoklican 26. oktobra 1914 kot enoletni prostovoljec.¹ 9. novembra 1914 je bil razporejen k 3. nadomestni stotniji mariborskega 47. pehotnega polka² in takoj poslan v šolo za rezervne častnike v Nemško Bistrico (Deutschfeistritz) in Gorico, kjer je februarja 1915 opravil izpit. Aprila 1915 je bil kot rezervni kadet pripravnik dodeljen k 1. stotniji X. pohodnega bataljona 47. pehotnega polka. Na začetku maja je 1100 pripadnikov X. pohodnega bataljona z vlakom iz Maribora prispelo v Gorico, kjer so dočakali vstop Italije v svetovno vojno in začetek bojev na soškem bojišču. Za Avstro-Ogrsko je bilo to že tretje bojišče te vojne, zato se je odločila za obrambno taktiko.

V juliju in avgustu 1915 je X. pohodni bataljon sodeloval v 1. in 2. soški bitki pri Doberdobju, na Sabotinu in pri Sv. Martinu.³ Šturm je konec avgusta kot poveljnik voda v 1. stotniji, nameščeni severno

Jakob Šturm (1893–1960)
(družinski arhiv)

od Sv. Martina, v slabem vremenu, ob bornem kritju in velikih izgubah z maloštevilnimi borci odbil številne italijanske napade. Čeprav Italijani v teh bitkah niso dosegli zastavljenih ciljev, so bile izgube na obeh straneh ogromne. Pomanjkanje vode in slaba higiena sta prav tako prispevala k velikemu številu umrlih in nesposobnih za boj. Verjetno je bil enkrat v teh bojih dlje časa pogrešan ali izgubljen, saj je časnik *Slovenski narod* 23. septembra 1915 objavil vest o njegovi smrti, ki pa je bila na srečo napačna.

¹ Vojaški novinci, ki so končali srednjo šolo, so lahko kot enoletni prostovoljci (*Einjährig-Freiwilligen*) po ustreznem šolanju, usposabljanju in opravljenem izpitu postali kandidati za rezervnega častnika. Sicer triletni vojaški rok so služili samo eno leto.

² 47. pehotni polk Graf von Beck-Rzikowsky je imel naborni sedež v Mariboru, poveljstvo pa v Gorici. Spadal je v 28. pehotno divizijo s poveljstvom v Ljubljani, ki je bila v sestavi III. graškega korpusa.

³ Vas na Doberdobskem Krasu, danes Martinščina (ital. San Martino).

Kadet Jakob Šturm padel. Kadet Šalamun nam piše dne 15. septembra z italijanskega bojišča: Junaško se boreč ob mejniku naše prelepe slovenske domovine, je padel v divjem boju kadet Jakob Šturm, na čelu svojega voja.⁴ Že tretji mesec je rajni kljuboval ob zeleni Soči groznim italijanskim navalom, a sedaj ga je pokosila bridka smrt. Vsi, ki smo ga poznali, obžalujemo njegovo usodo; saj nam je bil v vsakem oziru zvest tovariš in prijatelj. Vrlemu junaku bodi slovenska zemljica lahka! Padli junak je bil doma iz Slovenske Bistrice in je bil edini sin. Njegov brat je padel na severnem bojišču. Jakob Šturm je bil vnet član naše katoliške dijaške organizacije in organizator mariborskega Orla.

Le nekaj dni kasneje, 5. oktobra 1915, je njegov kolega iz mariborskega Orla, desetnik Roman Bende, v časniku *Slovenec* poročal z italijanskega bojišča: Kadet Jaka Šturm še živi. Govoril sem še danes z njim, je sicer nekoliko marod,⁵ kakor marsikdo, a drugače še vedno izvrstne volje.

Novica je morala prinesiti olajšanje domačim v Slovenski Bistrici, saj je družina Šturm leta 1915 izgubila najstarejšega sina, narednika Jožefa (Josip) Šturma, bataljonskega trobentača v ljubljanskem 17. pehotnem polku, ki je februarja 1915 padel v Karpatih. Tik pred smrtjo je poslal najmlajšemu bratu domov pismo, ki ga je *Slovenski gospodar* pod naslovom *Na bojišču se glasi slovenska pesem* objavil 18. 3. 1915, torej že po Jožefovi smrti.

Septembra 1915 je bil Jakob Šturm premeščen k 10. stotnji III. bataljona 47. pehotnega polka, ki je služila na južnem robu kraške planote, kjer je konec oktobra pričakala začetek 3. soške bitke. Ravno na tem področju je 47. pehotni polk sodeloval v najhujših bojih in je le z največjimi naporji uspel zavrniti številne italijanske napade. Jakob Šturm je bil hudo ranjen v trebuh in hrbtenico. Po lastnem pripovedovanju naj bi mu življenje rešila žepna ura, ki je prestregla smrtonosno kroglo. Posledice vojnih ran je čutil vse življenje. Na bolniškem dopustu je bil celo leto. V tem času je bil povišan v rezervnega poročnika. Na fronto se je vrnil avgusta 1916, takoj po koncu 6. soške bitke, in sicer k 4. stotnji X. pohodnega bataljona.

Dragi brat!

Naznanim ti, da bomo zapustili gališko zemljo. Kam gremo, sam ne vem. Strašno je bilo tukaj. Bil sem mnogokrat v sovražnem ognju. Grozno so nas obsipavale svinčenke in veliko slabih uric sem prebil. Pomisli, s kakšnim navdušenjem je šlo vse v boj za pravico. Ko smo odšli iz Ljubljane, smo bili odedi s slovensko trobojnico. Nismo vedeli, kam gremo. Po celi slovenski domovini so nas pozdravljali, iz tisočernih grl je donelo »Živijo!«, »Nazdar!« in »Na svidenje!«. A vse je potihnilo, ko smo zapustili milo slovensko domovino. Potem so se nam začele šele vznemirati misli, kam da pravzaprav gremo. Gotovo si je vsak mislil, da se ne vrne več, da ne bo videl nikdar več svojcev. A On, ki je nad nami, nas še čuva. Veliko število prijateljev zapuščamo v hladni zemlji gališki, ki so dali najdražje, kar je Bog podelil človeku na zemlji, svoje življenje, domovini na oltar. Bojevali so se hrabro, bali se niso ničesar; dasiravno jih je včasih nadlegoval želoдец, so prebili vse, a nazadnje jim je prišla smrtonosna krogla. Mnogo jih je bilo obdarovanih s svetinjo hrabrosti tu na bojišču med grmenjem topov, a žal, da jim je bila usoda nemila. Meni je še dozdaj, hvala Bogu, bila mila. Kakor včasih doma, tako si tudi tukaj med sovražnim ognjem zapojemo kako slovensko pesem. A žal, da mnogo mojih najboljših prijateljev ni več. Nekaj je ranjenih, druge pa krije hladen grob. Ti nimaš niti pojma, kaj tripijo in žrtvujejo slovenski fantje in možje. Zdrav si, mislim, bolj kot si bil poprej. Če že ostanem pri življenju, Ti poročam več. Bog Te živi in na veselo na svidenje!

Jožef, narednik

Za hrabro držo pred sovražnikom v bitki pri Sv. Martinu in na Kosiču je 24. januarja 1917 prejel srebrno medaljo za hrabrost 1. reda.⁶ V predlogu za odlikovanje (*Belohnungsantrag*) je nadrejeni častnik, polkovnik Kliemann, zapisal naslednjo utemeljitev:

Med 3. soško bitko je nasprotnik 22. oktobra 1915 z zažigalnimi granatami zažgal gozd na griču Kosiču. Zaradi velike vročine in

⁴ Voj, staroslovenski izraz za vod, četo.

⁵ Bolan, nesposoben za pohode, izčrpan (popačeno iz nem.).

⁶ Predlog za odlikovanje s srebrno medaljo za hrabrost je poleg predlagatelja polkovnika Kliemanna, poveljnika 56. pehotne brigade, podpisal tudi podmaršal Joseph Schneider pl. Manns-Au, poveljnik 28. pehotne divizije, v katere sestavi je bil 47. pehotni polk.

Jakob Šturm stoji kot deseti od leve s častniki svoje enote v Kregolišču na Krasu februarja 1917. (družinski arhiv)

nastajajočega dima je bilo moštvo v strelskih jarkih tik pod gozdom v neposredni nevarnosti in je zato nadaljnje vztrajanje na položajih prišlo pod vprašaj. Kljub sovražnikovega šrapnelnemu ognju je praporščak Šturm z nekaj najbližjimi vojaki stekel v goreči gozd. Sam je poprijel za delo in po zaslugi njegovega odločnega posredovanja je bil nevarni požar kljub sovražnikovega ognju kmalu pogašen. Pri tem je bil drzni praporščak težko ranjen. V bojih zahodno od Sv. Martina je 28. 8. 1915 kot kadet in poveljnik voda z manjšim številom vojakov odbil premočne italijanske napade.

Jeseni 1916 so se zvrstile še tri bitke, nato pa je zima s poslabšanjem vremena in posledično prekinitvijo ognja za kar pol leta prinesla olajšanje avstro-ogrskim branilcem. 21. novembra je umrl cesar Franc Jožef I., ki ga je nasledil mladi Karel I., željan končati vojno, ki ji ni bilo videti konca.

Potem se je Jakob Šturm boril južno od reke Vipave in Bilj, kjer se je izkazal pri patrolnem obhodu in zanj julija 1917 prejel bronasto medaljo za zasluge (Signum Laudis).⁷ Predlog za odlikovanje navaja:

6. decembra 1916 je na položajih na koti 126 pri Biljah dobil nalogo, da razišče del sovražnikovih položajev, ki so bili zaradi sovražnikove dejavnosti slabo vidni. Kljub temu da je bil poročnik Šturm dvakrat zavrtnjen, je z izredno preudarnostjo in vztrajnostjo opravil izvidniško nalogo, se držal svojega cilja in prinesel nazaj koristne podatke.

27. 2. 1917 je Jakob Šturm za več kot dvanajst tedensko prisotnost na fronti prejel še Karlov četni križec.

Zaradi zdravstvenih težav, povezanih z vojno rano, je marca 1917 nastopil dvomesečni bolniški dopust, ki ga je delno preživel v Rogaški Slatini. Junija 1917 se je vrnil na soško fronto, kjer je prevzel poveljstvo voda, a občasno je poveljeval tudi 13. stotniji.

V avgustu se je začela 11. soška bitka, najbolj krvav spopad na soškem bojišču. 47. pehotni polk se je boril na južnem delu Krasa, na področju Grmade. Konec avgusta so tu napadalci mirovali, zato so se v avstro-ogrski vojski odločili za protinapad, ki naj bi obrambno črto premaknil proti zahodu. V protinapadu je pomembno vlogo odigral 47. pehotni polk in Jakob Šturm se je spet odlikoval. 4.

⁷ Predlog za odlikovanje z bronasto medaljo za zasluge (Signum Laudis) so podpisali in odobrili polkovnik Rada, poveljnik 55. pehotne brigade, podmaršal Joseph Schneider pl. Manns-Au, poveljnik 28. pehotne divizije, in generalpolkovnik Svetozar Borojević pl. Bojna, poveljnik Soške armade.

septembra 1917 je pri dveh predorih pri Štivanu uspešno povedel 13. stotnijo v naskok, za kar je 26. novembra 1917 prejel vojni križec za zasluge 3. reda. Predlog za odlikovanje⁸ je polkovnik Kliemann, poveljnik 56. pehotne brigade, utemeljil z naslednjimi besedami:

4. septembra 1917 je poročnik Šturm v protinapadu severno od Štivanja pod močnim sovražnikovim topovskim in strojničnim ognjem z lastno držo vzpodbudil moštvo, da je v naskoku planilo proti trdovratno branjenemu in s strojnico varovanemu peščenemu vrhu (kota 40). V divjem bajonetnem boju mu je uspelo osvojiti vzpetino, čeprav je sovražnik dobil okrepiteve iz kritij na pobočjih. Nato je odgnal sovražnika z ročnimi granatami, pri čemer je sam ubil poveljnika posadke. Ko je zaradi nasprotnikovega napada, sproženega z desne strani, postal položaj na vzpetini predora kritičen, je uspelo poročniku Šturm s spretnimi premiki nevarnost sovražnikovega prodora odvrniti. Kljub močnemu sovražnikovemu topniškemu ognju je iz strelskih jarkov neprestano nadziral položaje in njegovemu zgladnemu obnašanju se je zahvaliti, da je izmučenim možem kljub visokim izgubam uspelo preprečiti sovražnikov prodor na tem pomembnem prostoru.

Med boji za štivanske predore je prišlo do tragedije. Italijani so imeli namreč v južnem predoru skladišče streliva, ki je eksplodiralo in je predor začel goreti. Italijanskim vojakom se kljub pomoči napa dalcev ni uspelo rešiti. Gorelo je dva dneva, po nekaterih podatkih naj bi umrlo 1000 italijanskih vojakov. 47. pehotni polk je v le dveh dneh, 4. in 5. septembra 1917, izgubil 500 vojakov.

Poročnik Šturm je 20. septembra 1917 o strašni 11. soški bitki pisal v časniku *Slovenski gospodar*:

Stena slovenskih mož in fantov je nepremagljiva.

G. poročnik Šturm piše poslancu dr. Verstovšku o zadnji soški bitki:

Pomirili so se nekoliko ti grozni viharji nevihte, ki je divjala skoro tri tedne po kraških tleh. In če pogledamo danes prvo črto, kaj so dosegli? Nič! V tem peklenem ognju sem stal na južnem krilu, kjer je tudi najbližja pot do Trsta. Sline so se jim cedile po njem, a stena slovenskih mož in fantov je bila nepremagljiva; celo nazaj smo ga pognali. Čudim se danes samemu sebi, kako sem odnesel celo kožo iz tega nepopisnega meteža. Dostikrat me je vrgla težka granata, dostikrat me je zasulo, vse je reklo: Šturm je mrtev! A izkabal sem se zopet na prosto in treskal potem s kopitom po glavah in udih nesramnega Laha. Sedaj se trenutno počutim precej dobro.

Po 11. soški bitki je postalo jasno, da branilci še enega napada ne bodo več vzdržali. Cesar Karel se je zato posvetil prepričevanju poveljstva nemške vojske za sodelovanje v naslednji ofenzivi. 24. oktobra 1917 se je tako začela skupna avstro-ogrška in nemška protiofenziva, 12. soška bitka, ki se je po štirih dneh končala z italijanskim umikom. Bojev pa še ni bilo konec, saj je avstro-ogrška vojska nadaljevala z ofenzivo proti zahodu.

47. pehotni polk je svoj zadnji vojni božič in prvega na sovražnem ozemlju preživel v vaseh okoli Belluna. Na novo leto 1918 je v sončnem in hladnem vremenu korakal iz Sedica proti Villabruni,⁹ kjer je preživel nekaj prostih dni in se opremil s prepotrebnimi novimi zimskimi oblačili. Potem mu je bila zaupana naloga, da osvoji 1522 m visoko goro Monte Asolone.¹⁰ Jakob Šturm je bil medtem premeščen k strojničnim enotam in je v januarjskih bojih na Monte Asoloneju poveljeval strojnični stotnji (MGK II).

14. januarja 1918 je strojnični ogenj usmeril s takšno natančnostjo proti sovražniku, ki je prodiral proti koti 1520. Monte Asoloneju, da je sovražnikov napad zaradi velikih izgub zastal in se pred desnim krilom bataljona zaustavil. Sovražnik je v močnih napadih in kritju uničujočega topniškega ognja še trikrat poskušal osvojiti koto, a je bil odbit po zaslugi spretno usmerjenega ognja drznega poročnika Šturma, ki je kljub topniškemu ognju tekal od strojnice do strojnice in jih pogosto sam upravljal, dokler ga ni zasul granatni izstrelak. Izredno drzen častnik, ki se je s hrabrostjo izkazal že v bojih na Krasu.

Za pogum je bil Jakob Šturm aprila 1918 odlikovan s srebrno medaljo za zasluge (Signum Laudis). Zanimiva je opomba enega od podpisnikov predloga za odlikovanje, podmaršala Ludwiga Goigingerja,

⁸ Predlog za odlikovanje z vojnim križcem za zasluge so poleg predlagatelja polkovnika Kliemanna, poveljnika 56. pehotne brigade, podpisali in s podpisom odobrili še generalmajor Eugen Straub, poveljnik 28. pehotne divizije, podmaršal Maximilian Csicseric pl. Bacsany, poveljnik XXIII. armadnega korpusa, in generalpolkovnik Svetozar Borojević pl. Bojna, poveljnik soške armadne skupine.

⁹ Sedico in Villabruna, kraja okrog 10 oziroma 25 km jugozahodno od Belluna, mesta ob reki Piavi na severu dežele Benečije.

¹⁰ Gora v severnoitalijanskem pogorju Monte Grappa, nad dolino reke Brente, prizorišče dolgih krvavih spopadov v prvi svetovni vojni.

*Vojaki 47. pehotnega polka pred zavzetim železniškim predorom pri Štivanu
(iz zbirke Egona Valantiča)*

ki se je sicer strinjal z odlikovanjem, a je pripomnil, da je bil Šturm leta 1917 že trikrat odlikovan.¹¹

Konec februarja 1918 se je polk počasi spuščal (zaradi snega bolj drsal) s hribov v dolino in 16. marca prispel v Trident,¹² kjer je 19. marca 1918 1170 mož 47. pehotnega polka obiskal cesar Karel. Na čelu pozdravnega krila vzdolž ulice proti Gardoli so ga pričakali najbolj odlikovani častniki, med njimi tudi Jakob Šturm. Cesar Karel je pohvalil hrabrost in pogumne boje polka ter imel pred najzaslužnejšimi možmi govor. Po kratkem predahu v Tridentu se je Šturm s strojnično stotnijo udeležil še zadnjih bojev, spet na področju Monte Asoloneja. Kot je razvidno iz predloga za odlikovanje, je 2. julija 1918 na tej gori poveljeval strojnični stotniji v I. bataljonu 47. pehotnega polka na frontni črti Col Caprile–Monte Grappa.¹³

Zasluga tega izredno preudarnega in neustrašnega častnika je bila zelo spretna postavitve stotnije na težkem zemljišču, kar je zagotovilo zaustavitev sovražnikovega napredovanja. Z osebnim izvidništvom v močnem topniškem ognju je dal moštvu bleščeč zgled vojaškega izpolnjevanja dolžnosti in s tem pripomogel, da je moštvo pogumno zdržalo na položaju brez kritja.

Jakob Šturm je za to hrabro dejanje avgusta 1918 drugič prejel vojni križec za zasluge 3. reda.¹⁴

Avgusta 1918 je bil dodeljen h kadru nadomestnega bataljona 47. pehotnega polka v Mariboru. Na začetku oktobra 1918 je bataljonski zdravnik ugotovil, da je Jakob Šturm po 21 mesecih služenja na fronti zaradi zdravstvenih, psihičnih, moralnih in intelektualnih

¹¹ Predlog za odlikovanje s srebrno medaljo za zasluge (Signum Laudis) so podpisali in odobrili generalmajor Rada, poveljnik 55. pehotne brigade, podmaršal Joseph Schneider pl. Manns-Au, poveljnik 28. pehotne divizije, podmaršal Ludwig Goiginger, poveljnik 60. pehotne divizije, in generalpolkovnik Scheuchenstuel, poveljnik 11. armade.

¹² Južnotirolsko mesto v dolini Adiče, danes prestolnica dežele Tridentinsko-Zgornje Poadižje (it. Trento, nem. Trient).

¹³ Col Caprile (1293 m), gora v pogorju Monte Grappe. Med njo in vrhom Monte Grappe (1775 m) se dviga Monte Asolone (1520 m).

¹⁴ Predlog za odlikovanje so podpisali polkovnik Doblitzky, poveljnik 54. pehotne brigade, generalmajor Sallagar, poveljnik 27. pehotne divizije, pehotni general Horzetzky pl. Hornthal, poveljnik XXVI. armadnega korpusa, in generalpolkovnik Scheuchenstuel, poveljnik 11. armade. V predlogu je tudi opomba, da je bil I. bataljon 8. julija 1918 izločen iz 47. pehotnega polka.

Obisk cesarja Karla v Trentu pri 47. pehotnem polku
(vir: Narodna knjižnica Dunaj)

slabosti nespodoben za aktivno vojaško službo, a sposoben za pisarniško službo.

Ob prevratu 30. oktobra 1918 se je Jakob Šturm prostovoljno priključil Maistrovim borcem za severno mejo in s tem vojski kraljevine SHS. Vendar je 1. novembra 1918 napredoval v čin rezervnega nadporočnika avstro-ogrske vojske. Z mariborskim pehotnim polkom je sodeloval v bojih na Koroškem, v okolici Guštanja,¹⁵ Pliberka in Črne. 18. januarja 1919 je bil zaradi posledic vojnih ran odpuščen iz redne vojaške službe.

O vojnih letih ni nikoli govoril in njegovih vojnih odlikovanj ni nihče nikoli videl. Ohranjena je mapa z dokumenti, med katerimi so njegovi opisi vojaške kariere s kratkimi omembami bitk in krajev, kjer se je bojeval, dopisovanja v zvezi z napredovanji po vojni, bolniški listi in navodila za jugoslovanske rezervne častnike. Iz dokumentov je razvidno, da je leta 1924 v vojski Kraljevine Jugoslavije napredoval v čin rezervnega stotnika II. razreda in leta 1927 v stotnika I. razreda.¹⁶ S svojim nadrejenim v času bojev na Krasu, kasnejšim

polkovnikom Miroslavom (Friedrich) Strelom, si je dopisoval glede napredovanja v rezervnega majorja jugoslovanske vojske.

Če ne bi v starem, zaprašnem in pozabljenem albumu našla njegove fotografije, najverjetneje iz leta 1918, na kateri pozira v uniformi z odlikovanji, ne bi nikoli izvedeli, kakšne izjemne bitke je med prvo svetovno vojno bil Jakob Šturm, kakšne zgodbe so povezane s temi odlikovanji in kako neverjetno uspešno je kljub preživetim grozotam vojne zakorakal v nadaljnje življenje.

Študij, delo in družina

Le mesec dni po odpustu iz vojske, 17. februarja 1919, se je Rado Šturm na Dunaju vpisal na študij agronomije. K odločitvi, da gre študirat v državo, proti kateri se je boril ob koncu vojne, je verjetno botrovalo dejstvo, da sta na Dunaju živela njegova starejša sestra Marija in njen mož Paul Ozimic, uslužbenec na avstrijski državni železnici. Leta 1920 se je poročil z Antonijo Drotfenik iz Sv. Petra pod Sv.

¹⁵ Gustin (nem.), danes Ravne na Koroškem.

¹⁶ Čin stotnika se je v vojski Kraljevine Jugoslavije in v Jugoslovanski ljudski armadi (SFRJ) imenoval kapetan.

Gorami (danes Bistrica ob Sotli). Toni je v vojnih letih službovala kot poštarica na Pragerskem. Imela je mnogo občudovalcev iz vrst vojakov. Z Radom sta se spoznala ob koncu vojne, ko je ta nekaj časa vodil vojaško enoto, ki je čuvala železniško postajo Pragersko. Leta 1920 sta dobila prvega sina Rada, mojega dedka, leta 1923 sina Marjana in naslednje leto sina Jožefa.

Leta 1922 je na Dunaju dokončal Visoko kmetijsko šolo z doseženo izobrazbo inženirja agronomije in opravljenim teoretičnim izpitom iz kmetijsko-gospodarske uprave. Nekaj semestrov je zaradi vojaške službe lahko opravil na daljavo od doma. Inženirski naziv je leta 1935 nostrificiral na Kmetijsko-gozdarski fakulteti v Zagrebu.

Prvo službo je dobil kot upravitelj na veleposestvu kneza Huga Windisch-Graetza v Slovenskih Konjicah (1922–1931) in na posestvu Bogenšperk (1932–1935). S knezom, sodelavci in sovaščani se je dobro razumel. Konjičanom je rad razlagal, da bo vzgojil pšenico, ki bo rodila dvakrat letno. Bil je dobrovoljen, zabaven človek. Družina Šturm je bivala v stanovanju v upravni stavbi posestva v Slovenskih Konjicah, v današnji Riemerjevi hiši.

V letih 1931–1932 je deloval tudi kot kmetijski inšpektor pri Izvozni zadrugi jugoslovanskih vin v Mariboru, od 1935–1939 na Kmetijski poskusni in kontrolni postaji v Mariboru, od 1939–1941 pri okrajnem načelstvu Maribor levi breg. Bil je strokovnjak na svojem področju, objavil je več člankov na temo sadjarstva in fitofarmacije. Leta 1937 je pri Mohorjevi družbi izšel njegov priročnik Krompir. Leta 1948 je pri Kmečkem glasu izšla brošura Zemlja, obdelava in vremenski vplivi.

Ob začetku 2. svetovne vojne je družina Šturm živela v Mariboru, v Osetovi trgovski hiši na Glavnem trgu. Rada so 14. 6. 1941 nemški okupatorji zaprli in mučili ter ga 1. 7. 1941 z ženo Toni izgnali v Srbijo (Užička Požega, Arilje in Požarevac). Sinovi ob aretaciji niso bili doma in jim je s pomočjo strica uspelo preko Vrhnike pobegniti v Ljubljano, kjer so preživeli vojna leta. Finančno jim je pomagal nekdanji očetov delodajalec, knez Hugo Windisch-Graetz.

Rado je tudi v izgnanstvu vneto delil svoje znanje. V Požarevcu je delal na kmetijskem oddelku sreskega načelstva. Kot je ob njegovi 50-letnici zapisal časnik *Jutro*, si je »z vedrim značajem, odkritosrčnostjo in drugimi odlikami uma ter srca pridobil mnogo prijateljev in spoštovalcev«.

Rado in Toni Šturm sta se domov vrnila julija 1945. A tokratna vojna, čeprav se v njej ni bojeval, je na njem pustila globlje rane. Skrb za si-

Družina Šturm v Slovenskih Konjicah leta 1928
(družinski arhiv)

nove in izgnanstvo sta iz veseljaka naredila tihega, redkobesednega in zadržanega človeka. V stari dom se po vojni niso mogli vrniti, saj je bila hiša porušena. V Ljubljani je dobil službo referenta za varstvo rastlin na Ministrstvu za kmetijstvo in gozdarstvo (1945–1949) in kasneje na Kmetijsko-znanstvenem zavodu Slovenije (1949–1952). Do upokojitve leta 1956 je bil knjižničar agronom na Biotehniški fakulteti, kjer je urejal kmetijsko bibliografijo. Leta 1956 se je upokojil. Umrl je 8. februarja 1960 v Ljubljani.

Opombe prispeval Vinko Avsenak.

Viri in literatura:

- Marko Simić, *Po sledih soške fronte*, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana, 1996.
- Ludwig Freiherr von Vogelsang, *Das steirische Infanterieregiment Nr. 47 im Weltkrieg*, Graz, 1932.
- Osebni arhiv Petre Leskošek.

MAX VOGRIN (1899–1985), BIL JE BELA VRANA

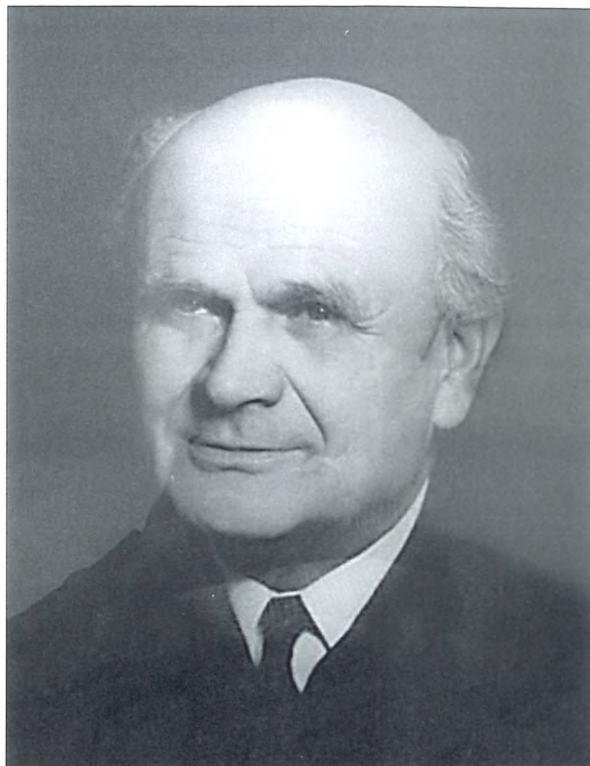
Fedja Klavora

Max Vogrin je bil enkratna, a kontroverzna vojaška osebnost, ki bi mu pri nas težko našli primerjavo. Na Bovškem je bil v treh svojih življenjskih obdobjih. Med prvo svetovno vojno je kot avstro-ogrski vojak sodeloval v zadnji soški bitki, v drugi svetovni vojni pa je bil eno leto poveljnik Bovca. Takrat je izjavil, da mu je Bovec ljub, in želel je, da ostane nedotaknjen, da bi ga lahko takega po vojni ponovno obiskal. Pred letom 1980 je res prišel obiskat dobro znane kraje.

Max Vogrin je bil rojen 20. septembra 1899 v Črešnjevcu, v vasi ob železniški progi nedaleč od Slovenske Bistrice. Oče Anton (1873–1936) je bil iz Rujcirka.¹ Mati Alojzija (1869–1956), rojena Soršak, ki naj niti ne bi znala nemško, je bila iz Črešnjevca. Vsi njuni predniki so bili kmečkega stanu s področja od Slovenske Bistrice do Ptuja.² Po rodu so bili zelo verjetno Slovenci, čeprav očetov priimek dopušča možnost, da je imel nemške korenine. Oče je bil višji nadzornik na železnici, upokojitev v Gradcu je dočakal celo kot visok predstavnik štajerskih železnic. Ker je bil očitno prepričan nemškutar, je svoje sinove, Konrada, Maxa in Lea, zagotovo vzgajal skladno s svojo predanostjo avstro-ogrski monarhiji in nemštvu. Najstarejši sin Konrad je postal šolski direktor, najmlajši Leo je pa bil zaposlen na železnici.

Če na kratko strnemo to, kar vemo, je bil Vogrin slovenskega porekla, prostovoljec v prvi svetovni vojni, po njej nemško orientiran brambovec, geometer, poročen z Judinjo, prepričan velikonemški nacist, stotnik (*Hauptmann*) vermahta, po vojni pa politik. Na vprašanje, kakšen človek je bil, je njegova hči iz prvega zakona takoj in brez zadržkov odgovorila: »Oče je bil dober vojak in človek. In to je danes redko. Njegovo življenje je bila vojna!«

Vogrin je bil vse skupaj devet let vojak, a skoraj dve leti in pol je preživel na zdravljenju v lazareti³ in drugih zdravstvenih ustanovah. Med nemško zasedbo v drugi svetovni vojni je s svojim ravnanjem zapustil nepozabno sled na Bovškem. Kljub temu da je Evropo preplavljalo nasilje in kri, ljudi na Bovškem prav zaradi njega ni navdajal strah in prežemalo sovraštvo kot drugje in kot še prej pod fašističnim terorjem. Ko je Bovec obiskal njegov sin z družino, smo bili ob omembi imena Vogrin priča iskrene naklonjenosti Bovčanov. Še vedno smo slišali

Max Vogrin (1899–1985)
(iz zapuščine Maxa Vogrina)

same pohvalne besede, čeprav ga večina niti videla ni. Kot da bi šlo za osebo iz pripovedk, ne pa za okupatorskega poveljnika.

Prostovoljec v prvi svetovni vojni

O Vogrini udeležbi v veliki vojni je bilo sprva znanega bore malo. V vojaški dokumentaciji iz druge svetovne vojne so bili o njegovi udeležbi na bojiščih prve svetovne vojne, napredovanjih in odlikovanjih zbrani le osnovni podatki. Šele Vogrini spominski zapisi po drugi vojni, povezani z dogajanjem na soški fronti, so omogočili izčrpnjši pregled o njegovem delovanju v prvi svetovni vojni. Poudariti je treba, da kot pravi vojak ni omenjal lastnega trpljenja, ran in bolezni, prestanih v treh letih. Izrazil pa je sočutje do usode nesrečnih »kameradov« in

¹ Doslej neprepoznani kraj, morda Rače.

² Österr. Staatsarchiv, Archiv der Republik Österreich, Bestand:05 / Deutsche Wehrmacht/LV, Personalakt Max Vogrin + Wehrstammbuch Max Vogrin (v nadaljevanju ÖSTA).

³ Lazaret, zasilna vojaška bolnišnica v bližini bojišča, poljska bolnišnica. (op. ur.)

tudi sovražnikov v zadnji soški ofenzivi. Ob koncu vojne, na poti domov skozi bovške Kluže, se je zamislil in povprašal o nesmiselnih žrtvah.

Začetek vojne je Vogrin, takrat še ne petnajst let star fantič, z vrstniki doživel v Mariboru. Po drugi svetovni vojni je kot zrel mož s trdno izoblikovano narodnostno pripadnostjo svoja takratna občutja iz obeh svetovnih vojn opisal v spominskih zapisih, objavljenih v graškem listu *Steirische Nachrichten*.⁴ Odlično je predstavil tedanje razpoloženje ljudi, še bolj prepričljivo pa svoje, vojni naklonjeno vznemirjenje, *strastno domoljubje*, kot je zapisal, z že razpoznavno nemško usmerjenostjo.

... Naša domišljija je delovala na najvišjih vrtljajih. To, da jaz in moji mladi prijatelji nismo mogli biti udeleženi pri »discipliniranju«*» Srbije, kar je sklenila celotna avstrijska javnost, je bil za nas udarec usode, ki ga je bilo komaj mogoče preživeti ... Najbolj divji socialdemokrati so v trenutku postali črno-žolti avantgardisti; nacionalistični slovenski »živio«* bi kričaća lahko pripeljal pred sodnika za prekrške. Celo z vitkega stolpa Narodnega doma, utrdbe slovenske ključavnosti na prastarem nemškem levem bregu Drave, je za »vsak primer«, plapolala mogočna zastava v belo rdečih barvah mesta. Nas fantiče pa je zanimal zgolj le še pričakovani odhod naših junakov ...

Zato ne preseneča, da je Vogrin konec maja 1915, pred dopolnjevim šestnajstim letom, vstopil v mariborski prostovoljski strelski bataljon.⁵ Visoki in močni Max je moral biti silno odločen in lahko si predstavljamo, kaj vse je storil, da bi čim prej postal pravi vojak. Sredi novembra 1915 je bil že pripadnik mariborskega 26. domobranskega pehotnega polka.⁶

26. domobranski pehotni polk je po prihodu z ruske fronte konec septembra 1915 zasedel položaje na Debeli Griži,⁷ kjer se je boril v

Vojaki ob sodu, narednik Vogrin je prvi z leve.
(iz zapuščine Maxa Vogrina)

3. soški bitki. Na tem bojišču je bil že pred tem IX. pohodni bataljon tega polka, ki se je boril v 1. in 2. soški bitki. Poudarjeno izpovedni in narodnostno kar idealizirani so spomini Seppa Pailerja, pripadnika tega polka, ki se je bojeval nad Ziljsko dolino ter v 12. soški bitki na osojnih pobočjih med Rabeljskim jezerom in Nevejskim sedlom. Štajerce je v zapisih večkrat omenil in na neko skupinsko fotografijo je pripisal »moja slovenska patrolja«.⁸

⁴ *Steirische Nachrichten* – v nadaljevanju SN, 1. IX. 1964, *Ein Regiment zog in den Krieg (Polk je krenil v vojno)*. Prispevek je posvečen podpolkovniku Alexandru Götzju, s katerim je Vogrin imel kasneje tesne vezi. Götz je leta 1914 kot poročnik mariborskega 47. pehotnega polka odšel na fronto v Galicijo in po zajetju sedem let preživel v ruskem ujetništvu v Sibiriji.

⁵ Ko je Italija 23. maja 1915 napovedala Avstro-Ogrski vojno in so italijanske enote že naslednji dan prekoračile mejo, je bila ta slabo ali sploh ne branjena. Zato so na Tirolskem, Koroškem in Štajerskem na hitro ustanavljali bataljone prostovoljskih strelcev (*freiwillige Schützen*), v katere so sprejemali tudi mladoletnike in dokaj stare, odslužene vojake. (op. ur.)

⁶ Polk so 11. aprila 1917 tako kot vse domobranske (*Landwehr*) polke preimenovali v strelski in se je potem imenoval 26. strelski polk. (op. ur.)

⁷ Hrib na Doberdobski planoti, nekoč tudi Sveti Mihael ali Šmihel, it. San Michele, prizorišče krvavih spopadov soške fronte. (op. ur.)

⁸ Željko Cimprič, z razstave v Kobarškem muzeju. V prvi vojni je Pailer prejel zlato in srebrno častniško medaljo za hrabrost. Pred priključitvijo Avstrije k rajhu leta 1938 se je kot nezaposlen učitelj iz premožne družine in viden funkcionar socialdemokratske stranke za eno leto umaknil v ZDA. Po vrnitvi so ga pred nacisti reševale zasluge iz prve svetovne vojne. V drugi vojni je bil v enotah, ki so zasedle Maribor, kasneje pa v Rusiji in drugje po Evropi.

Skupina podčastnikov pri taroku na Asiaški planoti. Max Vogrin je drugi na levi.
(iz zapuščine Maxa Vogrina)

V prvi svetovni vojni je bilo v 26. polku več kot 70 % Slovencev, bili so dobri vojaki in boljši borci v napadu kot v obrambi. Moram reči, da sem med svojimi kameradi našel najbolj zveste prijatelje, in vsi smo vedeli, da smo v evropskem prostoru gospodarsko ozko povezani in da se ljudstva kot v Ameriki povezujejo v združene države Evrope; s tem bo pošast vojne končno enkrat izginila.

Polk se je v 4. soški bitki (10. 11.–11. 12. 1915) boril zahodno od vasi Doberdob, na Monte Sei Busi.⁹ Štirikrat je odbil močne italijanske napade, ki so se z nezmanjšano močjo nadaljevali do februarja 1916. Sredi marca 1916 se je začela 5. soška bitka (11.–16. 3. 1916), v kateri je Vogrin postal desetnik in dobil prvo bronasto medaljo za hrabrost. V naslednjih treh soških bitkah se je boril pod Grmado pri Štivanu. Po desetletjih se je spomnil zanimivega dogodka s tamkajšnje straže, ki ga je izvrstno opisal v *Steierische Nachrichten*.¹⁰

Burja je strašno zavijala okoli naše kote 21 na skrajnem levem krilu Soške armade, ki ji je poveljeval Ličan, generalpolkovnik Svetozar Borojević. Ta ledeni kraški veter je kljub šotorskemu platnu, plašču in debelemu puloverju segal do kosti in dokazoval več kot nemoč ljudi pred naravnimi silami. Pred nami, na razdalji meta ročne bombe, Lah, v nas strašen mraz. Bil je 21. november 1916. 9. soška bitka se je končala. Oni na drugi strani niso prišli niti metra dlje. Štajerski prostovoljski strelci so po zmagovitem obrambnem boju ubranili črno rumeno ozemlje očetnjave pred večkratno premočnemu dednemu sovražniku. Tu in tam se je med oblaki pokazal mesec in se v daljavi zazrcalil na tisočih gubah divje penečega se Jadranskega morja. Tako grozno sam sem bil na stražnem mestu v skalni luknji med strelskim jarkom in žičnimi ovirami. Oči in ušesa so bila utrujena od bolščanja v temo in naporenega prisluškovanja. Nenadoma iz laškega jarka: »Oggi è morto vostro imperatore Francesco Giuseppe il primo! Evviva Italia!«¹¹ »To vendar ni mo-

⁹ Grič (117 m) 2 km zahodno od Doberdoba, slov. Griža. (op. ur.)

¹⁰ SN, 15. 12. 1968, *Vor 50 Jahren – Erinnerungen aus einem Tagebuch, das von Ami-Bombern am 1. November 1944 vernichtet wurde (Pred 50 leti – Spomini iz dnevnika, ki je bil uničen v bombardiranju Amijev (Amerikancev, op. p.) 1. novembra 1944.*

¹¹ »Danes je umrl vaš cesar Franc Jožef prvi! Živela Italija!«

Tečajniki z bradatim Kugyjem in Francem Ostanom desno od njega. Vogrin sedi v prvi vrsti kot peti od leve strani. Fotografija s skromno kapelico v ozadju je bila posneta na Logu pod Vrsnikom. (vir: Narodna knjižnica Dunaj)

goče,« sem si dejal, saj nam je bil italijanski jezik zaradi bližine Trsta nekoliko znan. »Kaj vpijejo Lahi?« je zaklical narednik, rojak iz Radgone. »Cesar je umrl,« sem mu odvrnil. »To pa že ni res!« Bilo pa je res in tega smo se vsi nekako bali, kajti stari in izkušeni so vedno menili, da ko bo Franc Jožef umrl, bo Avstrija razpadla. Tako se je zgodilo, vendar šele 3. novembra 1918 na Piavi!

V 9. soški bitki (31. 10.–4. 11. 1916) je Vogrina konec oktobra ranil šrapnel v nogo, za kar je bil drugič odlikovan z bronasto medaljo za hrabrost.¹² Dva meseca se je zdravil na Proseku, nato so ga takoj poslali nazaj v matično enoto na južnotirolsko bojišče. V tem obdobju je še dvakrat prejel odlikovanji, priponki na že pridobljeni medalji. Junija 1917 je v okviru splošno znane bitke za Ortigaro na Asiaški planoti sodeloval v hudih bojih za Monte Zebio. Septembra 1917 je Vogrin napredoval v rezervnega narednika. Zaradi priprav na 12. soško bitko so polk konec septembra prek Trenta in Beljaka ponovno

prepeljali na Trbiž. Od tod je na začetku oktobra prek Predela prišel v tabor na Pustini, dva kilometra od trdnjave Kluže. Toda kot je Vogrin kasneje pričeval v Bovcu, je on sam že pred tem prek Vršiča prvič prikorakal na Bovško. Septembra se je namreč v Soči udeležil vodniško-plezalnega tečaja 28 izbranih udeležencev, ki ga je vodil dr. Julius Kugy z gorskim vodnikom Vladimirjem Dolganom. Kot inštruktor jima je pomagal Bovčan Franc Ostan.¹³ Večji del tečajnikov so sestavljali vojaki 4. bosansko-hercegovskega pehotnega polka. Kugy je takrat zapisal, da »je imel opraviti s pogumnimi vojaki in da je večina nosila odlikovanja za hrabrost«.

Preboj bovške fronte

Oktobra 1917 je Vogrin s 26. strelskim polkom sodeloval v 12. soški bitki, ko je ta v sestavi 22. strelske divizije in združene avstro-ogrsko-nemške 14. armade prebil italijanske obrambne črte

¹² ŐSTA.

¹³ Dr. Julius Kugy je kot poznavalec gora ob pripravah na zadnjo soško bitko sredi septembra 1917 sprejel premestitev k 93. pehotni diviziji v vas Sočo (Vasja Klavora, *Plavi križ, Soška fronta/Bovec 1915–1917*. Mohorjeva Celovec, 2000).

pred Bovcem. Vojaki so pred bitko dobili fese in ob vznožju Rombona zamenjali 4. bosansko-hercegovski polk (BH4). Dolgo noč na 24. oktober in naslednje jutro so med grmečo topniško pripravo prebedeli v pričakovanju usodnih dogodkov. Ob 9. uri je mariborski polk krenil v preboj z Ravnega Laza in vznožja Rombona proti Bovcu in Plužnam. Prvi dan je prebil tri italijanske obrambne črte, toda pred Plužnami je naletel na žilav odpor branilcev alpinskega bataljona Ceva. Napadalcem je zatem uspelo zasesti spodnjo postajo žičnice za Čuklo in s tem prekiniti oskrbo italijanske vojske na Rombonu. Popoldne so dosegli vzpetino nad Boko pred Žago. V teh bojih so zajeli čez 2000 nasprotnikov, 32 topov in 23 strojnic¹⁴ in v spomin nanje so kasneje na bojišču ob Piavi nosili na kapah značko z napisom *26 SCH. RGT Immer wie bei Flitsch*.¹⁵

Vogrin je v članku, objavljenem januarja 1967,¹⁶ opisal z zanj značilnim, literarno sijajnim slogom prav začetek preboja. Po spominu je dejansko povezal dogajanje na dveh različnih krajih, v taboru na Pustini in na izhodišču za napad pod Rombonom.

Tesno drug ob drugem sedimo v luknji, ki se ji pravi kaverna, in čakamo na nekaj, kar naj bi se zgodilo na zemeljskem površju. Nemirna utripajoča luč medlo sveti v tej temi, morda marsikomu zadnjič. Zjutraj ob 9. uri se začne in mi iz 26.-ega moramo zavzeti Bovec! Ta »moramo« je včeraj zvečer v taboru na Pustini posebej poudaril naš poveljnik stotnije. Sedaj čakamo, potrpežljivo ali nepotrpežljivo, vsak po svoje, na povelje za naskok, vendar vseeno veseli, da bomo pobegnili iz mokrega in mrzlega šotorskega tabora na Pustini, pravi pustoti pod pobočji Rombona. Govorimo o nepomembnih stvareh, vendar sem ter tja kak nejevernež podvomi, da bo uspelo, češ da Italijani pač vedo vse. Zunaj pa začne šumeti in hrumeti, kot da se je odprl pekel. Tla bobnijo in so videti, kot da pokajo. Zemlja pada s sten kaverne in luč močnejše zaplapola. »Poglej ven, če je vse v redu!« mi ukaže poveljnik stotnije. Prerinem se skozi ozek prehod in se povzpnem preko rahlo uspavanih teles svojih vrljih ljudi, enemu in drugemu zašepečem spodbudno besedo, na katero se vsak prijazno odzove. S trdneje pripeto čelado in pripravljeno plinsko masko stopim v jarek, kjer opazovalci kukajo skozi strelne line in mirno spremljajo peklenski koncert nad seboj. »Nič se ne dogaja,« javijo.

Pri tem pa šumenje in treskanje pred nami, kot da bi nastopil sodni dan. Tam proti Bovcu požari in eksplozije nemških težkih granat. Ob misli na uboge hudiče na drugi strani se človeku vzbudi sočutje, vendar prevlada veselje, ker se je kolo končno zavrtelo. Tu in tam zaide k nam tudi kak odbiti ali prekratki strel. S pomirjujočo, priljubljeno cigareto v ustih sedim za traverzo in poslušam orgije Valpurgine noči. Topovske cevi vseh kalibrov hrumijo, bruhajo smrt in uničenje na laške položaje ter vse mendrajo, da bo nam lažje. Granate kalibra 305 mm stokajo po zraku, mine grgrajo, le tu in tam zareglja kaka strojnica visoko gori na Rombonu ali pa se zasliši laški »čim-bum« izstrelek. Na Javorščku pogosteje zasveti žaromet v noč. Grozljiva, srhljivo lepa podoba.

Vedno močnejše narašča bobneči ogenj, nastaja orkan, ki vse neusmiljeno uničuje. Kurirji mrzlično hitijo naokoli, tekajo sklonjeni, kajti varno je varno. Pomirjen ob dogajanju se vrnem v luknjo, kjer me vsi sprašujejo: »Ali se bo kmalu začelo? Kaj dela Lah? Koliko je ura? Še kratek zadnji odlog,« se zasmeje nekdo. »Lepo počasi,« reče slovensko nekdo drug. Vendar se vznemirjenje od minute do minute stopnjuje. Komaj je vzdržati. Še enkrat se splazim ven, da bi videl, kako je pri drugih četah. A povsod je vse v redu, polno je napetosti in odločnosti, medtem ko zunaj klokota in sika kot v vulkanu. Ogenj in dim ovijata Bovec, skoraj zbal sem se ob misli, da se bom kmalu znašel v tem čarovniškem kotlu. »Moramo!«, ta misel zadošča, da se vse nevojaško odžene. Napočil je siv in deževen dan, ura se pomika k deveti. Od vzburjenja postaja kaverna za nas preozka, v tem trenutku pomaga samo cigareta, zvesta prijateljica. Poveljnik stotnije skrivoma pogleda na uro, njegov izraz je resen in slovesno zazveni z njegovih ustnic: »Možički, pripravite se, čez deset minut gremo!« Gluha tišina nas zajame v tej luknji, samo drhtenje sten izdaja jekleni orkan, ki besni nad nami, in kot na ukaz sname vsakdo čelado in sklence roke k molitvi.

Čelado gor, palico v levico, pištola pripravljena na strel, tih stisk roke s poveljnikom stotnije. »Na svidenje!« reče in že stopim na dnevno svetlobo, ki me pozdravi s sivino in negotovostjo. Megla ovija večji del te peklenske kotline, dež pljuska na utrujeno in razcefrano zemljo. Te minute se nepozabno vtisnejo v srce, ki grozi, da se bo razpočilo. Srce razbija, živci so napeti kot strune. Kaj se bo zgodilo? Se bom izvlekel, se boš ti, moj ljubi kamerad?

¹⁴ Vasja Klavara, *Plavi križ, Soška fronta/Bovec 1915–1917*, Mohorjeva Celovec, 2000.

¹⁵ 26. Schützen-Regiment, *Immer wie bei Flitsch* (nem.): 26. strelski polk – Vedno kot pri Bovcu. (op. ur.)

¹⁶ SN, 11. 1. 1967, *In den Stahlgewittern von Flitsch – aus Tagebuch und Erinnerung von Max Vogrin, Schützen-Regiment 26* (V jekleni nevihti v Bovcu – iz dnevnika in spominov Maxa Vogrina, 26. strelski polk)

Max Vogrin (desni) morda nekje na Bovškem pred 12. soško bitko
(iz zapuščine Maxa Vogrina)

»Devet je ura!« zakliče poveljnik. »Gremo možički!« Bog ve, kaj nas še čaka. Že skočimo iz zaklonov, prekoračimo lastne žične ovire, na odprtem prostoru smo. »Hura!« vpijemo. »Naprej fantje!¹⁷ Naprej možje!« vpijem svojim ljudem, ki oboroženi z ročnimi granatami jurišajo, kot bi bil za njimi hudič. Kot v sanjah hitro gre. Levo in desno jurišajo naši iz 26. -ega, ne da bi se menili za prasketajočo jekleno točo in s »hura!« klici letijo ročne bombe v žične ovire, da bi razrušile še tisto, čemur so morda granate prizanesle. Tu in tam se kaj premakne v laških jarkih, strojnice začnejo regljati. Hrabri možje, ki so prestali ta pekel, se branijo. Vendar sedaj smo tu mi! Boj je kratek, kopita treskajo, sopiha mož na možu. Moramo! In oni se morajo predati. V roke nam pade prva strojnica in prvi ujetniki. Kakšni so videti ti ubogi hudiči! »Evviva Austria!« nenadoma vzkliknejo in stečejo proti nam, srečni, da so ostali živi, čeprav morda nekje v kakšnem taborišču. Saj tam ni min, bobnečega ognja in mariborskih strelcev. Sedaj upademo v goreči Bovec, iz čigar ruševin zijata smrt in uničenje. Neizrekljivo strašno se počutim. Tu in tam obleži kak moj pogumni tovariš, a mu ne morem pomagati. Gospod tam zgoraj, pomagaj

ti! Jurišamo od hiše do hiše, medtem ko se rušijo zidovi in letijo okrog drobci tramov. Peklenški hrup pa se nezmanjšano nadaljuje, tu med zidovi se nepopisno stopnjuje. Kar ni ostalo pokopano pod padajočimi ruševinami hiš, se vda po kratkem boju, kajti oni iz italijanskega 87. pehotnega polka so slabotni, vse preveč je že šlo preko njih. Večurno obstreljevanje s plinskimi granatami plavega križa, z granatami kalibra 420 mm, lahko vzdržijo le avstrijski bojevniki.

Nezaustavljivo tečemo naprej, z nami je nenehno poveljnik bataljona, stotnik Hermann Siegel, drzen in neustrašen na čelu skupine razstreljevalcev, zbranih iz vseh stotnij. Eno uro je trajal poulični boj, da smo prodrli, eno uro nepopisnega strahu v tem kipečem kraterju. Končno smo se le prebili, Bovec pripade 3. bataljonu. Kar naprej, vedno naprej se prebijamo, počasi zliti v peščico v tej strašni jekleni nevihti. Topničarji delujejo odlično. Vedno dlje predstavljajo zaporni ogenj, da bi preprečili prihod italijanskih rezerv. Presenetljivo obvladamo nekaj ljudi v štabu italijanskega polka. Povezave z desnim in levim krilom so popolnoma prekinjene, nimamo pojma, kako gre drugim bataljonom. Sami smo v megli in dežju, vendar gremo pogumno

¹⁷ Vogrin je te spomine seveda zapisal v nemščini, toda ta vzklik slovensko. (op. ur.)

Vogrin deli svojim vojakom menažo (stoji ob mizi, slikan s profila). Slika je bila očitno posneta v Benečiji, na poti proti Piavi. (iz zapuščine Maxa Vogrina)

naprej. Topniški ogenj je šibkejši, le daljnometni topovi obvladujejo prostor napada. Napadamo položaj za položajem. Potem počivamo in si potešimo lakoto z zaseženimi živili. Polagoma se razkriva celotna zmeda, odpor postaja šibkejši, desno zgoraj na Plužnah se še vedno ostro borijo naši iz 26.-ega proti dobro vkopanemu nasprotniku. Vendar spodnještajerska hrabrost in ročne bombe utrejo tudi tu pot pod vodstvom majorja Hakla in nadporočnika Trifterja. Še enkrat je treba na tretji črti močno poprijeti, kajti tu je zaradi slabšega topniškega obstreljevanja ostalo vse nepoškodovano. Kljub temu »moramo!«. Uspe nam in v dveh kolonah odvehemo dva nasprotnikova topa v zaledje. Potem se ustavimo, kajti naša naloga je izpolnjena: Bovec je naš, sovražnik je premagan ...¹⁸

V naslednjih dneh je Vogrinov polk z Žage in po težkih spopadih na Stolu, zasledoval umikajoče se italijanske enote proti Tarcentu¹⁹ in

Tilmentu. V naslednjih dneh je po težavnem terenu napredoval pod obronki Alp, verjetno od Maniaga po dolini reke Celline, proti Longaronu²⁰ ob Piavi. V nočnih urah 9. novembra so prve avstro-ogrške enote v smeri glavnega napada, tako kot pred tem na Tilmentu, poskušale takoj prečkati tudi Piavo. Brez inženirske opreme za gradnjo mostov so bile uspešne le posamezne manjše skupine. Naslednji dan je napad več avstro-ogrskih divizij oteževal novozapadli sneg. Italijani jim z močnim topniškim ognjem niso dovolili vzpostaviti mostišča. Po zmagoslavju na Soči Avstrijci niso računali na tako odločen protiuđarec. Ofenziva se je po hudih bojih ustavila tudi z nastopom antantnih sil. Ob poskusu prehoda preko Piave pod Longaronom je bil Vogrin še drugič ranjen z drobcem granate v koleno. Kasneje je v Bovcu nekdanjemu avstro-ogrskemu vojaku Mlekužu iz Koritnice povedal, da je bil ranjen, potem ko so jih Angleži zdesetkali. Dva tedna je prebil v bolnišnici v Bellunu in nato do božiča

¹⁸ Za uspešno izveden preboj pri Bovcu si je poveljnik 26. strelskega polka, podpolkovnik baron Florian Pasetti von Friedenburg, prislužil visoko odlikovanje – viteški križec. (op. ur.)

¹⁹ Furlansko mestece okrog 15 km severno od Vidma (Udine). (op. ur.)

²⁰ Mestece ob Piavi okrog 17 km severno od Belluna, znano po katastrofalni nesreči na jezu Vajont leta 1963, v kateri je umrlo 1910 ljudi. (op. ur.)

v Knittelfeldu.²¹ Nato je ostal mesec dni v rezervi. Podelili so mu srebrni medalji za hrabrost 1. in 2. reda ter še Karlov križ.²² Ker so bile medalje za ranjence uvedene šele sredi tega leta, je tedaj prejel kar dve medalji za ranjence.

Marca 1918 se je Vogrin vrnil na italijansko fronto. Tokrat je bil dodeljen 1. bosansko-hercegovskemu pehotnemu polku (4. stotnija). Iz njegovega članka²³ izhaja, da je bil v juniju 1918 v jurišni stotnji 1. bosansko-hercegovskega polka, ki se je v sestavi korpusa Orient²⁴ borila ob ustju reke Piave. Julija 1918 je Vogrin v tamkajšnjih močvirnatih položajih zbolel za malarijo. Najprej se je zdravil pri Trstu, nato so ga poslali v okrevališče pri Mariboru. Septembra 1918 je bil povišan v rezervnega praporščaka.²⁵ Pred koncem vojne se je moral vrniti na bojišče ob Piavi, kjer je dočkal razpad avstro-ogrske vojske. Zadnje dni vojne in vrnitev domov je Vogrin kasneje zanimivo opisal v *Steierische Nachrichten*.²⁶ Po prebiti noči na straži ob izlivu Piave, z malarijo okuženi in potepanti deželi pri Revedoliju,²⁷ so zaman čakali na menažo s posušeno zelenjavo, ki so jo imenovali »bodeča žica«. Zato je Vogrin poklical odgovorne, ki so mu odgovorili: »Gospod praporščak, ali ne veste, Čehi in Madžari korakajo mimo nas. Proti domovini!« Po pozivu, naj se ne norčuje, je dobil dodatno pojasnilo: »Ne, gospod praporščak! To pravijo vsi, ni več cesarja! Ni več Avstro-Ogrske!« Vogrin je hitro ukrepal, da bi jih ne zajeli Italijani. Druge stotnije je obvestil, kaj se dogaja, in ukazal preostali jurišni stotnji, da se takoj pripravi za odhod. Strelivo v nahrbtnike, ročne bombe za oprtnik, vse drugo naj ostane. Nekateri so godrnjali,

češ da je vojne konec, vendar jih je prepričal, da bodo iz tega kaosa le skupaj prišli domov. V hitrem pohodu so odšli proti Caorlu²⁸ in spotoma so dobili svojo, še vročo »bodečo žico« s prepečencem. Na srečo so v Caconianiju naleteli na tri odhajajoče monitorje²⁹ pod poveljstvom kneza Windischgraetza. Vogrin mu je poročal in knez je ukazal, da pripravijo še en monitor in nanj vkrcajo Vogrinovo enoto. Po kanalih Livenze in po Tilmentu so hitro prišli v Gradež, kjer se je Vogrin zahvalil knezu in še zadnjič so pozdravili kot avstrijski vojaki. Potem so strumno korakali mimo bazilike v Ogleju proti Červinjanu, kjer so z veliko sreče dosegli kolono tovornjakov. Po ostrem razpravljanju je Vogrinu uspelo priti na vozila s kolesi železnih obročev in počasi so, stisnjeni kot sardine, odropotali proti Gorici in ob Soči navzgor. Posebej poveden je njegov opis vožnje skozi Kluže:

... V sivem jutru smo se 4. novembra 1918 vozili mimo Bovca. Tiho sem pozdravil svoje kamerade iz 26.-ega, padle 24. oktobra 1917. Utrnil sem si solze hvaležnosti do varuha Boga. Vse te zveste in hrabre vindišarske³⁰ strelce iz rodne Štajerske sem zopet videl pred seboj. Vse je bilo zaman! Zakaj? To me je preplavilo, 19-letnega c. in kr. rezervnega praporščaka, ko sem poleg sebe gledal globoko speče bradate može. Lahko bi mi bili očetje, a bil sem še vedno njihov poveljnik. Niti eden od moje odlične gruče ni pisnil, ko sem jaz golobradec, še vedno kaj ukazal. Mimo bovške trdnjave Kluže, prastare temačne utrdbe, ki so jo goriški grofje zgradili že v 15. stoletju,³¹ sem to pot šel v obratni smeri. Čez 25 let sem jo moral zopet »osvoboditi«! Mimo Predela, avstrijskih Termopil iz

²¹ Mesto na avstrijskem Štajerskem, v dolini reke Mure. (op. ur.)

²² To odlikovanje je uvedel novoustoličeni cesar Karel I. Podeljevali so ga vsem pripadnikom avstro-ogrske vojske, ki so bili vsaj 12 tednov na fronti in so se udeležili vsaj ene bitke. Prejeli so ga tudi ranjeni vojaki, ne glede na izpolnjene pogoje.

²³ SN, 15. XII. 1968, *Vor 50 Jahren – Erinnerungen aus einem Tagebuch, das von Ami-Bombern am 1. November 1944 vernichtet wurde (Pred 50 leti – Spomini iz dnevnika, ki je bil uničen v bombardiranju Amijev (Amerikancev, op. p.) 1. novembra 1944.*

²⁴ Korpus Orient je bil ustanovljen decembra 1917 za pomoč turški vojski v Siriji. Sestavljen je bil iz treh bataljonov treh bosansko-hercegovskih pehotnih polkov (VI./BH1, VI./BH2 in VIII./BH3) in iz romunskega bataljona VI./103. Korpusu je poveljeval proslavljeni podpolkovnik Stjepan (Stephan) Duić. Spomladi 1918 so korpus prestavili v Srbijo, kjer je opravljal naloge izvidništva in čiščenja ozemlja od vstajnikov. Junija 1918 je bil premeščen na ustje reke Piave. Max Vogrin se je boril v jurišni stotnji bataljona VI./BH1, ki je bila pod poveljstvom stotnika Emmericha Schillerja. (op. ur.)

²⁵ Nem. *Fähnrich*, v avstro-ogrski vojski najvišji podčastniški čin in kandidat za častniški čin. (op. ur.)

²⁶ SN, 15. XII. 1968, *Vor 50 Jahren – Erinnerungen aus einem Tagebuch, das von Ami-Bombern am 1. November 1944 vernichtet wurde (Pred 50 leti – Spomini iz dnevnika, ki je bil uničen v bombardiranju Amijev (Amerikancev, op. p.) 1. novembra 1944.*

²⁷ Kraj v močvirju ob izlivu reke Piave v Jadransko morje, okrog 30 km vzhodno od Benetk. (op. ur.)

²⁸ Caorle, mesto ob izlivu reke Livenze v Jadransko morje, okrog 50 km vzhodno od Benetk. (op. ur.)

²⁹ Lahko oborožene avstrijske rečne ladje za nadzor, varovanje in oskrbo za frontno črto. (op. ur.)

³⁰ Nemško prebivalstvo Avstro-Ogrske je slovenske prebivalce Štajerske in Koroške imenovalo Vindiši, Vindišarji, njihov jezik pa »vindišarski«. (op. ur.)

³¹ Podatek velja za prvotno utrdbo na Klužah.

leta 1809, smo šli ob stokanju in pokanju iztrošenih motorjev. A še vedno so delovali! ...

Na Trbižu se je Vogrinova skupina ukleščila v tok domov vračajočih se polkov vseh rodov vojske iz doline Tilmenta in Bele. Obdajala jih je kipeča zmeda jezikov, zadnje dejanje Avstro-Ogrske. Pogosto so morali zelo trdo zavračati vojake, ki so se skušali povzpeti na tovarnjake. Ure od Trbiža do Celovca, kjer je bil v kasarni zadnji zbor jurišne stotnije, so mu ostale v najbolj trpkem spominu. Oddali so orožje, strelivo in ročne bombe, bili so dobro postreženi, dobili so odpustnice in nekaj žepnine ... *Vsakemu v stotnji sem ponosno podal roko, mu zadnjič pogledal v oči, salutiral in lahko so odšli. Odšli za vedno! ...*

Vogrin ni zabeležil, kdaj je vojska zapustila položaj na fronti. Ko so Italijani in zavezniki prekoračili Piavo, je avstro-ogrška vojska razpadla in poveljstvo je 29. oktobra zaprosilo za premirje. Sodeč po zapisu je Vogrin ostal na izpostavljenem položaju do konca. V Celovcu je bil verjetno že 4. ali 5. novembra in matičnemu 26. strelskemu polku bi se moral verjetno pridružiti v Mariboru. Toda zaradi prelovnih dogodkov, katerim je znameniti major Rudolf Maister vtisnil svoj zgodovinski pečat, je Vogrin ostal v Gradcu, kjer je bil konec februarja 1919 odpuščen iz vojske. Vendar njegove vojaške odisejades s tem še ni bilo konec. Najprej so se začeli boji za razmejitev med novima državama, Avstrijsko republiko in Državo SHS.

Med brambovci za južno Štajersko

V silno negotovih razmerah, le dan po oblikovanju Narodne vlade v Ljubljani je Maister na zboru visokih avstrijskih častnikov, 1. novembra 1818, neverjetno drzno in na lastno pest razglasil Maribor za del nastajajoče Države SHS. Novi slovenski Narodni svet mu je še takoj za tem podelil naziv generala in prevzel je vojaško poveljstvo nad Spodnjo Štajersko. V istih urah je tedanji, povsem nemško usmerjeni mariborski mestni svet, sprejel sklep, da mesto ostane del Avstrije, in za ohranitev svojega položaja je pozval polk iz Gradca. A odločila je izjemna Maistrova odločnost in hitrost. Z manj kot stotnijo zvestih in zavednih slovenskih častnikov in vojakov je suvereno zavrnil predstavnika graškega vojaškega poveljstva in s tem prihod avstrijskega polka. Polastil se je skladišč hrane, orožja in opreme in tako prevzel nadzor nad ključnimi strateškimi točkami v mestu. Zahteval je umik Avstriji naklonjenih enot s 4000 vojaki, ki so 3. novembra pod nadzorom generala Maistra disciplinirano odko-

*Praporščak Vogrin po prvi svetovni vojni (verjetno konec leta 1918 ali na začetku 1919). Na kapi nosi kokardo Republike Nemške Avstrije in značko nekdanje jurišne enote.
(iz zapuščine Maxa Vogrina)*

rakali iz Maribora. Iz dela Vogrinovega 26. strelskega polka je nastal mariborski polk kot prva redna slovenska vojaška enota.

Že od srede oktobra so se s front na zahodu in vzhodu z vlaki vračali stotisoči vojakov razpadle monarhije, večinoma brez reda in poveljstva. Ljubljansko železniško ravnateljstvo je prevzelo nadzor nad prometom in na vodilnih mestih in železniških postajah odstranilo Nemce in nemško usmerjene nadzornike. Razmere na Spodnjem Štajerskem so bile kaotične, še posebej v Mariboru. Razpuščeni vojaki so z ropanjem ogrožali pomembne oskrbne objekte in ovirali promet. Maister je z maloštevilnimi prostovoljci in z največjimi težavami obvladoval napete razmere in obenem miril stavkajoče železničarje, večinoma vdane nemški Avstriji. Ponovno je odločno ukrepal in Sloveniji nenaklonjene železničarje odpustil ter pregнал v Avstrijo. Tedaj je verjetno tudi Vogrinov oče z družino zapustil domači kraj.

Po 9. novembru 1918 je Maister ob hudem nasprotovanju štajerskih Nemcev in tudi Narodne vlade v Ljubljani s spornim odlokom o mobilizaciji v nekaj tednih zbral 4000 mož. Še pred koncem novembra

je razorožil tudi »zeleno gardo« (Schutzwehr), zadnjo oporo nemštva v mestu. Zasedel je Podjuno in Velikovec ter zavaroval progo do Radgone. Po pogodbi, ki sta jo konec novembra podpisala avstrijski polkovnik in general Maister, naj bi slovenske čete zasedle štajerske in koroške kraje po narodnostni meji od Radgone po Dravi s Celovcem in Beljakom, po Ziljici in Zilji s Šmohorjem. Pogodbe nista priznali deželni vladi Štajerske in Koroške niti Narodna vlada v Ljubljani. Od generala Maistra je zahtevala, da ne zasede novega ozemlja in spoštuje ukaze iz Ljubljane, česar pa Maister ni dosledno upošteval.

Od konca novembra so se v Mariboru vrstile vedno ostrejša stavka zeleničarjev, ki so hromile promet po tirih in Maistru oteževale ureditev razmer. Končale so se šele s tragično krvavo nedeljo zadnje dni januarja 1919, prav na dan, ko je v Maribor prišla ameriška vojaška delegacija. Divji odpor prebivalstva so ustavili šele vojaki, pri čemer je obležalo devet mrtvih in številni težko ranjeni protestniki. Sredi februarja je bil med slovensko in štajersko deželno vlado le podpisan sporazum o vzpostavitvi miru. Razmejitev je potekala skoraj po današnji meji, ki naj bi veljala do zaključka pariške mirovne konference.

Na mirovni konferenci so se antantne sile odločile za razmejitev s plebiscitom. Zadnje dni aprila 1919 je slovenska narodna vlada želela pred tem izsiliti ugodnejšo odločitev z vojaško ofenzivo od Dravograda do Podrožca, z zasedbo Celovca. Ofenziva je bila slabo vodena in avstrijske čete, sestavljene večinoma iz brambovcov, so jo že naslednji dan prekinile. Zasedle so Velikovec, prodrle preko Drave in do 7. maja dosegle celo Slovenj Gradec. General Maister je ponovno posegel v dogajanja in prevzel začasno poveljstvo nad četami, ki so se umikale s Koroškega. Ustavil je prodiranje Avstrijcev in jih prisilil v umik do Dravograda. Sledila so nova, a neuspešna pogajanja o premirju. Konec maja je sledila druga ofenziva z zasedbo Celovca in Gospe svete s srbsko vojsko, ki je z nasilnim ravnanjem vzbudila veliko nezadovoljstva med koroškim prebivalstvom. General Maister je uspešno vodil le labotski odred in zavzel Labotsko dolino do Št. Pavla. Ponovna pogajanja v Kranju so se s premirjem končala 6. junija 1919. V Parizu sta bili določeni plebiscitni coni A in B. Cona A pod slovenskim nadzorom je vključevala Koroško od Kepe

do Rožeka pod Beljakom in ozemlje južno od Drave. Velikovski okraj in mejo po Labotnici do Dravograda je nadzoroval general Maister, cono B pa so zasedle avstrijske čete. Septembra sta se vojski morali po sklepu mirovne konference umakniti, da ne bi vplivali na izid plebiscita 10. oktobra 1920.

V omenjenih majskih spopadih je kot prostovoljec sodeloval tudi Vogrin, kar je brez dvoma vplivalo na njegovo kasnejše življenje. 3. maja 1919 je bilo v Gradcu organiziranih več študentskih brambovskih združenj. Z orožjem so podprla šibke lokalne oblasti z žandarmerijo s ciljem priključiti Spodnjo Štajersko Veliki Nemčiji. Vogrin se je pridružil domoljubnim brambovcem akademske legije graških študentov in je v njihovih vrstah sodeloval do konca meseca. Čeprav jih graška vlada ni ovirala, jim ni dovolila skupnega organiziranega sprevoda na postajo, orožje pa je dala zapečatiti v tovarne vagona. Iz Gradca so jih poslali v ogroženo Labotsko dolino. Šestdeset let kasneje je Vogrin opisal spopade z nasprotniki. Pri tem je zabeležil le nemštvo naklonjeno razpoloženje ljudi in ni izrecno omenil generala Maistra.

... Potem smo šli v Volfšperk,³² kjer nas je ljudstvo navdušeno sprejelo s cvetjem. Kljub hudemu pomanjkanju so se ljudje izkazali z gostoljubnostjo. Zjutraj smo odšli do Etne vasi,³³ zadnje železniške postaje, in od tam v strmeh vzponu na tako imenovani Bretterboden, na planino na grebenu Golice na višini 1350 m, kjer je bil sneg še do kolen. Kljub naporom in nočnim dogodkom nas ni zapustila pripravljenost na spopad in veselje do boja. Bili smo pretežno odsluženi vojaki s fronte, vsepovsod preizkušeni v spopadih prve svetovne vojne, mnogi večkrat odlikovani in kljub častniškim zvezdam enostavno kameradi ...

Topniška baterija naj bi z obstreljevanjem pripravila napad na vzpetino pred nami. Trije strelili! Potem je bila zanjo ta ofenzivna naloga zaključena. Kljub divjemu nasprotnemu ognju takratne SHS soldateske, ki je bila zajeta, v kolikor ni mogla zbežati ali ni obležala na tleh, nam je uspelo. Več kot 1500 m visoki Košenjak³⁴ je bil pregažen in v polnem zaletu smo čez Sv. Urbana prodrli navzdol v Dravsko dolino, kamor smo prišli pred Muto. Tu naj še omenim, da je to čiščenje bočnih položajev za našo hrabro in uspešno branjeno Soboto³⁵ odigralo ključno vlogo. Naše navdušenje ob osvoboditvi prvega

³² Wolfsberg, mesto v Labotski dolini, na avstrijskem Koroškem. Vogrin sicer vsa zemljepisna imena zapisuje nemško (op. ur.)

³³ Ettendorf, vas v Labotski dolini, na obronkih Golice (Koralpe). (op. ur.)

³⁴ Hühnerkogel na današnji avstrijsko-slovenski meji. (op. ur.)

³⁵ Soboth, obmejni avstrijski kraj nad rečico Mučka Bistrica. (op. ur.)

*dela spodnještajerskega ozemlja je vsakega posameznika izpolnila s ponosnim veseljem in jekleno samozavestjo, da bo osvobajanje Spodnje Štajerske dokončno uspelo. A zgodilo se je drugače! ...*³⁶

Po spominih več udeležencev so bili ti dogodki še nekoliko podrobneje opisani. V dolini jih je spremljal topniški ogenj, gorele so kmetije in proti vzhodu je bilo opaziti bežeče kolone. Tu se je graški brambovski bataljon sešel s Korošci, napredujočimi z zahoda proti Dravogradu. Na Muti ni bilo več sovražnikov. Prebivalstvo jih je sprejelo z vriskanjem, pobegnil je le slovenski duhovnik. Koroški oklepni vlak je že zjutraj prisilil Slovence k hitremu begu. Vlak je predstavljala z deskami in ploščami ojačana lokomotiva in tovorni vagoni z dvojnimi stenami ter vmesno plastjo peska za zaščito strelcev. V naslednjih dveh dneh so brambovci očistili Dravsko dolino do Radelj. Nikjer niso srečali nasprotnika oziroma so se manjše skupine takoj razbežale. Vsi so pričakovali prodor v Maribor, in kot so izvedeli kasneje, so se Srbi tudi tam že pripravljali na odhod. Vogrin je kot zadnja živa pričča spopadov še dopolnil takratno dogajanje v intervjuju:

*... Manjša patrolja 20 moč je s splavom prečkala reko v Trofin. Srbska konjeniška enota se je takoj umaknila. Tudi v tej popolnoma slovenski vasi je bila naša enota pozdravljena kot osvoboditelj in pogoščena v vseh hišah. Potem ko se je patrolja vrnila preko Drave, se je po poročanju mojega strelca pojavil voz s poročnikom Schichom kot odposlancem štajerske deželne vlade. Prinesel je najstrožji ukaz, da se takoj umaknemo s štajerskega območja. V nasprotnem primeru bi proti Legiji nastopili z vojsko. Medtem so brambovci iz Leobna pri Dravogradu zavarovali desni breg Drave v gozdnatem območju ob gradu Pukštajn.³⁷ S koroškim oklepni vlakom so enote prodirale proti Slovenj Gradcu, kjer so bili osvoboditelji sprejeti s črno-rdečezlatimi zastavami in cvetjem. V nadaljnjem premiku v smeri Celja je oklepni vlak s pehotno posadko iz Leobna zašel v silovit nasprotni ogenj premočnih sil in se je moral umakniti ...*³⁸

Večji del graške Legije se je 15. maja vkrcal na vlak in se vrnil, da bi se poslej lahko bojeval pod spodnještajerskim poveljstvom. Za eno-

Max Vogrin leta 1939 kot poročnik vermahta (iz zapuščine Maxa Vogrina)

mesečno udeležbo v brambovskih bojih je Vogrin dobil plačo poročnika in je bil decembra odlikovan še s koroškim križcem za hrabrost.

Mladostna leta v Gradcu

Po razpadu monarhije in Maxovi vojaški odisejadi je družina Vogrin zaživela v Gradcu. Oče je dosegel visok položaj, saj je bil upokojen kot visok uradnik deželne železniške uprave. Max je zaključil srednjo

³⁶ Aula, letnik 20, št 10, oktober 1970, *Mit der Akademischen Legion Graz im Kärntner Freiheitskampf (z Akademsko legijo Gradec v boju za osvoboditev Koroške)*

³⁷ Grad Pukštajn (Buchenstein) je stal na desnem bregu Drave, na nasprotnem bregu Dravograda. Ob njegovih razvalinah stoji danes baročni grad Bukovje. (op. ur.)

³⁸ Aula, letnik 29, maj 1979, *Einsatz der akademischen Legionen von Graz und Leoben bei den Abwehrkämpfen (Prispevek akademskih legij iz Gradca in Leobna v brambovskih bojih)*

šolo, nato je dve leti študiral kemijo, decembra 1926 pa dokončal študij geodezije na višji tehnični šoli. Bil je vsestranski športnik, alpinist, skakalec, tekač na smučeh ... Že v študentskih časih se je družil z znanim južnotirolskim ekstremnim alpinistom, pisateljem, znamenitim režiserjem in igralcem Luisom Trenkerjem, ki je malo pred njim doštudiral arhitekturo v Gradcu.³⁹ Leta 1929 se je poročil z državno uradnico Margaretho Tauber. Njen oče je bil premožen Jud in deželni sodnik v Gradcu. Toda med zakoncema je že kmalu po poroki prišlo do nesporazumov in ločila sta se še pred rojstvom hčerke Evelin. Po diplomi je bil Vogrin štiri leta nezaposlen, preživel se je kot planinski vodnik in smučarski učitelj. Poskušal je dobiti zaposlitev v Švici in nato v Nemčiji, kjer so leta 1933 v kaotičnih političnih in gospodarskih razmerah prišli na oblast nacisti. Pridružil se je avstrijski nacistični Legiji, ki se je zavzemala za priključitev Avstrije k rajhu. Kmalu je dobil prvo zaposlitev v nacistični državni službi za delo (RAD) pri obveznih javnih delih. Postopoma je dosegel najvišje vodstvene položaje. Kot nekdanji brambovec je bil avtomatično včlanjen v nacionalsocialistično nemško delavsko stranko (NSDAP)⁴⁰ in dobil častni križec »borca s fronte« kot vsi udeleženci spopadov v prvi svetovni vojni. Svoje zgodnje članstvo v stranki je kasneje priznal v Bovcu in kot razlog navedel takratno pričakovanje, da bo stranka v državi vzpostavila red. Njegov značaj dobro izpričuje izjava svojemu tolmaču Slovincu, Zlatku Bračku v Bovcu: »Sedaj ne bom izstopil iz stranke, ko se barka potaplja. Eni so to storili.«

V vermahtu

Vogrin je bil v vojsko vpoklican 1. 9. 1939 in zopet je bil pet let in pol vojak v različnih vojaških operacijah. Prve mesece je deloval v »vojni v domovini«. Junija 1940 je kot poročnik sodeloval v enkratnem, uspešnem prodoru v Francijo preko Vogezov. Posebej se je izkazal in bil odlikovan z železnim križcem. Te dogodke je zanimivo popisal v pismih Margarethi, v katerih je izpričal neomajno vero v Hitlerja in vermaht. Nato je bil nekaj mesecev na varovanju v vzhodni Franciji in nato na obali Rokavskega preliva. V nadaljevanju je bil zopet v »vojni v domovini«. Od marca do začetka avgusta 1941 je sodeloval v oskrbnih enotah v Romuniji in Bolgariji.

Stotnik Vogrin z bovškim županom Durjavo
(iz zapuščine Maxa Vogrina)

V bojnih enotah se je ponovno znašel v hudih bojih po Grčiji vse do zasedbe Aten. Prestavljen je bil na Norveško in na rusko fronto na Finskem. Pred koncem leta 1942 je bil težko ranjen v prsi in odlikovan s finskim križcem. Več kot eno leto se je zdravil, dokler ga niso prestavili v rezervni bataljon. Večkrat je zaman zaprosil za odpust in prestavitev v RAD. Vložil je tudi prošnjo za ponovno poroko z Margaretho, na katero je dobil pozitiven sklep firerja, češ da je žena »nemške krvi v smislu nemške rasne zakonodaje z veljavnostjo vseh pravic in dolžnosti«.⁴¹

³⁹ Trenker je bil v prvi vojni gorski vodnik v Tirolih. Po vojni je v Nemčiji in Italiji ustvarjal filme in sodeloval tudi s Hitlerjevo dokumentaristko Leni Riefenstahl. Njegove filme je občudoval Hitler in visoko cenil Göbbels. Postal je član NSDAP, a po l. 1940 v Nemčiji ni dobil več priložnosti zaradi kritičnega odnosa do nacističnega režima.

⁴⁰ Bundesarchiv, Berlin, Barch (Slg BDC), PK Max Vogrin in BA NSDAP – Zentralkartei.

⁴¹ Zakon o državljanstvu rajha, člen 7, prvi ukaz.

Po preboju Kobarške republike v začetku novembra 1943 so se SS enote umaknile z Bovškega. Nadomestile so jih čete mladih in starejših vojakov pod vodstvom stotnika Vogrina. Njegova naloga je bila varovanje cestne povezave po gornji Soški dolini in podzemnega staroavstrijskega telefonskega kabla Rim–Dunaj. Kljub temu, da je bil Vogrin vseskozi pod nadzorom gestapa, je ukrepal premišljeno in s čim manj zapleti, ki bi ga silili v spopade s partizani. Zelo dobro je poznal aktiviste, vedel je, kdo je pri partizanih in kakšne so tam razmere. Ko so partizani izvedli večje akcije, je večkrat zagrozil s požigi, vendar je ostal le pri grožnjah. Kot častnik bi moral ob uboju SS majorja in 14 padlih nemških vojakih po Hitlerjevem ukazu streljati nedolžne talce, a se je temu v vseh primerih izognil. Kot poveljnik Bovškega je odločno nasprotoval prihodu domobrancev v Bovec in ni želel sodelovati niti z italijanskimi enotami.

Številni spomini Bovčanov pričajo o njegovem hudomušnem značaju in več kot strpnem ponašanju. To razkriva tudi pričevanje Tilke Lojk Domevšček, medvojne aktivistke in tajnice KNOO Soča, o zaslišanju v Bovcu. Vogrin jo je namreč spraševal, ali pozna Dorjana (partizansko ime poveljnika Jožeta Mlekuža). Vztrajnemu zanikanju je sledilo dodatno vprašanje, ali pozna Mlekuža. Odgovorila je, da je Mlekužev v Soči več, zato je Vogrin rekel, da ima v mislih Jožeta Mlekuža iz Bovca, nato pa še določneje dodal njegovo domače ime, Špunterjev Pepi. Ker je ponovno odgovorila, da ga ne pozna, se je zasmel in rekel: »Kaj ga ne poznate, to je tisti, ki kima z glavo!« Ker je Tilka še kar vztrajala pri svojem, je dejal, da je Dorjan sedaj policijski inšpektor v Soči, da izdaja prepustnice za Bovec in da jo je zato gotovo dobila. Zaključil je z naročilom, naj ga pozdravi in mu reče, da tudi on izdaja »pasiršajne«. ⁴²

Tolmač Bračko je pričal (podobno kot dr. Ivo Juvančič) o primeru, v katerem je Vogrin zelo veliko tvegala. Sredi junija 1944 so namreč partizani Briško-beneškega odreda v trnovskih klancih ubili *sturmbahnführerja* Stendla. Ko je bil Vogrin s tem seznanjen, je z olajšanjem izjavil: »Partizani so mi naredili veliko uslugo.« Major Stendl je prihajal občasno v Bovec, da je nadzoroval in poizvedoval po Vogrinu. Po tem napadu je Vogrin iz SS poveljstva v Trstu prejel nalogo, da zajame in ukrepa proti 20 poimensko navedenim osebam. Vogrin je Bračko naročil, naj spisek zaklene v blagajno, kjer je ostal nekaj mesecev. Po njegovi premestitvi ga ni bilo več, saj ga je pred prihodom novega poveljnika očitno uničil.

Odločilna za Vogrinovo prisotnost v Bovcu je bila obsežna nemška operacija proti položajem Prešernove brigade pod Krnom od 19. do 22. avgusta 1944. Pri obkoljevanju je odpovedal le Vogrin s svojo četo. Poveljujočemu je sporočil, da je v dolini Slatenika zašel in da zamuja. Za geometra, poznavalca kart in terena, je bilo to očitno izogibanje izpolnitve povelja. Po prihodu na odrejen položaj, naj bi vojakom prepovedal streljati na skupino umikajočih se partizanov z besedami, ki jih je ponovil Vogrinov »purš« Franc: »Partizani bi radi živeli in jaz tudi. Oni niso teroristi, oni so rodoljubi.« Kljub prijavi ni bil kaznovan, temveč premeščen v vojaško šolo.

Povojni sodni postopki in politična kariera

Po vojni je bil Vogrin kot vsi nacisti dobro leto zaprt in preverjan. Iz Bovca naj bi v Gradec poslali celo priznanje. Ker ni bil obremenjen s hudodelskimi dejanji, je bil izpuščen. Takoj zatem je bil obtožen veleizdaje zaradi pripadnosti Legiji in kaznovan z letom težkega zapora. Po izpustu je živel pri Margarethi in delal kot pomožni delavec. V petdesetih letih je z mnogimi nekdanjimi častniki vermahta sodeloval pri ustanavljanju avstrijske svobodnjaške stranke (FPÖ). Postal je sekretar kmečke zveze in namestnik okrožnega predsednika stranke. V strankarski štirinajstdnevnik je redno pisal politične izrazito domoljubne članke o »družbeno odgovornem nacionalizmu«. Objavil je tudi nekaj zanimivih spominskih prispevkov predvsem iz časa prve svetovne vojne.

V Gradcu se je vnovič poročil, tokrat z begunko iz Vzhodne Nemčije, ter dobil hčer in sina. Sredi sedemdesetih let si je zgradil manjšo hišo na obrobju Gradca in se umaknil iz politike. Pred letom 1980 je pred prvim prihodom v Bovec pisno vprašal občino, ali so njegovega obisku naklonjeni. Na obiskih Bovca se je družil z Bovčanoma L. Jonkom in Danilom Šuligojem, ki sta ga vabila in tudi gostila. Šuligoj ga je zaman skušal javno predstaviti v članku *Bil je bela vrana*. V želji, da bi dobil potrebne podatke, mu je leta 1985 poslal pismo s prijateljsko vsebino. Medtem je Vogrin umrl in je bil pokopan kot major v pokoj. Žena Erika je Šuligoju poslala pokojnikovo osmrtnico s prijaznimi spremnimi besedami za bovške prijatelje in znance. V odgovoru je Šuligoj poudaril: »Pozitivna vloga, ki jo je imel gospod Vogrin pri nas, nam bo za vedno ostala v spominu. Tudi zato, ker je gospod *hauptmann* naše ljudi, ki so 25 let trpeli pod italijanskim fašizmom, z veliko naklonjenostjo podpiral ...«

⁴² Dovolilnice, prepustnice (nem. *Passierschein*). (op. ur.)

PODPOLKOVNIK IZIDOR HRAŠOVEC, ENA PRVIH ŽRTEV PRVE SVETOVNE VOJNE

Miha Šimac

Grb družine Hrašovec s predikatom Edler von Hommansgült – vitez Hommansgültski (vir: Rugále in Preinfalk, 1. del: Plemiške rodbine 19. in 20. stoletja na Slovenskem, str. 107).

V prvih tednih vojne je časopisje precej poročalo o dogodkih na frontah. Pri tem je pogosto objavljalo tudi poročila in pisma vojakov, častnikov in podčastnikov, ki so jih ti pošiljali svojim domačim ali prijateljem. Omenjene dopise in pisma so pozneje večkrat tudi ponatiskovali ali jih povzemali v drugih revijah, tednikih. Med drugim je tako zapise izpod peresa nekdanjega urednika *Edinosti* povzela tudi *Svetovna vojska*. V njih je avtor opisal slovo in odhod na fronto kranjskega 17. pehotnega polka, pri katerem je služil. O prvih bojih je med drugim zapisal: [...] *Švist, žvižg in udarjale so smrtnosne kroglice v mehko zemljo, na nas pa so padale z dreves prve obstreljene vejice. Tam je tudi padla prva žrtev našega polka, in sicer komaj pet korakov od mene, moj praproščak Polz, s katerim sva si bila prav dobra. Slišal sem žvižg krogle poleg sebe in začul obenem glasen klic: »O jej!« Pogledal sem nazaj na desno: v mahu je ležal na obrazu in krčevito stiskal sabljo v desnici, levico pa je imel na obrazu. Skočil sem k njemu in ga dvignil. Strašen pogled! Iz ust mu je bruhnila kri, izpod desnega ušesa pa mu je brizgala kri, ko da bi odprl majhno vodovodno pipo. Dvignil sem ga, ovil mu trdo okrog glave brisačo, ki jo imam še vedno pri sebi. Izpral sem mu usta z vodo, namešano z žaganjem, posadil ga k debelemu drevesu in poklical zdravniško patroljo. Hvaležno me je pogledal še enkrat. Odnegli so ga potem nazaj in jaz sem stekel, okrvavljen po krvi prve žrtve, za svojci naprej v sovražni ogenj. Bil je oni zadnji pogled mojega praporščaka; pozneje sem izvedel, da je bil v pol ure že mrtev. [...]*¹

V teh prvih spopadih je smrt kosila med možmi in fanti 17. pehotnega polka pa tudi pri drugih enotah cesarske vojske, a se pri tem ni ozirala na čine in položaje. Med velikimi izgubami tako ni manjkalo niti častnikov slovenskih korenin. Eden takšnih je bil tudi podpolkovnik 17. pehotnega polka, Izidor Hrašovec. Iz ohranjenih dokumentov, ki jih

hranijo v Vojnem arhivu na Dunaju, je moč razbrati nekaj več o njegovi življenjski poti. Iz zapisov izvemo, da je bil kot sin okrajnega sodnika rojen 3. aprila 1862 v Brežicah.² Časopisje je navajalo, da je bil njegov oče Franc Hrašovec.³ Toda zgodovinar Miha Preinfalk je v svojem prispevku o njegovih starših zapisal še natančnejše podatke, po katerih je bil Izidor Hrašovec sin Franca Hrašovca in Adolfine Aichmaier.⁴ Kot mladenič je z dobrim uspehom v Celovcu dokončal pet razredov gimnazije, šolanje pa potem nadaljeval v pionirski kadetski šoli, ki jo je tudi zaključil. Uradno je v vojsko vstopil 3. aprila 1879, in sicer k 20. pehotnem polku.⁵ Časopisje je poročalo, da je bil že kot kadet poslan v Hercegovino, kjer je štiri leta služil v Trebinju, na črnogorski meji.⁶ Vojaški dokumenti nam služjenje v Trebinju potrjujejo in ga postavljajo tudi v časovni okvir. Najprej je s 1. septembrom 1882 prišel k 17. pehotnem polku v Ljubljani in bil sprva nameščen v glavnem mestu dežele Kranjske. Tu je deloval vse do 7. oktobra 1884, ko je bil zares prestavljen v Trebinje, kjer je ostal do 18. avgusta 1888. V tem času je postopoma napredoval in v Trebinju s 1. novembrom 1886 postal poročnik v cesarskih oboroženih silah. Pot ga je potem vodila spet v Ljubljano, kjer je dočkal drugo pomembno povišanje, saj je 1. maja 1890 postal nadporočnik. V Ljubljani je služil vse do 20. avgusta 1893, ko se je z enoto znašel v Celovcu. V tem obdobju je skoraj leto dni opravljal tudi službo bataljonskega pribočnika. V tem času je, kakor so zapisali vojaški pisarji, svoje znanje med drugim pridobival tudi v jezdnih šolah, v letih 1895–1896 pa v korpusni častniški šoli v Gradcu.⁷ Očitno pa je takrat našel dovolj časa, da se je odločil za družinski stan. Dne 29. julija 1894 se je namreč v Radovljici poročil s takrat še ne 24-letno Marijo Homman, ki je izhajala iz premožne radovljiške

¹ Prim. Svetovna vojska 1915, 7. seš., str. 95.

² ÖSTA/KA (Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv), Quall, Ktn 1154, Isidor Hrašovec.

³ Prim. Slovenec, 9. 8. 1916, str. 2.

⁴ Mariano Rugále in Miha Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti: 1. del: Plemiške rodbine 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, Viharnik, Ljubljana, 2010, str. 107–108 (odslej: Rugále in Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti*).

⁵ ÖSTA/KA, Quall, Ktn 1154, Isidor Hrašovec. C. in kr. 20. pehotni polk je imel sedež poveljstva v Krakovu, kjer sta bila nastanjena tudi I. in II. bataljon. III. bataljon je bil nastanjen v Nowem Saczu (Neu Sandez), kjer je bil tudi naborni sedež polka, IV. bataljon pa je bil kot detaširana enota, kakor so zapisali v šematizmu iz leta 1914, v Bijeljini. V: *Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die k. u. k. Kriegsmarine 1914*, K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1914, str. 418 (Odslej: *Schematismus für das k. k. Heer 1914*).

⁶ Slovenec, 9. 8. 1916, str. 2.

⁷ ÖSTA/KA, Quall, Ktn 1154, Isidor Hrašovec.

družine. Že v naslednjem letu se jima je rodil sin Franc.⁸ Morda ga je vse to le še spodbudilo k temu, da bi v vojski še napredoval. Hrašovec je tudi po poroki še vedno služil pri 17. pehotnem polku, in sicer je bilo njegovo službeno mesto vse do 30. oktobra 1897 v Celovcu. Takrat je dobil obvestilo, da je premeščen. Vojaške oblasti so ga poslale k 16. pehotnemu polku v Belovar.⁹ Premestitev je sovpadala z njegovim povišanjem v stotniški čin (1. 11. 1897).¹⁰ O tem so poročali tudi časopisi. *Slovenski narod* je tako 8. novembra 1897 objavil naslednje vrstice: »Nadporočnik domačega pešpolka šte. 17, g. Izidor Hrašovec, je postal stotnik 2. vrste pri hrvatskem pešpolku šte. 16 v Belovaru.«¹¹

V Belovarju je deloval dve leti, 11. septembra 1899 pa se je znašel v Zagrebu, kjer je služboval do septembra 1901. Tu je tudi dočakal naslednje povišanje; 1. novembra 1900 je postal stotnik prvega razreda. Od 16. septembra 1901 je spet deloval v Belovarju. Na naslednje povišanje je bilo treba počakati malce dlje, a s 1. majem 1900 je postal major.¹² Ob tem so mu čestitke izrekli tudi pri časopisu *Gorenjec*: *Stotnik g. Izidor Hrašovec je postal major. Čestitamo!*¹³ Prav v tistem času (15. 5. 1910) je bil premeščen in poslan v Osijek (Esseg), kjer je deloval kot štabni častnik. Časopis *Jutro* je poročal o zanimivem dogodku, ki se je zgodil ob tem povišanju. »Vzor železnice. Iz Radovljice nam pišejo. Ker je major g. I. Hrašovec povodom svojega avanzma premeščen iz Galicije, poslal je svojo opravo svoji ženi v Radovljico po železnici s transportnim vozom za mobilije. A glej čuda! Oprava je srečno priromala do tunela pred Radovljico. Ker pa ne poznajo širom železniškega sveta tega čudovitega tunela, je moral vlak, ki je vozil oni transportni voz tik tunela lepo nazaj voziti do Podnarta in tu odložiti oni voz. Nastala je čudovita zagonetka. Ne vemo, ali je bil voz prevelik ali pa tunel preozek. Dejstvo je – da dobi gospa Hrašovec sedaj moževo opravo iz postaje Podnart po cesti. Moderni smo pa moderni – mi Gorenjci.«¹⁴

Ob koncu aprila 1911 je bil poslan spet k 17. pehotnemu polku v Celovec. Takrat je tudi postal poveljnik 2. bataljona. Sredi maja (22. 5. 1912) pa je bil prestavljen in poslan v Ljubljano, kjer je postal poveljnik nadomestnega bataljona (*Ersatz-Bataillon*). Med vojaki je bil po pričevanju časopisja precej priljubljen, povsod so ga poznali kot »resnega, pa pravičnega predstojnika«. Ob izbruhu vojne je 24. avgusta 1914 prav on odpeljal 1. pohodni bataljon iz Ljubljane. Kmalu po njegovem odhodu se je raznesla vest, da je padel v hudih bojih konec avgusta. Kot padlega so ga navajali tudi v uradnih seznamih izgub, šele leta 1916 pa so časopisi objavili vest, da se je »pred nekaj tedni slučajno našlo njegovo truplo v čisto samotni gomili.«¹⁵ Kot kraj njegove smrti so zapisali »da se je nahajal 31. avgusta v hudi

Grobnica družine Hrašovec-Hommansgült na pokopališču v Radovljici (vir: <http://genialogic.de/en/pictures/slovenia-historic-pictures-and-postcards/image.raw?view=image&type=orig&id=4338>)

bitki pri Przemislanyh v Galiciji, da je bil opetovano od krogelj [sic!] zadet in je padel; vrnil se ni več.«¹⁶ V prošnji za povzdig v plemstvo pa je njegova vdova navedla, da je podpolkovnik Hrašovec padel že 30. avgusta 1914 v bitki pri Turkoczynu.¹⁷ Posmrtno je prejel tudi železno krono III. stopnje. O njem so njegovi predpostavljeni, kakor je zapisal Miha Preinfalk, navajali, da je šlo za »sposobnega in prizadevnega« častnika. Bil je odličen bataljonski poveljnik, ki se je izkazal tudi z osebnim nastopom in pogumom. Žena in sin Franc sta na podlagi njegovih zaslug zaprosila za dedno plemstvo in ga tudi prejela, in sicer s predikatom Hrašovec Edler von Hommansgült.¹⁸ Danes nas na to družino spominja ohranjeni nagrobnik na radovljiškem pokopališču.

⁸ Rugäle in Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti*, str. 107–108.

⁹ C. in kr. 16. (varaždinski) pehotni polk baron von Giesl (Freiherr von Giesl) je imel leta 1913 sedež poveljstva na Dunaju, kjer so bili nastanjeni tudi njegovi prvi trije bataljoni, IV bataljon pa je bil v Belovarju, kjer je bil tudi polkovni naborni sedež. V: *Schematismus für das k. k. Heer 1914*, str. 410.

¹⁰ ÖSTA/KA, Quall, Ktn 1154, Isidor Hrašovec.

¹¹ Slovenski narod, 8. 11. 1897.

¹² ÖSTA/KA, Quall, Ktn 1154, Isidor Hrašovec.

¹³ Gorenjec, 30. 4. 1900.

¹⁴ Jutro, 9. 5. 1910.

¹⁵ Slovenec, 9. 8. 1916, str. 2.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Kraja Przemislany (ukr. Peremišljani) in Turkoczyn (ukr. Turkotin) ležita v današnji zahodni Ukrajini, okrog 40 km jugovzhodno od Lvova.

¹⁸ Rugäle in Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti*, str. 107.

GIUSEPPE SEGANTI (1887–1957), BERSALJER IN PILOT

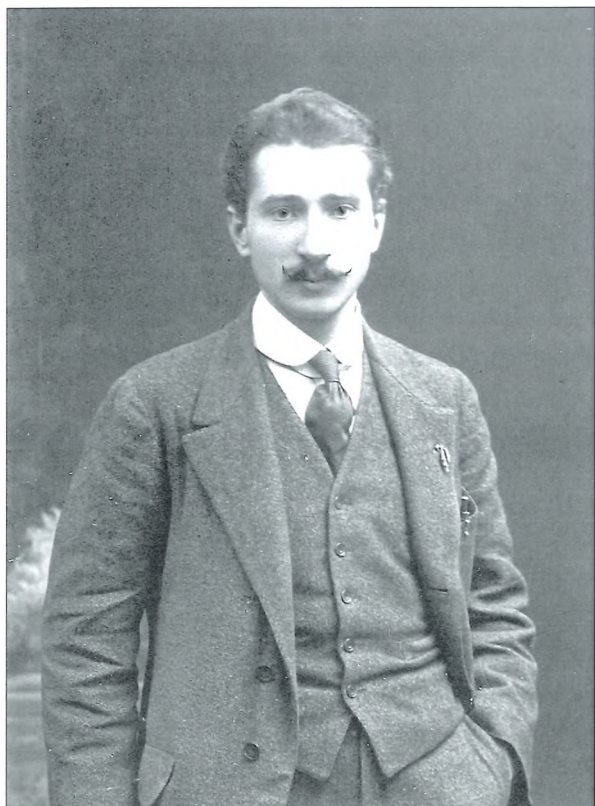
Vinko Avsenak

Giuseppe Seganti se je kot zadnji od šestih otrok Sebastiana Segantija in Giacome Verlicchi rodil 5. decembra 1887 v Frascati pri Lavezzi v občini Lugo (Ravenna). Oče je služil kot podeželski oskrbnik pri grofih Manzoni, stari plemiški družini iz Luga, kar mu je omogočalo, da je lahko svojim otrokom nudil primerno vzgojo in izobrazbo.

Po končani gimnaziji v Lugu je Giuseppe Seganti svojo izobraževalno pot nadaljeval na liceju v Faenzi, potem pa je na pravni fakulteti bolonjske univerze študiral pravo. To je bilo obdobje, v katerem se je razmahnilo gibanje futurizma, iredentizma, združevanja Italije, ki je tudi med mladimi burilo duhove in netilo vznesene, včasih srdite razprave, celo pretepe. Toda mladega, klasično vzgojenega Giuseppeja to novo gibanje ni privlačilo, čeprav se je po drugi strani precej družil z znanimi futurističnimi umetniki iz Luga. Pri 22 letih so ga 1. 12. 1909 poklicali na služenje vojaškega roka v 6. bersaljskem polku v Bologni, ki ga je po 12 mesecih odslužil s činom narednika (30. 11. 1910). V študijskem letu 1912–1913 je v 4. letniku prekinil študij in se potem kot odvetnik hitro in dejavno vključil v družbeno življenje Luga. Pridružil se je krogu izobražencev in kulturnikov, ki so se redno sestajali v Villi Giorgini, bivališču uspešnega in premožnega podjetnika Giacoma Vallija.

V tem obdobju so svet že pretresale politične napetosti, prepiri in dogovarjanja svetovnih sil, ki niso napovedovali nič dobrega. Svet se je počasi približeval noremu, krvavemu plesu, ki je že čez nekaj let zajel večji del držav. Politična nasprotovanja so se najprej zaostriala po balkanskih vojnah, potem pa izbruhnila po atentatu v Sarajevu. Giuseppe Seganti je bil že 15. marca 1915 vpoklican pod orožje, kajti Italija se je že tajno dogovarjala in pripravljala na vstop v vojno. Pridružil se je torej svojemu 6. bersaljskemu polku, v katerem je ostal 21 mesecev.

Piemontsko-sardinska kraljevina si v prvi polovici 19. stoletja ni mogla več privoščiti drage konjenice in je zato na predlog generala Alessandra Ferrera La Marmore 18. junija 1836 uvedla lahke, hitro gibljive bersaljske pehotne enote, ki so jih že ob ustanovitvi imeli za elitne. Bersaljerji so morali biti zaradi hitrega premikanja zelo vzdržljivi, hkrati pa so od njih zahtevali visoko strelsko natančnost. V primerjavi z drugimi enotami so pri njih vedno spodbujali samostojno delovanje in lastno iniciativo, da bi lahko delovali v manjših, bolj neodvisnih enotah, za katere ne bi bilo potrebno neposredno nadzorstvo. Njihova glavna naloga je bilo izvidništvo in nadlegovanje sovražnika, a pogosto so delovali tudi kot jurišne enote. Prvotno

*Mladi Giuseppe Seganti
(vse slike so iz zapuščine družine Seganti, Lugo)*

jim je bila namenjena vloga gorskih enot, ki pa je bila leta 1872 dodeljena novoustanovljenim enotam alincev. Od takrat med obema enotama obstaja rivalstvo. Bersaljerji so še danes znani po klobuku s črnimi peresi divjega petelina in po tem, da na paradah ne korakajo, marveč skoraj tečejo. V prvi svetovni vojni je italijanska kopenska vojska premogla 12 bersaljskih polkov, ki pa večinoma niso delovali skupaj, ampak so posamezne bataljone dodelili brigadam in divizijam. Med prvo svetovno vojno se je v sestavi bersaljskih enot bojevalo 210.000 vojakov, od katerih jih je 32.000 umrlo, 50.000 jih je bilo pa ranjenih. Zadnji italijanski veteran prve svetovne vojne, Delfino Borroni, je bil pripadnik 6. bersaljskega polka.

Giuseppe Seganti je svoja vojna doživetja po spominu zapisal v letih 1955–1956. Prava sreča je, da se je njegov rokopis ohranil, saj se ga drži dragocena patina preteklosti. Seganti je na papir prelił svoje poglede na vojne dogodke, pri tem pa vseskozi ohranjal zdrav razum in pošten zorni kot, pod katerim je kritično zrl tudi na svoje poveljnike, grajal njihove napake, se pogosto razmišljujoče spraševal o smislu

vojne, krvoprelitju, stiskah in trpljenju vojakov. Kritično in analitično je presojal ravnanje orokavičenih italijanskih ministrov in predsednika vlade, ki so neodgovorno pahnili Italijo v vojno. Toda njegove zapise preveva tudi dobršna mera humanosti, smisla za humor in vedrega razpoloženja.¹

Segantijev 6. bersaljerjski polk je že 23. maja 1915, na dan italijanske vojne napovedi Avstro-Ogrski, ob 23³⁰ iz Čedadu krenil proti nekdanji avstro-ogrsko-italijanski meji, jo ponoči prekoračil pri Robiču in že v jutru naslednjega dne, 24. 5. 1915, stal na osrednjem trgu v Kobaridu. Italijanske enote so torej že dan po vojni napovedi prešle mejo in so v skladu s splošnim vzdušjem v italijanski javnosti pričakovale, da bodo na drugi strani izpod večstoletnega avstro-ogrskega jarma osvobajale svoje rojake. Toda ko so prišle v te »svete« kraje, so naletele zgolj na tuje ljudstvo, katerega jezika niso razumele. Njihova pot je bila zavita v nejasnosti in negotovosti, saj v teh neznanih krajih niso vedele, kam se podajajo in kje jih čaka sovražnik. Vse to se zrcali tudi v spominskih zapisih Giuseppeja Segantija. Zanimivi so njegovi opisi dogajanj v Zgornjem Posočju v prvih dneh, ko se je njegova enota v skladu z ukazi vrhovnega poveljstva italijanske vojske zelo previdno, skoraj v strahu in tipaje približevala sovražniku, ki je bil neviden in je čakal nanjo »tam nekje«. Ko so bersaljerji prišli do Soče, so morali počakati, da so pionirji usposobili prehod čez reko, saj so avstro-ogrski vojaki pred svojim umikom iz Kobarida razstrelili Napoleonov most. Med čakanjem so imeli nenehen občutek, da jih onkraj reke čaka v zasedi sovražnik, kajti na drugem bregu so videvali neke uniformirane postave. Na koncu so

ugotovili, da so to bile le varljive, posebej izdelane silhuete, ki so jih avstro-ogrski vojaki tam postavili, da bi si ob umiku pridobili čas.

Na poti proti Drežnici so Segantija in njegove tovariše v 13. stotniji stotnika Bracciaferrija obhajali tesnobni občutki in nenehno so se spraševali, kje sovražnik preži nanje.

Bersaljer Giuseppe Seganti v Čedadu maja 1915

Podobno razpoloženje je v svoji knjigi razkril tudi Segantijev someščan Aurelio Baruzzi, vojak v 41. pehotnem polku in nosilec zlate medalje, ki je zaslovel po drzni akciji, v kateri je v železniškem podhodu pri Ločniku s še štirimi vojaki zajel okrog 200 avstro-ogrskih vojakov, kasneje pa kot prvi italijanski vojak vstopil v Gorico in na železniško postajo postavil italijansko zastavo.² Baruzzi brez zadržkov priznava, da so mnoge grme, drevesca ali sence imeli za sovražne vojake, še posebej ponoči. Ko je njegova stotnija napredovala

proti Mrzlemu vrhu in se utaborila pri Libušnjah, ga je v noči s 26. na 27. maj doletela dolžnost straže. Predhodni stražar mu je mimogrede omenil, da naj bo pozoren na neke nerazpoznavne glasove, ki so prihajali iz gozda. Baruzzi je potem pod tem vtisom v temni noči eno uro v strahu in z uperjeno puško opazoval »avstrijskega vojaka«, ki je nekaj deset metrov stran kleče strmел vanj. Ko je že prišla zamenjava z desetnikom na čelu, se je spomnil dogodka iz otroštva in je proti »sovražniku« vrgel kamen. Izkazalo se je, da je tam stalo le drevesno deblo, katerega štrleče veje so spominjale na roke. Negotovost in pretirana opreznost sta vsekakor upočasnili italijansko napredovanje do Vrsnega in potem proti Mrzlemu vrhu ter sta omogočili avstro-ogrskim enotam v Krnskem pogorju, da so se bolje pripravile na spopade in utrdile obrambne položaje. Seganti

¹ Neobjavljene spomine Giuseppeja Segantija vestno in spoštljivo hrani njegova hči Marina Seganti iz Luga, ki mi jih je tudi ljubeznivo posredovala, za kar se ji najlepše zahvaljujem. Prav tako se zahvaljujem Mauru Antonelliniju za koristne biografske podatke.

² Aurelio Baruzzi, *Quel giorno a Gorizia, Il primo Tricolore su Gorizia* (Tistega dne v Gorici, Prva trobojnica v Gorici), Walter Berto Edizioni, Lugo, 1986.

se je spraševal, ali je imel prav Luigi Cadorna, vrhovni poveljnik italijanske vojske, ki je ukazal previdno, počasnejše napredovanje, ali pa podrejena poveljstva, ki so menila nasprotno in so ob Cadorninih ukazih preklinjala. Sicer se je tudi zavedal, da napredovanje proti nevidnemu sovražniku ni bil mačji kašelj, saj je ta imel že eno leto vojnih izkušenj in je bil dobro izurjen. Poleg tega naj bi bila italijanska vojska opremljena z zastarelim orožjem. Po njegovem mnenju je Italija vstopila v vojno, ker je morala v danem političnem trenutku ubogati, toda njena vojska je bila povsem nepripravljena, pravzaprav smešno in neodgovorno nepripravljena. Zapisal je tako: *Opremljeni smo bili z dobro puško M1891, z 72 naboji in z nekaj ročnimi bombami. Te so imele vžigalno vrstico, ki jo je bilo treba pred metom prižgati, in so eksplodirale, kadar je bilo to bogu po volji. Pogosto smo sovražniku dali dovolj časa, da jih je vrgel nazaj in nas pobijal z našim lastnim orožjem ... Poleg tega so bile težave še z žičnimi ovirami, španskimi jezdec in z vsemi temi vražjimi stvarmi, ki si jih je izmislil človek za ubijanje bližnjega ... Dali so nam v branje knjižico »O čelnem napadu«, ki je veljala za zlato knjigo, biblijo pravega stratega, toda zdi se mi, da so dejstva postavila na laž vse teoretične zamisli, ki jih je zagovarjal avtor, vrhovni poveljnik italijanske vojske, general Luigi Cadorna.*

27. maja je Segantijeva 13. stotnija zasedla Vršič v Krnskem pogorju, toda obdržala ga je šele po večmesečnih hudih bojih.³ Naslednjega dne je Marinelli, narednik v polkovnem poveljstvu, na položajih, ki so jih že zasedli bersaljerji, zagledal avstro-ogrske uniforme, ki so se občasno premikale. Poročal je polkovniku Melaniju, poveljnika 6. bersaljerskega polka. *»To so Avstrijci, gospod polkovnik!«* *»Kakšni Avstrijci neki, to so vendar Bracciaferrijevi bersaljerji!«* *»Toda Bracciaferrijevi bersaljerji so tukaj, gospod polkovnik!«* *V odgovor se je skoraj istočasno ob žvižganju številnih krogel zaslísal še klasični »ta-pum«. Lezi! »Jezus!«* je vzkliknil polkovnik in obležal kot otrpel.

Polkovnik Melani je ocenjeval, da je Vršič »strateškega pomena prvega reda in da ga je treba držati za vsako ceno«. Toda tam gori je bilo precej hladno in vojaki so imeli eno samo odejo, a še ta je bila prekratka. Zato se je bilo treba čim prej vkopati in zgraditi boljše, trdnjše zaklonišča in prebivališča.

Slabo vreme nas je spremljalo, ko smo maja in junija borne in nezadovoljive strelske jarke, ki smo jih izkopal s smešno lopatico ali s krampičem z 30 cm dolgim ročajem, spreminjali v kanale z rdečkasto vodo, ki nam je segala do kolen, medtem ko nam je skozi uniforme do kosti prodiral vztrajen, uničujoč in neizprosno pršeči dež. Jedi so bile hladne. Veliko veselje je napočilo, kadar je prispe-la skodelica črne mešanice, ki se je varljivo imenovala kava, ali pa skodela juhe, v katero smo namakali kruh.

Italijani so se morali na Vršiču dobesedno prikleniti na pobočje, ki je zelo strmo padalo proti planini Zaprikraj in po katerem so avstro-ogrski vojaki valili nanje skale. Seganti se spominja, da so nekega dne izkoristili navidezno zatišje in so krenili v napad. Računali so na sovražnikovo brezbržnost, toda ta je silovito udaril po njih s strojnico, da so obstali kot prikovani in brez kritja. Zaslísal se je zapovedovalen glas: *»Italijani, predajte se!«* Ob vsakem odklonilnem odgovoru je smrt kosila, v vsem bataljonu je bilo veliko mrtvih, ranjenih in zajetih.

6. bersaljerski polk se je do sredine junija z bataljoni alincev boril na področju Vršiča in vzdolž doline Slatenik, potem pa so ga premestili na Mrzli vrh. Njegovo napredovanje je bilo zaradi zahtevnega zemljišča in zagrizenega odpora avstro-ogrskih gorskih enot počasno in negotovo. V septembru je prešel v brigado Aosta, ki je delovala v Bovški kotlini. Polk je v napadih na Ravelnik utrpel hude izgube, zato so ga preselili v zaledje, v sotesko Žage, kjer je bil dejaven pri utrjevalnih delih za topništvo na planini Jama. Konec septembra je bil premeščen na rombonsko bojišče, kjer je okreplil gorske enote. Do konca leta 1915 je ostal na področju Srpenice, a njegovi oddelki so napadali na črti Ravelnik–Humčič–Jablenca. Januarja 1916 je zamenjal 9. bersaljerski polk na Čukli, kjer je potem neuspešno napadal utrjene sovražnikove položaje do marca 1916, ko ga je zamenjal 120. pehotni polk.

Med bivanjem polka v Srpenici je bil Seganti priča smešnemu dogodku. Pri tamkajšnjem poveljstvu je voznik tovornjaka z zajemalko vlival vodo v hladilnik vozila. Ker je to počel brez lijaka, je voda seveda tekla sem in tja. *Povsem običajna stvar, kadar nimaš lijaka*

³ O hudih bojih na Vršiču priča tudi nekdanje pokopališče na planini Zaprikraj in skala z vsekanim napisom v čast in spomin padlih bersaljerjev. Na Vršiču se je v bersaljerskih vrstah boril tudi Benito Mussolini ((1883–1945), kasnejši italijanski voditelj in diktator.

Kobarid na razglednici iz leta 1916

pri roki. Divizijski general je pa nadrl ubogega voznika in mu očital neodgovorno ravnanje z bencinom, ki da je tekel iz nalivnega grla. »Gospod general, to ni bencin, marveč voda, ki sem si jo natočil v vodnjaku.« Mislim, da se narednik Martinelli iz Codigora, moj sobojevnik, temu še danes smeji. In s takšnimi orli se je Italija spustila v pustolovščino in hotela preleteti Alpe proti prevejanemu sovražniku, opremljenemu s silnimi sredstvi!

Seganti je bil januarja 1916 premeščen v polkovno preskrbovalno enoto, kateri je poveljeval konjeniški stotnik Ubertalli, dokaj inteligenten in neposreden človek, viteškega obnašanja in prijatelj Turinskega grofa.⁴ Odkrito je govoril, da v vojski ni zdravega razuma, zato je Seganti menil, da je verjetno prav zaradi svoje odkritosrčnosti bil pri štiridesetih letih še vedno le stotnik. Segantijeva enota je bila na Žagi in v Kobaridu. Kobarid opisuje kot mravljišče vojakov vseh rodov, po katerem so se nenehno v peklenskem trušču premikali sem in tja vozovi, vlečna vozila, tovornjaki in topovi. Tu so se pozdravljali z mimoidočimi, se pomenkovali, si izmenjevali vesti, potem pa jih je

usoda povedla v neznano ali smrt. Seganti je v Kobaridu videl tudi italijanskega kralja v spremstvu ministra Salandre, oba bleda, kot da bi »trpela od vseh muk mučenikov na bojiščih«.

Segantijeva preskrbovalna enota ni nikoli mirovala. S tridesetimi dvokolnicami je bila vedno na cesti proti Čedadu in Vidmu, od koder je prevažala vso potrebno vojaško opremo. Glavna cesta, zgrajena vzdolž dolgega pobočja Kobariškega Stola, je bila neuporabna, kajti nekdanji sijajni železni mostovi so bili porušeni. Zato so morali uporabljati težko prevozno in ozko staro cesto, polno kamenja, ki je bila speljana ob reki. V Robiču so imeli prostrano šotorišče za može, konje in mule, v katerem so spali tudi, kadar je snežilo.

Po ukazu vrhovnega poveljstva sta se 6. in 12. bersaljski polk združila v 1. bersaljsko brigado, ki se je potem premestila v Karnijske Alpe. Po nekaj mesecih bojevanja v Zgornjem Posočju se je torej 6. bersaljski polk znašel v zaledju, v Dunji,⁵ kjer se je najprej nastanil v železniškem predoru, izkopanem v živo skalo. Tu je bil

⁴ Turinski grof (*Conte di Torino*) je bil splošno uveljavljeno ime za konjeniškega generala Viktorja Emanuela (1870–1946), drugorojenega sina kralja Amadea Španskega in brat generala Emanuela Filiberta, vojvode Aoste, med prvo svetovno vojno poveljnika italijanske 3. armade.

⁵ Kraj ob reki Beli v Kanalski dolini (ital. Dogna).

povsem na varnem in se je v kraljestvu zelenih planin v primerjavi z nemirnim Vršičem dobro počutil. Polkovnik Melani je bil že prej razrešen in poveljstvo polka je prevzel polkovnik Di Aichelberg, dober, očetovski mož, ki pa je imel to pomanjkljivost (ali srečo?), da je slišal eksplozije granat le od kalibra 210 mm naprej. Zato so ga kmalu zamenjali s polkovnikom Corallijem. Seganti, ki je bil premeščen v štab polka, je imel Corallija za poštenega, vrlega in pravičnega človeka, o njem je imel vseskozi vzvišeno mnenje. Coralli je imel tudi razumevanje za stiske navadnega pešaka, kar mu je ta spoštljivo vračal z zvestobo in prizadevnostjo.

Italijani so v Dunji postavili možnar kalibra 305 mm, katerega naloga je bila obstreljevati avstro-ogrske položaje pri Bovcu. S tem topom jim je uspelo uničiti trdnjavo, od katere so ostale »le še kadeče se ruševine«.⁶ Toda čez nekaj časa se je iz avstro-ogrske strani začelo strašno obstreljevanje s topom kalibra 420 mm, ki je verjetno vzel na muho italijanski možnar. Njegovi izstrelki niso zadeli nobenega vojaškega cilja, toda povsem so razdejali vas, katere prebivalci so se zatekli v železniški predor. Bilo je nekaj ranjenih in mrtvih, med njimi tudi ženska, ki je ob prvi granati prala perilo v reki Beli. Seganti še zapiše, da je topniški ogenj verjetno usmerjalo letalo, ki je predhodno nekaj časa letalo po nebu nad Dunjo. Ker v Dunji niso več vzdržali v brezdelju, so se posamezne patrulje odpravljale proti Tablji, ki je bila še vedno v avstro-ogrskih rokah. Ob eni od teh odprav, ki se je udeležil tudi polkovnik Coralli, je prišlo do peklenškega streljanja. Patrulja se je vrnila brez narednika Biraga, ki je med prehodom čez Belo padel s prelomljene brvi in se moral za skalami prikrivati v ledeni vodi, dokler ni streljanje prenehalo. Vrnil se je naslednji dan v strašnem stanju, toda ob dolgih požirkih konjaka in krepkemu masiranju je kmalu prišel k sebi in je bil videti, kot da je prišel z letovanja. Narednik Birago je ves polk zabaval z vragolijami na kolesu, predvsem je bil izviren, kadar je z vratolomno hitrostjo vozil mimo poveljstva. Polkovnik je mižal in se delal nevrednega, kajti podčastnikove spretnosti so mu godile. Toda vrli Birago je imel še drug šport: z bajonetom je odpiral vse mogoče neeksplodirane topovske izstrelke.

Seganti ne pozabi posvetiti celega poglavja ušem. Pripoveduje, kako so se zagrizeno, a dokaj brezuspešno borili proti temu zakletemu

sovražniku, ki jih je napadal podnevi in ponoči. Sprašuje se, zakaj vendar je Noe vzel uši na barko. Podobne misli ga obhajajo tudi glede številnih miši in podgan, ki so bile naslednja velika nadloga vojakov. Ko so nekega dne združili avstro-ogrski in italijanski strelski jarek, so »avstro-ogrske« podgane napadle »italijanske«, toda kakšen je bil končni izid tega spopada, Seganti ne omenja.

Podpolkovnik Russo, mož trde discipline in zato neprijubljen, je bil v polku že pred vojno. V Dunji je z ostanki hrane redil prašička, ki je v kratkem času dosegel težo okrog sto kilogramov. Vrli podpolkovnik je nameraval z njim na dan sv. Antona obogatiti polkovno veselico. Čeprav je bil prašič zaprt v hlevu v neposredni bližini poveljstva, je nekega dne skrivnostno izginil, toda že naslednji dan so se na pločevinasti strehi barake, v kateri je stanoval podpolkovnik, znašli prašičji taci. Začela se je široka in poglobljena preiskava, ki pa ni obrodila sadov, spretnih tatov niso nikoli odkrili. Podpolkovnika je na Krasu, kamor se je polk kasneje napotil, zadela krogla, za katero se je govorilo, da ni bila sovražnikova. Giuseppe Seganti se ob tem zamisli: *Disciplina je nekaj, kar se dokaj razlikuje od vojaškega kodeksa, in vojna psihologija zahteva poveljnika, ki se zna živeti v tragediji vojaka in se z njim zlije v eno samo dušo za isto žrtvovanje. Toda vsak človek ima svoj osebni način razumevanja življenja, kajti če ne bi bilo tako, bi iznašli ključ za mirno reševanje vseh težav brez bombard in topov.*

Po prejemu okrožnice višjih poveljstev, ki je pozivala izobražene vojake in podčastnike v častniško šolo, je polkovnik Coralli predlagal višjemu naredniku Segantiju, da se udeleži tečaja za častnike v Vidmu. Ker je odklonil, ga je polkovnik skušal prepričati s pripombo, da bo kmalu vsa brigada odšla na kraško bojišče, ki pa je bilo pod nenehno ploho krogel. Toda Seganti je ostal pri svojem in se je že čez dva dneva s polkom odpravil na Kras, kamor je prispel pred 8. italijansko ofenzivo (9.–12. oktober 1916) in v njej dejavno sodeloval. Utaboril se je pri Devetakih v Dolu, ki je bil ena sama topniška baterija. Top kalibra 210 mm je nenehno tulil v neposredni bližini tabora. Tudi sicer so bili topovi v zadnjih dneh precej dejavni. Toda dejavna so bila tudi ogledniška in lovska letala. Tu in tam se je kakšno letalo drzno pokazalo med oblaki in odvrlo bombe, ki so eksplodirale s strašnim truščem in izzvale peklenko streljanje pušk. 1. bersaljerska brigada je imela v sestavi

⁶ Po vsej verjetnosti je šlo za Fort Hermann, zgornjo trdnjavo v Klužah pri Bovcu.

Hčeri Giuseppeja Segantija, Raffaella in Marina,
ob poškodovanem spomeniku 6. in 12. bersaljskem polku na Pečinki leta 2011
(foto Vinko Avsenak)

45. divizije nalogo, da osvoji Veliki hrib (kota 343).⁷ V noči na 12. september so se bersaljerji pognali v napad, a so doživeli strahovit poraz. Brigada je izgubila 42 častnikov in 1029 vojakov.

Kras je ostal Segantiju v slabem spominu. Takole je zapisal: *Bili smo na suhem Krasu rdečkastih skal in kamnov, ostrih kot steklo. Bila je to obupna in peklenska fronta, na kateri so se trdo preizkušale vse enote in na kateri so vsi vojaki pustili koščke svojih duš in teles. Bilo je to preddverje pekla, če seveda tudi v peklu obstajajo baterije bombard in topov. Vsak pedenj je bil junaško iztrgan sovražniku, o čemer pričajo znamenja na razdejanem zemljišču, zapuščeni povezovalni jarki, razrušeni strelski jarki, ostanki nedavnih bojev, kosti mrtvih, ki jih voda in čas razkrivajo. Granata, ki eksplodira, dvigne na tisoče kamnitih odkruškov, ki potem pogubonosno padajo na tla.*

V taboru pri Devetakih se je zgodil tragičen dogodek. 30. oktobra 1916, tik pred 9. italijansko ofenzivo (31. 10.–4. 11. 1916), je pozno popoldne prispel v tabor voz z živežem in vinom. Vojaki so po dolgem pomanjkanju navalili na pijačo in se opili. Učinki so bili pogubni. Zaradi živcev, ki niso počivali niti med spanjem, in pričakovane nove ofenzive se je pod vplivom vina vojakov polastil nemir, ki se je kljub svarilom častnikov razširil v pravi upor. Proti poveljniški baraki so poletele ročne granate, zasikale so krogle in po vseh barakah je ugasnila luč. Seganti zgroženo vzklikne: »Strašna ura tesnobnosti in groze! Biti ubit od lastnega orožja!« Neki častnik je stekel na poveljstvo in obvestil polkovnika Corallija, kaj se dogaja. Krogle proti poveljniški baraki so medtem postale številnejše ter tisoč grl je vpilo in izražalo odpor do vojne. Bled in zaskrbljen se je polkovnik nemo napotil proti kraju neredov, ki so ob njegovem prihodu prenehali. Dvignil je glas in odprl svoje srce kot oče svojim sinovom. Opominjal

⁷ Danes nosi ta hrib nad Lokvico ime Cerje.

jih je, jih prepričeval in spomnil na dolžnosti, ki so jim zavezani vsi skupaj ne glede na vojaške čine. Potem se je brez besed vrnil v barako in obvestil višja poveljstva. Toda zlo je bilo nalezljivo, hlepenje po upor se je razširilo na druge oddelke, naslednje krogle so švig-nile proti topničarjem ob topovih. Nered in hrup sta porasla. V vojni se logika pogosto sprevrže in prevladujejo principi, ki se v miru ne bi nikoli uveljavili. Divizijsko poveljstvo je ukazalo alarm in zbor vseh bojnih enot. Častnikom je uspelo z velikimi napori izpolniti ukaz. Zavladala je grobna tišina, ki so jo prekinjali samo strelji topništva, ki je medtem nadaljevalo obstreljevanje sovražnika. Odločitev divi-zijskega poveljstva je bila jasna: decimacija. Zbrali so na slepo šest vojakov iz vse množice in potem je strojica na robu lijaka, ki ga je izkopala avstrijska granata, izvedla pravico. Seganti ob tem zapiše: *Ne bi nikomur želel, da prisostvuje tako groznemu in strašnemu prizoru. Po tolikih letih imam še vedno v očeh te nesrečnike, ki so bili morda nedolžni, in poslušam v sebi boleče, roteče glasove. Toda še bolj kot kriki umirajočih me je pretresel videz ubogega polkovnika, ki je bil neprepoznaven, pobit in nesposoben spregovoriti besedo. Ta mož, ki se je naslanjal enkrat na ramo enega, drugič na ramo drugega, se mi je zdel mrtvec, ki hodi. Družinam ustreljenih je bila potem seveda poslana gnusna in tragična laž, ki je prikrivala grozljivo resnico: častno umrl na bojišču. Čez dve uri smo že kora-kali proti bojni črti in prišli v stik s sovražnikom, ki smo ga morali vreči z njegovih položajev.*

1. novembra 1916 je napočila 11. ura, določena za napad na Pečinko (kota 291) pri Lokvici. Italijanski topovi vseh kalibrov so istočasno podaljšali strelno razdaljo in kmalu je silovit ogenj pretresal nebo in zemljo. Ploha kamnov in skal se je zgrnila na Pečinko. Bersaljeri XIII. bataljona majorja Montija in XIX. bataljona pod poveljstvom polkovnika Corallija, poveljnika polka, so hitro izskočili iz strelskih jarkov in krenili v napad, ki sta jim ga olajšala istočasni napad 125. in 126. pehotnega polka brigade Spezie. Ta polka sta po štiriindvajseturnem bobnečem topniškem ognju že prej osvojila Lokvico in Segete. Nekaj časa so se bersaljerji borili pod plaščem obeh ognjev, italijanskega in avstro-ogrškega. Seganti poroča, da so kmalu po prekoračitvi sovražnikovega strelskega jarka naleteli na baterijo avstro-ogrskih havbic kalibra 105 mm. Bile so nove, kot da so pravkar prišle iz tovarne Škoda. Hitro so obrnili njihove cevi proti sovražniku in začeli streljati. Toda po nekaj streljih so prenehali, ker niso bili več v stanju koristiti »sijajnega« oročja. Stekli so naprej in zajeli kolone Avstrijcev

Bronasta medalja za hrabrost Giuseppeja Segantija

s konji, živežem in orožjem. Skupini bersaljerjev naj bi po njegovi izpovedi uspelo zajeti avstro-ogrski bataljon v kaverni, v kateri je bilo njegovo poveljstvo ob prihodu bersaljerjev ravno pri kosilu.⁸ Po osvojitvi Pečinke so se nadaljevali srditi boji za naslednja griča, Pečino (kota 308) in koto 278. Kljub temu da je šlo za razmeroma nizka griča, je bila bitka zanj izrazito krvava in je terjala hude izgube na obeh straneh. Toliko bolj, ker so avstro-ogrške enote že naslednji dan, 2. novembra, izvedle nekaj močnih protinapadov. Brigada bersaljerjev je izgubila nadaljnjih 37 častnikov in 1039 vojakov. Med težko ranjenimi je bil tudi poveljnik 6. bersaljerskega polka.

Seganti si je za zasluge pri osvojitvi Pečinke prislužil bronasto medaljo za hrabrost, toda ni je imel za plod junaškega dejanja in je zato skromno pripomnil: *To, zaradi česar sem prejel medaljo, je storilo tudi dva tisoč ali tri tisoč bersaljerjev, ki so sodelovali v bitki.* Ob priliki še zapiše, da se ni rodil z dušo Ahila, toda storil je to, kar je moral storiti. Po bitki za Pečinko je z vrha griča opazoval strahovito razdejanje, predvsem pa se ga je dotaknilo trpljenje številnih ranjen-cev obeh vojska, ki so vpili na pomoč. V spomine je zapisal ganljive tovrstne primere. Mučno mu je bilo, da ni mogel tem revežem kaj

⁸ Po vsej verjetnosti se je to zgodilo v kraški jami Pečinki pod Pečino (kota 308).

Skupina častnikov pred hidroplanom v Sestu Calendu. Seganti stoji na desni strani.

dosti pomagati. Ob tej priliki se je spomnil, da se je nekega dne v Kobaridu s tovariši odpravil na obiske številnih poljskih bolnišnic, toda vrnilo se so v šotor prav tako potrti in pobiti kot ti reveži, ki so tullili od bolečin.

Naslednji meseci so bili v znamenju krvavih spopadov, napadov in protinapadov pred Kostonjevo, toda že sredi novembra 1916 so 6. polk premestili na fronto pri Orehovljah, na vzpetine južno od Vipave. Ko se je Seganti znašel v strelskih jarkih pred vasjo Špacapani, se mu je ponudila prilika, da spremeni svoje življenje. Italijansko letalstvo je namreč nujno potrebovalo pilote in Seganti je imel tovrstne sposobnosti. Ni se prijavil zaradi hlepenja po bojih, marveč zato, ker si je od nekdaj želel leteti. Izpolnile so se mu dolgoletne sanje, a poleg tega je tako ubežal tudi peklju strelskih jarkov. Poveljnik divizije ga je sicer še skušal zadržati v bersaljerskih vrstah, toda Seganti je neomajno stopil novim izzivom naproti in s cmokom v grlu ter s težkim srcem zapustil svoje tovariše na Krasu. Vojaške oblasti so ga 1. marca 1917 poslale na poveljstvo letalskega šolskega bataljona v Torinu. Kandidati za pilotsko šolo so se zbrali v Vidmu in od tod z vlakom odpotovali v piemontsko prestolnico. Ob prihodu je Seganti

takoj zaznal razliko: mesto je bilo oddaljeno od fronte, vojna se ga ni dotaknila in njegovi prebivalci so vzbujali vsakdanji videz brezbržnosti, miru in neprizadetosti.

Italijansko letalstvo, ki je bilo na začetku vojne borno in nepripravljeno, je v tem obdobju doživljalo hitro rast. Na bojiščih je bilo vse več izvidniških, lovskih in bombniških letal, a v zaledju so se rojevale in rastle tovarne, ki so zadovoljivo odgovarjale na vse večje potrebe: Caproni v Malpensi, Savoia Pomilio v Orbassanu, Macchi v Vareseju in S.I.A.I. v Sestu Calendu. Poleg tega so Italijanom s svojimi letali pomagali tudi Francozi.

Segantija so 16. aprila poslali v Orbetello, toskansko mestece na obali Tirenskega morja, kjer je začel s šolanjem za pilota na hidrop-lanih. Prvikrat je poletel 7. maja z letalom tipa Macchi L. 1 (Lohner) in po petnajstih lekcijah je 4. julija prešel v šolo v Sestu Calendu na Lagu Maggiore, kjer je letal s hidroplani FBA. Istočasno je obiskoval tečaj za častnike v Cascini Costi,⁹ kjer je dosegel čin podporočnika. 24. julija 1918 je prejel pilotsko dovoljenje, 26. oktobra pa je bil usposobljen za pilotiranje hidroplana Siai S.8.

⁹ Kraj Cascina Costa leži okrog 30 km severozahodno od Milana.

V Segantijevih zapisih se v tem obdobju na več mestih odražata potrnost in malodušje, ki sta zajela italijansko javnost po polomu italijanske vojske pri Kobaridu. Sam je večkrat v mislih pri svojih tovariših na soški fronti in se sprašuje, kakšna usoda jih je doletela. 1. oktobra 1918 je postal inštruktor pilotov v Orbetellu. Njegovi učenci so bili tudi brazilski častniki, pripadniki brazilske mornarice, in nekateri med njimi so kasneje postali pomembne osebnosti brazilskega vojaškega in civilnega življenja.¹⁰

Po koncu vojne se je vrnil v Lugo in se vključil v mestno politično življenje. V Lugu je prevzel pisarno Narodne zveze pridelovalcev sladkorne pese in to službo opravljal brez prekinitev do upokojitve. 2. februarja 1929 se je poročil s Concetto Scudellari. Še naprej je bil dejaven na intelektualnem področju, proučeval književnost, zgodovino, predvsem krajevno, in romanjolsko narečje. Napisal je nekaj komedij, ki so bile z uspehom uprizorjene. Pripravil je tudi libreto za dvodejansko lirično opero *Cigani* skladatelja Marina Cremesinija, ki je bila predstavljena leta 1938 v Teatru Rossini v Lugu. Napisal je tudi številne zgodovinske članke. Kot velik ljubitelj knjig in književnosti si je sčasoma ustvaril bogato knjižnico, ki jo je potem nenehno dopolnjeval in bogatil s pomembnimi knjigami. V poznih tridesetih letih je pridobil del knjižnice Giacomina Manzonia.

Toda Seganti je še naprej vzdrževal tesne vezi z letalstvom. Iz njegove letalske knjižice izhaja, da je kot »izurjen pilot« imel od leta 1930 do 1936 okrog deset ur letenja na leto. Leta 1931 je bil med vseitalijansko letalsko prireditvijo vodja letališke steze v Lugu (Villa San Martino) in leta 1932 je napredoval v stotnika. Leta 1936 je bil imenovan za župana Luga in to dolžnost je opravljal do leta 1940. Na začetku njegovega mandata so v Lugu 19. junija 1936 odkrili spomenik proslavljenemu italijanskemu letalskemu asu Francescu Baracci.¹¹ Leta 1937 je Seganti vstopil v rezervno enoto italijanskih letalskih sil in opravil 24 ur letenja na velikih trimotornih letalih tipa Siai S.81. Prizadevno se je posvečal mladim, jih po šolah poučeval o zgodovini letalstva in vodil na obiske letališč v Lugu, Ravenni in Forliju. Leta 1942 je bil spet vpoklican v italijansko vojsko in dobil čin

Podporočnik Giuseppe Seganti v juliju 1918

rezervnega majorja. Opravljal je administrativne naloge, pri čemer so vojaške oblasti upoštevale njegove izkušnje in starost ter ga povsem izključevale iz bojnih dejavnosti. 1. maja 1945 je bil upokojen. Potlej je mirno živel in še naprej dopolnjeval svojo knjižnico s knjigami in dokumenti velikega zgodovinskega in umetniškega pomena.

Giuseppe Seganti je za vedno zatisnil oči na svojem domu v Lugu 8. februarja 1957.

¹⁰ Brazilija se je pridružila antanti oktobra 1917.

¹¹ Francesco Baracca (1888–1918) iz Luga je bil s 34 letalskimi zmagami najuspešnejši italijanski letalski as prve svetovne vojne. 19. junija 1918 je bil sestreljen nad Montellom (Piave).

POZABLJENI NA PREVALU 1915–1918

Vili Prinčič

Pred leti mi je prišla v roke knjižica, ki jo je napisal italijanski vojaški zdravnik Giovanni Manzini. Po rodu je bil iz Gorice, a je bil državljani Kraljevine Italije, tako imenovani „regnicolo“, in je v Italijo zbežal še pred izbruhom sovražnosti na Soči. Medicino je študiral v Gradcu, potem si je v Italiji še izpopolnil vojaško-sanitetno znanje in na fronto prišel septembra 1916, dober mesec po italijanski zasedbi Gorice. S svojo sanitetno enoto je deloval v zalednih bolnicah in tudi na sami fronti, med drugim tudi na odseku fronte pod Grčno, kjer je sedaj center Nove Gorice. Svoje dogodivščine je opisal dobra štiri leta po koncu vojne v manjši knjižici, ki pa ni dnevnik v pravem pomenu besede, saj gre za pričevanje v obliki pripovedi. Gre za zanimiv, dokaj podroben opis dogajanj tik pred izbruhom vojne in kasnejših vojnih dogodkov na širšem območju Gorice v letu 1917. Kot pravi v svoji pripovedi, je dokaj dobro obvladal tudi slovenščino.

Ker letos mineva 100 let od krvavih bojov na Škabrijelu in preboja pri Kobaridu, objavljamo iz njegovih zapisov prav poglavje, ki se nanaša na to obdobje.

Proti koncu septembra 1916 smo se povzpeli do Vrhovlja v Brdih, od tam pa smo se premaknili v Dolnje Cerovo in se nastanili v vojaških barakah. Med bivanjem v Globni sem se okužil z Weilovim virusom, ki prizadene črevesje. To je zelo razširjena okužba med vojaki. Mučila me je huda driska in dobil sem visoko vročino, vendar zaradi priprav na odhod v prve bojne položaje na Škabrijelu z mojim zdravljenjem ni bilo nič. Na Škabrijelu so tedaj potekali krvavi boji in je vrh prehajal iz roke v roko. Spominjam se, da so vojaki kar oblegali mojo ambulanto v upanju, da bi jih spoznal za bolne in da bi jim dal napotnico za bolnico. Želeli so se pač izogniti odhodu na fronto. Med vsemi temi namišljenimi bolniki pa sem bil jaz še najbolj bolan.

Po nekajdnevnem bivanju v Dolnjem Cerovu smo prejeli povelje za odhod. Krenili smo navkreber do Kojškega, od tam pa se spustili v dolino Pevmice in se ob potoku prebili do Soče. Preko reke je vodil lesen mostič, od koder smo dosegli Solkan. Iz te obsoške vasi smo se deloma po glavni poti, ki so jo avstrijski topničarji zelo obstreljevali, deloma pa po stezah povzpeli do

№ 1668 Dol mit Mt. S. Gabriele 29.10.17

Razrušene hiše na Prevalu
(iz zbirke Vilija Prinčiča)

Razrušeni Solkan
(fototeka Društva soška fronta 1915–1917)

Prevala. Zaradi nenehnega obstreljevanja sem strmino skoraj pretekel. Od hudega napora sem mislil, da mi bo počilo srce. Tik ob majhnem kamnolomu na prelazu je stalo poveljstvo polka ter polkovna obvezovalnica. Bataljonska obvezovalnica pa je svoje mesto našla v pokritem povezovalnem jarku prav na grebenu prelaza. Jarek so zgradili avstrijski inženirci, zato je vhod gledal proti fronti, medtem ko se je na drugi strani jarek spuščal proti Grgarju. Tam sem uredil našo obvezovalno postajo. Jarek je bil zelo dobro zgrajen in je bil celo obit z deskami. Med deskami in steno jarka je bila ozka vmesna reža, po kateri so svoje poti imele miši in podgane. Njihovo nenehno tekanje gor in dol nam je grenilo počitek. Še vedno me je mučila driska, tako da sem moral zelo pogostoma tekati. Na srečo je bil pri vходу v jarek manjši prostor, v njem pa zaboj z apnom, kjer sem dovolj skrit opravljal svojo potrebo. Med mojimi pogostimi in hitrimi pohodi sem sredi jarka srečeval zdravnika pripravnika, ki je meni nič tebi nič igral na mandolino. Če se prav spominjam, se je pisal Petragnani in je kasneje postal neke vrste minister za zdravstvo v Mussolinijevem režimu.

Na Škabrijelu so medtem nenehno potekali hudi boji. Le za kratko je našim uspelo osvojiti vrh, pa so ga kmalu zopet izgubili. V našo obvezovalnico so prinašali stotine ranjencev, tako da skoraj nismo imeli počitka. Morali smo imeti zares močno voljo in trdne živce, da smo lahko zdržali ob pogledu na tiste strašne rane.

Ker je vrh Škabrijela odbijal vse napade naših enot, je poveljstvo pomislilo, da bi napad zaupali posebni enoti pehote, ki so jo sestavljali sami prostovoljci in so jim pravili „arditi“ (neustrašni). To enoto so pravkar ustanovili in sem tedaj te vojake prvič videl. Med pripravami za napad so morali tudi skozi povezovalni jarek, ob katerem sem imel obvezovalnico. Najprej je bila na vrsti močna topniška priprava, ki ji je sledil napad arditov. Ti so z majhnimi izgubami zavzeli vrh in počakali, da moj bataljon zasede jarke, ki so jih zapustili Avstrijci. Naslednji dan so Avstrijci začeli z močnim obstreljevanjem teh položajev, takoj zatem pa so sprožili protinapad. Za ceno hudih izgub je našim uspelo ubraniti del osvojenih položajev, sam vrh pa je bil ponovno avstrijski. Vojaki pehote so imeli o arditih slabo mnenje. Z iznenadnimi in silovitimi naskoki so bili v stanju, da pregazijo nasprotnika in skoraj brez izgub zavzamejo sovražnikove jarke, ven-

dar je bila potem navadna pehota tista, ki je morala te jarke obdržati, prenašati topovsko obstreljevanje in odbijati sovražne protinapade.

Sredi oktobra 1917 je moj bataljon, ki so ga boji na Škabrijelu zelo zdelali, prejel ukaz za umik v Solkan. Nastanil sem se v kleti hiše, ki so jo že Avstrijci spremenili v utrjeno postojanko. V njej je prej domovalo neko višje avstrijsko poveljstvo. Kletne prostore je prekrivala več metrov debela betonska streha, ki bi vzdržala izstrelke tudi najtežjih kalibrov. Podzemno zaklonišče je bilo razdeljeno na več manjših prostorov in v enem izmed teh sem postavil nosila za ranjence, ki so mi služila za postelje. Ponoči so nas dobesedno oblegale podgane, ki so se mastile z našimi hlebci kruha. V želji, da bi rešil svoj hlebec, sem ga zavil v časopis in ga z vrvico obesil nad moje ležišče. Ponoči sem se nenadoma prebudil in zagledal veliko podgano, ki je nad mojo glavo jedla moj hlebec. Pojma nimam, kako ji je to uspelo.

Nekaj dni kasneje sem si zaželel izleta v Gorico. Pot iz Solkana do mesta je bila zelo dolga, saj sem jo moral opraviti po povezovalnem jarku, ki je vijugasto povezoval oba kraja. Po kratkem ogledu mesta sem se v Solkan vrnil kar naravnost izven jarka. Avstrijci so me s Sv. Katerine gotovo opazovali, vendar sem se srečno vrnil v Solkan. Prepričan sem bil, da me je obvaroval širok beli trak z rdečim križem, ki sem ga nosil na rokavu, bolj verjetno pa sem se sovražniku zdel nepomemben in se mu ni zdelo vredno, da bi zame zapravljal dragoceno strelivo.

26. oktober je bil miren dan. Tudi orožje je povsem utihnilo. V vsem tistem razdejanju in v vsem, kar se je dogajalo prejšnje dni, je ta mir deloval nekoliko preteče, celo zlovešče na vse nas. Tišina, ki je nenadoma zaobjela vso okolico, je bila celo hujša od eksplozij granat, regljanja strojnic in pikanja pušk. Od časa do časa je bilo v zraku čutiti oster vonj in nekaj, kar je dražilo oči. Šlo je najbrž za dim plinskih granat, ki ga je veter prinašal od kdove kod. Popoldne je poveljstvo izdalo nekoliko čudno povelje. Enotam je zaukazalo, da morajo na pobočju tik nad Solkanom, vaditi naskok. Kot da naskokov ne bi imeli že dovolj, saj v zadnjem mesecu ni ubogi pehotni vojak počel drugega kot to. Vse te čudne in neobičajne stvari so povzročale, da so vojaki postajali živčni, navdajale pa so jih tudi zle slutnje.

Dne 27. oktobra so nam ukazali, da se moramo takoj napotiti do Prevala in zasesti jarek, ki smo ga zapustili pred nekaj dnevi. Vsa

fronta je mirovala in med vojaki v jarkih so krožili glasovi, da se na frontnem odseku pri Tolminu dogaja nekaj hudega. Večkrat se je namreč dogajalo, da so v prvih bojnih črtah vedeli za stvari, o katerih v zaledju sploh niso imeli pojma. Šlo je namreč za znameniti „frontni telegraf“, ki je vsako vest zelo naglo razširil med enote. 28. oktobra sem ob 3³⁰ uri zjutraj prejel pismeno povelje, s katerim so ukazali premestitev naše obvezovalnice iz „Požganih hiš“ (tako so pravili kraju, kjer se je nahajal naš globoki jarek) v bližnji „Prevalski hotel“, ob katerem je bila udobna kaverna v obliki črke U. V njej je domovala obvezovalnica in sanitetno poveljstvo 57. polka. Čim sem si uredil vse potrebno za obvezovalno postajo, sem od nekaterih vojakov izvedel, da se naš bataljon umika proti Solkanu. Jaz sem ostal na svojem mestu in čakal na nadaljna navodila, ki pa niso nikoli prišla. Pozno popoldne sem nekemu vojaku ukazal, naj skuša ugotoviti, kje je naš bataljon, vendar se je kmalu vrnil in mi povedal, da se je nemogoče spustiti do Solkana, ker da je cesta povsem zatrpana s bodočo žico in drugimi ovirami. Tudi sam sem se napotil na ogled po poti, ki je peljala v Solkan. Ob njej je bilo veliko kavern in vse so bile polne „pozabljenih“ vojakov. V eni izmed njih sem naletel na sanitetnega poročnika dr. Virgilia Ferrarija, ki sem ga pozneje našel v ujetniškem taborišču. Tedaj sva se zelo spoprijateljila. Po drugi svetovni vojni je dr. Ferrari postal župan Milana.

Med ogledom sem pogled uprl proti Gorici in opazil, da so vsi leseni mostovi prek Soče v plamenih. Ko se je zmračilo, sem v kaverni nekoliko zadremal. Zadremali so tudi moj sluga in vojaki, ki so bili v obvezovalnici. Sredi noči pa me je neki vojak ves razburjen sunkovito zbudil in mi prestrašeno povedal, da nekdo odpira visečo odejo, ki nam je kot nekaka zavesa služila za vrata. Povedal mi je tudi, da pred drugim vhodom rova stoji vojak. Dvignil sem se iz svojega ležišča in odšel pogledat, kaj se sploh dogaja. Skoraj sem se zaletel v avstrijskega vojaka, ki je motril notranost kaverne in je moral biti star kakih 45 let. Začel sem pogovor z rokami in mu pokazal trak z rdečim križem na rokavu. Na moje začudenje mi je tudi on pokazal enakega. Bila sva torej kolega in sva se zato takoj ujela. Skušal sem govoriti v nemščini, ki pa je očitno ni najbolj razumel. Takoj zatem mi je dal vedeti, da je Hrvat, in sva se zato ob mojem znanju slovenščine začela dokaj dobro sporazumevati. Iz žepa je potegnil listnico, iz nje pa fotografijo svoje družine. Jaz tega nisem mogel storiti, ker nisem imel s sabo nobene fotografije. Zares čuden položaj. Čeprav sva bila nasprotnika, med nama ni bilo nikakršnega sovraštva, prej

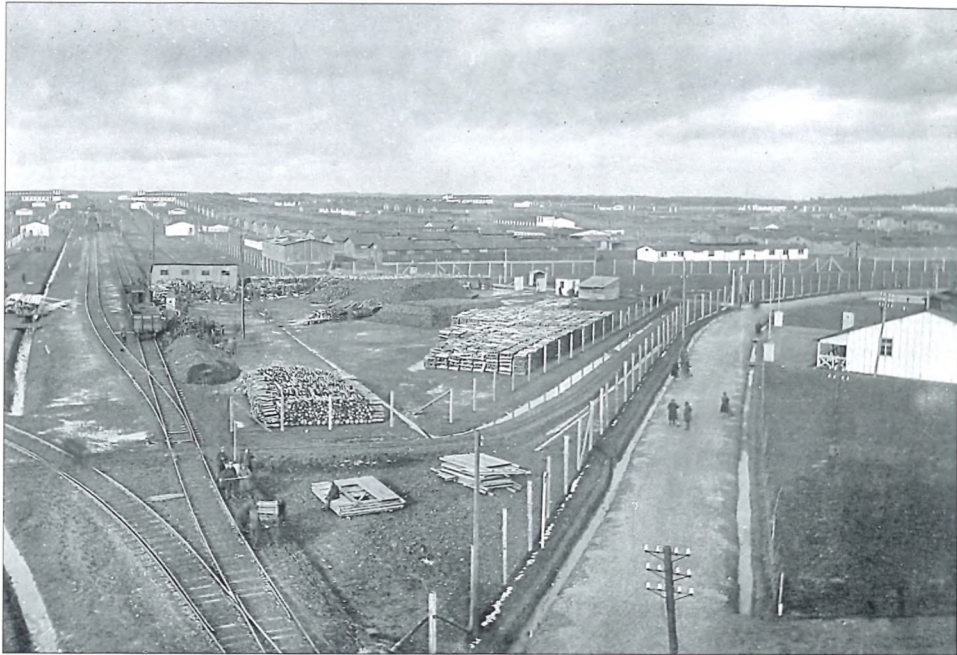

*Tako izgledajo danes kaverne, ki se nahajajo ob glavni cesti Solkan-Lokve, le nekaj sto metrov pred Prevalom. Prav v teh kavernah so bile italijanske obvezovalnice, ki jih opisuje dr. Manzini.
(foto Vili Prinčič)*

bi rekel, da je prevladal prijateljski odnos. Kljub vsem tem prijateljskim pogovorom pa sem se dobro zavedal, da sem ujetnik. To mi je nedvoumno pokazal in potrdil velik madžarski narednik, ki se je pojavil ob vhodu v rov z naperjenim revolverjem. Ko je tudi sam uvidel, da smo le sanitetna in neoborožena enota, je povsili orožje in nam ukazal, naj pridemo vsi iz kaverne. Pred kaverno nas je čakal poročnik, Romun po narodnosti. Skušal sem navezati z njim pogovor v italijanščini, nemščini, francoščini in slovenščini, toda brez uspeha. Nisva in nisva se uspela sporazumeti. Zelo ljubeznivo pa je iz žepa potegnil cigaretnico in nam ponudil cigarete. Nato je nekemu vojaku ukazal, naj nas odvede do poveljnika enote, ki je počival v kaverni nedaleč stran. Šlo je za stotnika, po rodu Madžara, ki pa je znal nemško. Od njega sem izvedel, da so avstrijske čete že v Krminu. Bilo je jutro 28. oktobra. Stotnik mi je ponudil beli kruh, kavo in klobaso. Nisem jedel že kakih 24 ur in kljub temu mi ponujena kava ni najbolj teknila. Ni šlo namreč za pravo kavo, temveč za ne preveč okusen nadomestek. Tudi klobasa ni bila najboljša. Spraševal pa sem se, od kod jim beli kruh, kajti naš je bil nekoliko sivkast. Stotnik Honvedov se je zasmejal in se pohvalil, da pri njih imajo belega kruha na pretek. Verjetno je bilo

zares tako, kajti šlo je za ogrski polk in kot tak je belo moko dobival neposredno iz Madžarske, kjer hrane ni primanjkovalo.

Stotnik je ukazal vojaku, naj nas pospremi do Ravnice, vasi za Škabrijelom in Sv. Danjelom. Tam sem srečal kar nekaj ujetih častnikov, med katerimi tudi sanitetnega poročnika Ferrarija. Eden od prisotnih vojakov me je preiskal in mi odvzel fotoaparata, ki sem ga imel v torbici. Pustil mi je samo britev, brisačo in škatlo s kondenziranim mlekom. Našteto je predstavljalo vso mojo imovino. Popoldne so nas častnike premestili preko Trnovega v Krnico, kjer so nas namestili v velikem seniku, ki je stal ob hiši gozdnega čuvaja. Vso pot nas je spremljal hladen dež, ki nas je do kože premočil. Jedel nisem že dva dni in sem zato hotel zaužiti mleko v prahu, vendar sem na mojo veliko žalost ugotovil, da je ves plesniv, tako da sem ga moral zavreči. Naslednjega dne se je vreme zjasnilo (bil je 29. oktober 1917) in nas je oborožena straža pospremila skozi gozd do Lokve, kjer so nas častnike namestili v šolskem poslopju. Pred hišo si je neki častnik zapisoval naše osebne podatke. Na Lokvah smo prvič dobili topel obrok hrane. Ni bil posebno obilen, bil pa je okusen in smo ga slastno pojedli.

Ujetniško taborišče Sigmundsherberg na Spodnjem Avstrijskem
(vir: https://austria-forum.org/af/AEIOU/Kriegsgefangenenlager_Sigmundsherberg)

Popoldne so nas častnike strpali na tovornjak z železnimi kolesi (v Avstriji je namreč primanjkovalo gumija) in nas po mučni in poskakujoči vožnji prepeljali do Predmeje. Tam sem v poslopju gozdne uprave srečal starejšega sanitetnega stotnika, Poljaka po rodu. Z njim sem se pogovarjal v nemščini. Razkril sem mu moje začudenje, da sem na fronti naletel na beli kruh. Razložil mi je, da v Avstriji vlada strašno pomanjkanje in da so beli kruh razdelili med vojake samo nekaj dni pred uspešno ofenzivo. S tem so jim želeli viliti voljo do boja in jih spodbuditi k novim bojnim podvigom. Tam so nam ponudili čaj, ki smo ga popili z velikim užitkom. Še istega večera smo peš dospeli do Črnega Vrha, kjer so nas nastanili v manjšem hotelu. Bili smo na smrt utrujeni. Naši stotniki so takoj zasedli maloštevilne postelje, nižji častniki pa smo morali poleči kar po tleh. Zbudil sem se zgodaj zjutraj. Nasproti hotela je stala kmečka hiša, v katero sem potihoma smuknil. Dobri ljudje so me prijateljsko sprejeli, verjetno tudi zato, ker sem znal nekoliko slovenščine. Povabili so me, naj se uležem na toplo peč, kar sem seveda takoj storil. Opoldne so mi ponudili krožnik juhe z repo, ki sem jo seveda slastno pojedel.

Ujetniška pot zdravnika Manzinija se je zatem peš nadaljevala do Logatca in Vrhnik. Tam so jih vkrcali na tovorni vlak, ki jih je peljal skozi Ljubljano, Celje na Dunaj in naprej do končne postaje, ujetniškega taborišča v Sigmundsherbergu v Spodnji Avstriji. Enoletno ujetništvo je Manzini preživel brez večjih pretresov. Ob zajetju ga avstro-ogrske vojaške oblasti niso obtožile dezerterstva, kajti bil je italijanski državljan in še zdravnik povrhu. Ujetim dezerterjem je namreč huda predla in so po pravilu končali na vešalih. Kot zdravnik je pomagal v taboriščni bolnici, uporabljal pa so ga tudi za zdravniške obiske in posege izven taborišča. Kot je Manzini zapisal v svojo knjižico, prisilega domovanja ujetniki niso preživljali pod kdove kako strogim režimom. Kar pogostoma so lahko brez oboroženega spremstva odhajali na potep po okoliških vaseh in navezovali prijateljske stike z domačim kmečkim prebivalstvom. Ob razsulu Avstro-Ogrske so se italijanski vojni ujetniki lahko kmalu vrnili domov. Ker je bilo v taborišču veliko ranjencev in bolnih, so oblasti dodelile kar cel vlak, s katerim so ujetniki preko Slovenije dopotovali v Trst.

vzpostavljene vzhodno od črte Log–Lokavec–Škabrijel. 646 metrov visoki hrib Škabrijel pa je postal ključna točka soške fronte in ciljna točka italijanskih napadov. V enem primeru, 4. septembra, je sicer napadalcem uspelo vrh tudi zasesti, ampak v trdih, ognjevitih bojih so ga vojaki 14. cesarskega in kraljevega pehotnega polka iz Linza ponovno zavzeli.

V zadnjih dneh 11. soške bitke je prispel generalmajor Géza Lukachich von Somorja, ki je na vzhodni fronti poveljeval ogrski 20. kraljevi domobranski pehotni diviziji,¹ da bi obrambo hriba prevzel od 57. pehotne divizije, ki je v tukajšnjih spopadih utrpela ogromne izgube. Častniki iz štirih ogrskih domobrskih pehotnih polkov – 1. iz Budimpešte, 3. iz Debrecena, 4. iz Nagyvaráda² in 17. iz Székesfehérvárja – so za namene obveščanja takoj po prihodu vzpostavili stik s poveljstvom enot, ki so skrbele za obrambo hriba. *13. septembra dopoldan smo se poveljniki polkov in poveljniki bataljonov javili pri poveljstvu obrambnega odseka. Tukaj pridobljeni podatki so bili precej grozljivi. Poveljnik brigade je brez ovinkarjenja povedal, da naj bomo pripravljeni na najhujše. Naša naloga bo obramba Škabrijela, kar je bilo enako peklu vseh peklov.*

Tako se je Ernő Triska, stotnik ogrskega 17. kraljevega domobranskega pehotnega polka iz Székesfehérvárja, v svojem dnevniku spominjal trenutka, ko se je soočil z dejstvom, da se bo moral boriti za obrambo hriba, ki so mu Italijani nadeli ime *Monte della Morte* oziroma Hrib smrti. O izkušnjah, pridobljenih v omenjenih pogovorih, je polkovnik Reviczky, poveljnik ogrskega 1. domobranskega pehotnega polka, pisal v poročilu Op. 254/8 diviziji tako: *Na ukaz Op. 253/11 o pridobljenih osnovnih podatkih o vodih na odsekih (Abschnitt) I, II, III pri podpolkovniku Biberosu poročam, da zaradi položaja in taktičnega stanja enot ter izredno težkega položaja glede nadomestitve enot trenutno ni nobenega jamstva za uspešno obrambo in v skladu z vojaško častjo in čutom dolžnosti ni možno prevzeti odgovornosti za čete.*

Seveda na odgovor poveljstva divizije ni bilo treba dolgo čakati. V njem je to izjavilo, da prejetega poročila ne bo vzelo na znanje, polkovniku pa naročilo, naj v prihodnje takšnih poročil ne pošilja, ampak naj po ustreznem premisleku poda predlog, kako bi lahko obstoječe

pogoje izboljšali. *Vse poveljnike postavljam kot odgovorne za obdržanje obrambnega odseka, pri vsakem želim videti trdno voljo in ne uklonitev,*« je vrstice zaključil poveljnik divizije. Generalmajor Géza Lukachich si je bil takrat že na jasnem z odločitvijo in napotki višjega vodstva, da je treba hrib na vsak način ubraniti pred udarnimi in številčno močnejšimi italijanskimi enotami. To je dodatno potrdil še ukaz Op. 147 armadnega poveljstva, ki ga je poveljstvo divizije prejelo 16. septembra: *Armadno poveljstvo se v celoti strinja z odločitvijo, da se mora Škabrijel obdržati za vsako ceno in od 20. divizije pričakuje, da bo kljub vsem težavam branilo Škabrijel s takšnim junaštvom kot pred časom Debelo Grižo (Monte San Michele).*

V času branjenja hriba je divizija spadala pod poveljstvo IV. korpusa. V njegovo sestavo so poleg prej naštetih domobrskih polkov sodile še 20. topniška brigada, tri inženirske stotnije, ena žarometna stotnja, ena jurišna stotnja in tuje enote: bataljoni 24. cesarskega in kraljevega pehotnega polka iz Kolomeja³ in II. bataljon 34. cesarskega in kraljevega pehotnega polka iz Košic. Ob prevzemu obrambe hriba so bile nasproti stoječe italijanske pehotne divizije v sestavi VI. korpusa – 8., 25., 67. in 68. – ves čas spopadov v znatni premoči.

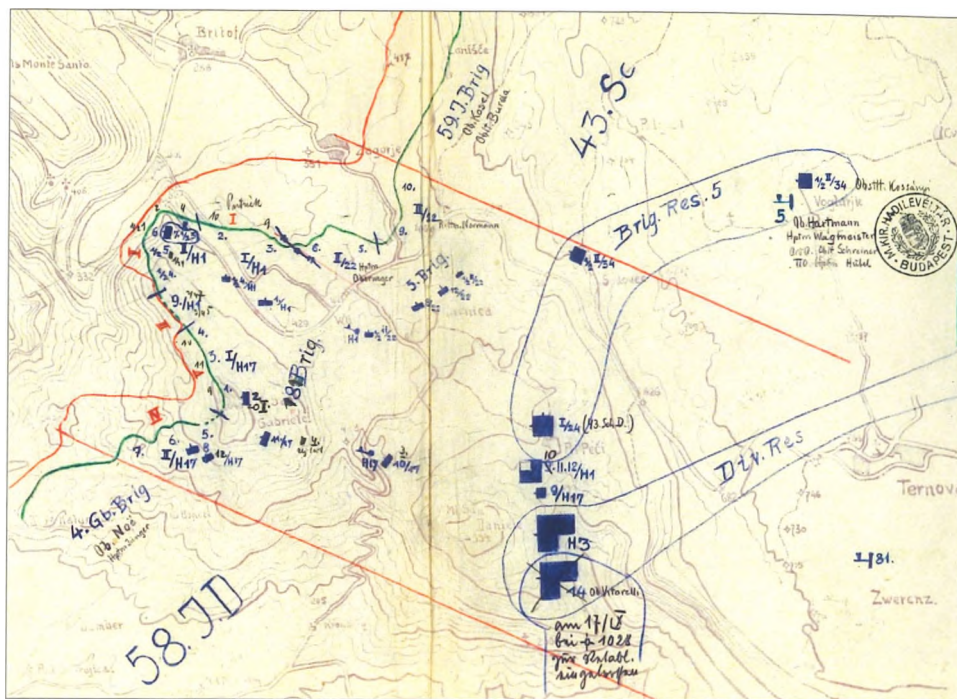
Večina obrambnih položajev na Škabrijelu, z izjemo I. obrambnega odseka, je bila v slabem stanju. Strelski jarki in tehnične ovire so bili v težkih napadih topništva skoraj popolnoma uničeni. Bili so odseki, kjer so bili strelski jarki v rokah sovražnika; na teh mestih so si vojaki lahko poiskali zatočišče le za skalami in v lijakih, izdolbenih od granat. Že tako težak in velikokrat brezizhoden položaj je oteževalo tudi to, da so bili obrambni odseki, ki jih je zavzela divizija, dobro vidni s hribov severno in zahodno od Škabrijela, s Svete gore in Sabotina. Tako je sovražnik čez dan zaznaval vsak premik, ponoči pa z reflektorjem osvetljeval položaje in na vsak najmanjši premik na severni in zahodni strani hriba takoj odgovoril z ognjem.

20. domobraska pehotna divizija je 15. septembra začela zamejati enote 57. pehotne divizije. Tako sta v času spopadov za obrambo Škabrijela II. in III. obrambni odsek zavzela in branila I. pehotni polk iz Budimpešte in 3. iz Debrecena, IV. in V. obrambni odsek pa 4. pehotni polk iz Nagyvaráda in 17. iz Székesfehérvárja.

¹ Poleg skupne cesarske in kraljeve vojske sta imela oba državotvorna dela monarhije, Avstrija in Ogrska, še vsaka svoje domobranske enote, *Landwehr* v Avstriji in *Honved* na Ogrskem. (op. ur.)

² Danes romunsko mesto Oradea na Sedmograškem (Transilvanija). (op. ur.)

³ Mesto ob reki Prut v nekdanji vzhodni Galiciji, danes v zahodni Ukrajini (ukr. Kolomija). (op. ur.)

Položaji ogrske 20. domobranske pehotne divizije na Škabrijelu
(vir: HM HIM, 20. honvéd gyaloghadosztály iratanyaga II. 156 51. doboz).

zgradile že enote monarhije, in je spadala k tistemu delu obrambne črte, ki je v času 11. soške bitke prišla v italijanske roke. Italijani so na njej namestili strojnice ter minomete in so le nekaj metrov oddaljeni IV. obrambni odsek nepretrgoma napadali, s tem pa v vrstah honvedov povzročali velike izgube. Zato so obrambne enote naredile vse, da bi oporišče ponovno zavzele.

Najbližje temu je bil napad II. bataljona 4. domobranskega pehotnega polka 2. oktobra 1917. Med pripravami na izpeljavo te vojaške operacije je bilo v povelju divizije Op. 271/23 udeleženim enotam odrejeno: *Vojaške operacije pred IV. obrambnim odsekom pri Stützpunkt-Nord, na koti 468 in na položaje severovzhodno od te kote bodo izvajali II. bataljon 4. pehotnega polka in polovica divizijskih jurišnih stotnij pod poveljstvom poročnika Cserepesa.* Drugi dan po ukazu, 29. septembra 1917, je poveljnik bataljona, stotnik Szűcs, pregledal italijanske položaje, ki so jih nameravali napasti. Topništvo divizije so obvestili o prihajajočem napadu in mu dali napotke, naj ves čas nepretrgoma napada italijanske strelske järke. Pod istim poveljstvom so v vojaški operaciji sodelovale tudi strojnice 58. divizije, ki se je branila južno od prizorišča, na Sv. Katarini, ter strojnice 17. domobranskega

pehotnega polka, ki so bile severno od kote 468. Kot datum vojaške operacije so sprva določili 30. september, vendar so ga odložili, ker so menili, da obstreljevanje topništva ni bilo dovolj dobro, da bi lahko uspešno izvedli pehotni napad. Po predhodnih načrtih so v vojaški operaciji sodelovale tri skupine. Prva skupina je napadala italijanske položaje severovzhodno od kote 468, druga sām hrib in italijanske položaje vzhodno od nje, tretja pa oporišče Stützpunkt-Nord. V prvi skupini pod vodstvom poročnika Imreja Takácsa je sodelovala 7. stotinja 4. domobranskega pehotnega polka, ena strojnica in ena pionirska patrolja z desetimi vojaki. Dobili so nalogo, da prodrejo med italijanske položaje, jih v smeri jugozahoda napadejo s strani ter uničijo. V drugi skupini so bile 6. stotinja polka, pet vojakov iz divizijske jurišne stotnije, po ena strojnica II. strojniške stotnije polka iz Nagyvárada in rezervisti 17. domobranskega pehotnega polka. Njihova naloga je bila zavzetje kote 468 ter položajev vzhodno od tod. Zasedbo je vodil poročnik Wilhelm Katz. Tretjo skupino pod poveljstvom poročnika Cserepesa so sestavljali 5. stotinja domobranskega pehotnega polka, štirje vojaki divizijske jurišne stotnije, jurišni vod 8. stotnije, ena strojnica, ena patrolja plamenometalcev iz divizijske jurišne čete. Po načrtih bi območje pred napadom pehote sprva obstreljevalo topništvo, nakar

*Skupina ogrskih vojakov, ki so se borili na Škabrijelu. Osemnajstletni Lajos Ispán je drugi z desne strani.
(vir: Zoltán Ispán, sin Lajosa Ispána)*

bi ob napovedanem času, zjutraj ob 4.45, topništvo z zapornim ognjem preprečevalo italijanske premike vse do taktat, dokler stotnik Szűcs ne bi prosil za prenehanje napada oziroma pomoči. V primeru sovražnikovega protinapada bi pehotne enote z rdečo signalno raketo prosile za podporo topništva. V napadu udeleženi poveljniki enot so opazovali prizorišče napada, čete pa so 1. oktobra, po večerji, šle na svoje položaje. Kot je bilo načrtovano, je začelo topništvo 2. oktobra ob 4.30 zjutraj obstreljevati italijanske položaje, četrte ure kasneje se je podala v napad pehota, napad pa je bil tako uspešen, da sta bila hrib in oporišče *Stützpunkt-Nord*, po poročilih sodeč, ob 5. uri in 7 minut zavzeta. Znotraj italijanskih vrst je napad povzročil veliko paniko. Honvedi iz Nagyváradá so zajeli 6 častnikov, 2 zdravnika in 407 pehotnih vojakov ter uplenili 4 strojnice. Italijani so dopoldne ob 11. uri z mobilizacijo rezervistov prešli v protinapad, in ker je bila pomoč vojakov iz Nagyváradá zaradi topniškega ognja onemogočena, so ob 14. uri napadalce (Madžare) potisnili nazaj. Rezső Csizmázia, rezervni poročnik 4. pehotnega polka iz Nagyváradá, se je teh dogodkov spominjal v spominskem dnevniku polka tako: *Potem ko smo bili le nekaj korakov oddaljeni od sovražnika, sem odredil, naj vsak vrže eno granato, nato pa smo jih na moj ukaz napadli. Sam sem vskočil prvi, za menoj je šlo 10–15 vojakov in titularni narednik Gyula Kovács. Premikali*

smo se v gosjem redu, spredaj sem jaz na jurišni način metal ročne granate od traverze do traverze in tako sem na razdalji sto korakov uničil položaje. Medtem pa smo na položajih in v bunkerjih ujeli 40 italijanskih vojakov in enega častnika.

Neuspešna akcija je na strani napadalcev terjala 13 smrtnih žrtev, 151 ranjenih in 89 pogrešanih. V teh bojih je padel tudi poročnik Ernő Petheő, katerega osebnost in junaško smrt je v pesmi ovekovečil častnik polka Lajos Jámbor.

S Tamásom Pintérjem in Jánosom Rózsafijem, članoma Sklada za raziskovanje velike vojne, smo večkrat raziskovali teren na Škabrijelu. Tako nam je uspelo identificirati tudi prizorišče zgoraj opisane vojaške operacije ter se prepričati o tem, da je premikanje madžarskih rezerv oteževala poleg italijanskega topništva tudi sama oblikovanost zemljišča. Honvedski rezervisti so lahko dosegli prvo bojno črto, če so premagali prazne kote na dnu strug, ki so se vlekli v smeri sever–jug, in strme stene manjših dolin, kar je bilo med italijanskim topniškim ognjem nedvomno zamudno in je šlo italijanskim enotam na roko. Proučevanje terena je prav tako pokazalo, da so si bili položaji med samimi boji blizu, kar tudi pojasnjuje velike izgube.

Cesar Karel I. ob obisku Škabrijela

(vir: Doromby József – Reé László (szerk.): *A magyar gyalogság. A magyar gyalogos katona története.* Budapest, 1939).

II. in III. obrambni odsek sta izmenično branila 1. domobranski pehotni polk iz Budimpešte in 3. iz Debrecena. Središče obrambnega sistema na hribu, ki je bilo obenem tudi glavna smer italijanskih napadov na tem obrambnem odseku, je bila tako imenovana kaverna *Geschütz*, se pravi topniška kaverna. Tukaj so pionirji pravzaprav razširili naravno jamo, da so lahko vanjo namestili štiri tope; po načrtih sodeč bi od tod lahko streljali na okoliške hribe. Pred dokončanjem del so Italijani v 11. soški bitki zavzeli prvo bojno črto, tako so bili branilci prisiljeni oditi v drugo bojno črto, ki so jo tudi prevzeli honvedi. Kaverne niso mogli uporabiti za prvotne načrte, tako da je služila le za namestitev pehotnih rezerv, na izhode pa so namestili strojnice. Kaverna in njena okolica sta bili ključni točki pri obrambi hriba, kar so zelo hitro spoznali tudi Italijani, ki so jo, predvsem od druge polovice septembra dalje, dan in noč napadali s težkim topništvom.

28. septembra so Italijani ponovno izvedli jurišni napad proti kaverni, ki so jo takrat branili vojaki 3. domobranskega pehotnega polka iz Debrecena. Na kritične trenutke so se v spominskem albumu polka, ki je izšel po vojni, spominjali tako: *Prvi napad granat je bil dokaj lahko odbit, saj so že večkrat omenjeni vojaki kaverne Geschütz pred položajem zelo trdo delali. [...] Popoldne je sledil močnejši napad, v katerem*

je bila pobita poldruga stotnija vojakov I. bataljona ter uničene štiri strojnice. [...] Iz kaverne Geschütz, v kateri so bili prav tako vojaki našega polka in katerih zgodbe opisujem danes ponoči, so že ves čas streljali z opozorilnimi raketami, kar je pomenilo, naj vse topništvo strelja proti kaverni, saj so vojaki v tej kaverni od znotraj branili samo njena vhoda. Ker je bilo zavzetje kaverne ključnega pomena, je bilo samoumevno, da je lastno topništvo napadalo območje 1 km pred kaverno z uničujočim ognjem. Italijanska enota pred kaverno je bila uničena, a kdor ni doživel vseh strahot vojne, naj si samo zamisli, kakšno živčno delo so opravile pogumne čete. Kaverna, ki jo je branil črnovojniški nadporočnik Elek Puskás, je ostala v naši posesti.

Kaverno so res ubranili, ampak sovražnik je v bojih konec septembra zasedel del II. in III. obrambnega odseka v razdalji 500 korakov, njegovo nadaljnje prodiranje pa so lahko zaustavili le z junaškim bojem. Da izguba dela obrambnega odseka ni bila usodna, gre zahvaliti topništvu, ki je nadzorovalo okolico in je lahko s kote 552 tudi s strojnicami napadalo območje, če je bilo to potrebno.

Zaradi izgubljenega predela je postal položaj kaverne *Geschütz* kritičen, saj je stala povsem nezavarovana pred bojno črto italijanskih

Raziskovalna skupina Sklada za raziskovanje velike vojne ob piramidi v bližini oporišča Stützpunkt-Nord: János Rózsafi, Zoltán Ispán, Norbert Stencinger in Tamás Pintér (od leve proti desni)

napadov. Topništvo jo je sicer dobro podpiralo, ampak ker je obstajala bojazen, da se zaradi močnih napadov lahko vdreta vhoda, so okolico, če je le obstajala možnost, obstreljevali samo s šrapneli.

Ob zori z 12. na 13. oktober 1917 je tudi sam poveljnik divizije obiskal jamo in tako opisal svoje izkušnje: *Tam je položaj mojih vojakov res obžalovanja vreden. Več dni zapored brez prave hrane in počitka sedijo apatično na hladnih skalah jame, držoč v rokah puške in granate, v zraku, okuženem z iztrebki in mrliči.* Zahvaljujoč požrtvovalnemu boju branilcev kaverna ni prišla v italijanske roke.

Med raziskovanjem terena smo tudi sami velikokrat bili v kavernah in njihovi okolici. Ob vsaki priložnosti je bilo tudi tukaj pretresljivo izkusiti majhno razdaljo, ki je bila med napadalci in branilci. Tako si ni težko zamisliti bojov na nož, ki so se dan za dnem odvijali na tem prizorišču. Pri terenskih raziskavah, ob obisku kavern, je bilo pri vходу dobro vidno betoniranje, ki je služilo obrambnim namenom in v obliki traverz nudilo dodatno zavetje pred sovražnikom. Tudi to je potrdilo, da so boji tukaj potekali na vsega nekaj metrih razdalje.

Oskrba honvedov na hribu s hrano in vodo je bila zelo težavna. Na njem sta bila samo dva vodna izvira, zato je bilo treba z vso tekočino

zelo varčevati. *Vojaki na položajih so kot dodatek dobili dvakrat po 10 cigaret ali en zavoj tobaka (ena »trafika«) in eno konzervo sardin. Prehrana vojakov: kruh, čaj, hladno meso, sardine, »trafika«.* Častniki na položajih so dobili prav tako po četah hrano samo zvečer. *Obroki častnikov so topli, vendar jih ni dovolj. Prehrana častnikov: zelenjavna juha, »pörkölt«,⁴ prikuha iz krompirja, orehovo pecivo, čaj ali črna kava. Hladne jedi: sir, mleto meso in kruh.* Tako lahko beremo o oskrbi vojakov v dnevniku II. bataljona 17. domobranskega pehotnega polka iz Székesfehérvárja.

V bojih ranjeni in izčrpani honvedi pa niso počivali niti za bojno črto. *Tabor v breznu Pri Peči ni primeren, da bi se spočili od velike utrujenosti. Teren je kamnit in strm, rahlo prekrit z borovci. Za postavitve šotora ni primeren. Vodo je treba nositi iz doline, oddaljene ¾ ure hoje. Sovražna letala v skupinah se preko celega dneva pojavljajo nad taborom. [...] Povsod stojijo stražarji in gibanje se takoj ustavi, takoj ko stražar da znak s piščalko,* piše v dnevniku III. bataljona pehotnega polka iz Székesfehérvárja.

24. oktobra 1917, ko se je severno od Škabrijela, pri Kobaridu, začel avstro-ogrsko-nemški preboj, so enote 20. domobranske pehotne divizije izvajale večje vojaške operacije tako na severnem delu

⁴ Značilna madžarska jed, omaka iz mesa, začinjena z rdečo papriko. (op. ur.)

Izgube 20. domobranske pehotne divizije v bojih za obrambo Škabrijela

	Med 16. in 30. septembrom 1917	Med 1. in 27. oktobrom 1917	Skupaj
Umrli junaške smrti	6 častnikov / 270 vojakov	5 častnikov / 438 vojakov	11 častnikov / 708 vojakov
Ranjeni	26 / 1982	31 / 1853	57 / 3835
Bolni	25 / 913	61 / 1916	86 / 2829
Pogrešani	15 / 449	1 / 60	16 / 509
Skupaj	72 častnikov / 3614 vojakov	98 častnikov / 4267 vojakov	170 častnikov / 7881 vojakov

oporišča kot tudi v bližini topovske kaverne, vendar pa so imele le delni uspeh. 4. domobranskemu pehotnemu polku iz Nagyvárada je uspelo pri severnem oporišču zajeti 3 častnike in 139 vojakov, 1. domobranski pehotni polk iz Budimpešte pa je razstrelil italijansko oviro nad vhomom v kaverno *Geschütz*, vendar zaradi močnega topniškega napada jim jarka ni uspelo zasesti. V naslednjih dveh dneh je Škabrijel napadalo topništvo, kljub temu pa so 27. oktobra stotnije 4. domobranskega polka vdrle v severno oporišče, ga zasedle in zajele veliko število ujetnikov. Italijani so se čvrsto branili, zato so divizijske enote, 4. polk iz Nagyvárada in naslednji dan še 3. polk iz Debrecena, začele napredovati šele 28. oktobra. Ta dan se je sovražnik povsem umaknil na zahodni breg reke Soče in do tedaj pogumno boreča se divizija je prešla v rezervo armade.

Izgube 20. domobranske pehotne divizije v bojih za obrambo Škabrijela

17. novembra 1917 je vladar avstro-ogrske monarhije, cesar Karel I. (na Madžarskem Karel IV.), v družbi polkovnika Károlyja Kratochvila, poveljnika 4. domobranskega pehotnega polka iz Nagyvárada in začasnega pooblaščenega poveljnika 81. brigade, obiskal prizorišča bojev na Škabrijelu. Nepozabne trenutke cesarjevega obiska je nekdanji poveljnik opisal tako: *Tam so še ležali junaki, ki jih niso mogli pokopati. Njegovo veličanstvo je postalo pri vsakem vojaku in s kapo v roki izreklo kratko molitev ter ganljivo gledalo ostanke svojih pogumnih vojakov.*

Ko je ob tej priložnosti mladi vladar poleg Škabrijela obiskal tudi Debele Grižo (Monte San Michele), se je polkovnik Kratochvil odločil, da bo pogumnim vojakom postavil večni spomin. Odločitvi je sledilo dejanje in tako so na severnem pobočju Debele Griže, pri Martinščini (San Martino del Carso), v Novi vasi in na samem Škabrijelu postavili spominska obeležja v obliki piramid. Zadnje smo poiskali skupaj v okviru

terenskih raziskav; na pobudo Sklada za raziskovanje velike vojne so jo leta 2014 obnovile različne madžarske nevladne organizacije.

Pomembnost obrambe hriba pa v nasprotju z omenjenim citatom načelnika generalštaba zelo dobro izražajo besede generalpolkovnika Svetozarja Borojevića, tedanjega poveljnika po njem poimenovane armade, ki jih je izrekel 4. decembra 1917 pred častniki divizije: *Gospodje! Vi se sploh ne zavedate, kaj ste naredili; samo iz svetovne zgodovine boste izvedeli, kaj je naredila 20. domobranska divizija.*

Prevedla Gordana Šovegš Lipovšek

VIRI IN LITERATURA:

1. Ödön Dereánó, *Az 1. honvéd gyalogezred története és háborús emlékalbuma*, Budapest, 1939.
2. Lajos Deseő, *Erdélyi ezredek a világháborúban*, Budapest, 1941.
3. József Dorombay, Reé László szerk., *A magyar gyalogság. A magyar gyalogos katona története*, Budapest, 1943.
4. Kratochvil hagyaték – Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára.
5. *Magyar királyi 20. honvéd gyaloghadosztály iratanyaga*, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeli Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár II. 166 50–51. doboz.
6. Makkay (Machalek) Pál: *Négyes honvédek fegyverben*. Békéscsaba, 1934.
7. József Molnár (összeáll.), *Debreceni honvédek a harcban*, 1–2. k. Debrecen, 1926–1928.
8. Gyula Sipos (szerk.), *A m. kir. székesfehérvári 17-ik honvéd gyalog- és népfőlkelő ezredek története*, Székesfehérvár, 1937.
9. Somorjai Lukachich Géza nyugállományú altábornagy: *A Monte San Gabriele-i harcok 1917. szept. 16.–okt. 27.*, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeli Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár Tanulmány Gyűjtemény 1.991.
10. István Szabó, *A tizenhetesek 1914–1917*, Emlékkönyv a székesfehérvári honvédek harcaiból, 1918.

CERKVENA UPRAVA V GORICI PO ITALIJANSKI ZASEDBI

Renato Podbersič ml.

Po padcu Gorice v italijanske roke avgusta 1916 se je iz mesta umaknila tudi velika večina preostalega civilnega prebivalstva in skoraj vsi duhovniki. O Katoliški cerkvi na Goriškem lahko tedaj govorimo kot o razseljeni skupnosti, ki je svoje poslanstvo opravljala v begunstvu po vsej tedanji monarhiji. Tudi nekateri goriški duhovniki so našli ustrezno biblično povezavo s starozaveznim odhodom Judov v babilonsko izgnanstvo po padcu Jeruzalema leta 586 pr. Kr. Ob italijanskem vkorakanju je vztrajalo v Gorici le še okrog 3.500 meščanov, pretežno katoliške vere, a med njimi najdemo še dvanajst protestantov in 28 judov.¹

Avstrijske oblasti so umaknile na varno večino vrednejših umetniških in muzejskih predmetov. Tako so v notranjost monarhije odpeljale tudi znameniti »Oglejski zaklad«, ki ga je goriška stolnica pridobila ob ustanovitvi nadškofije in formalni ukinitvi oglejskega patriarhata.² Ob vkorakanju so italijanske oblasti dale zastražiti veliko večino pomembnejših in vrednejših stavb v mestu, tudi cerkva. Bale so se plenjenja in uničevanja. Vrednejše predmete v cerkveni lasti, predvsem bogato knjižnico frančiškanskega samostana na Kostanjevici, knjižnico goriškega kapucinskega samostana in ostanke nadškofijske knjižnice, so spravile v zaboje in odpeljale v Videm.³ Zaupale so jih v varstvo videmskemu nadškofu Antoniu A. Rossiju.⁴

Dotedanja cerkvena uprava Goriške nadškofije, ki jo je predstavljal častni kanonik msgr. Francesco Castelliz,⁵ se je z njegovim umikom iz mesta povsem sesula. *De iure* je bil sicer msgr. Castelliz za pred-

Pogled na cerkev sv. Roka v goriškem predelu Podturn
(fototeka Društva soška fronta 1915–1917)

stavnika nadškofa Sedeja v Gorici⁶ imenovan v začetku leta 1916. Nosil je naziv »začasni vodja Nadškofijske pisarne«.⁷ V Gorici, ki je pred vojno štela dobrih 30.000 prebivalcev, je bilo decembra 1916 po italijanskem štetju samo še dobrih dva tisoč ljudi, od tega tri četrtine Italijanov.⁸

Goriška Katoliška cerkev je doživela hud udarec. Novembra 1916 je italijanski vojaški škof Angelo Bartolomasi⁹ poslal pismo Generalnemu sekretariatu za civilne zadeve s prošnjo, da se uredi cerkvena uprava v mestu in okolici. Škof Bartolomasi je cerkveno-upravno odgovarjal za celotno italijansko zasedbeno ozemlje. Želel je mesto povzdigniti v sedež dekanata s posebnimi pooblastili (ital. *Vicaria Foranea*). Tak status sta znotraj zasedenega ozemlja Goriške nadškofije že imela Krmin za vzhodno Furlanijo in Brda ter Kobarid za

¹ Giuseppe del Bianco, *La guerra e il Friuli*, 2. del, Udine/Videm, 1939, str. 328–332.

² Prav tam.

³ Emilio Mulitsch, *Biblioteche e tesori d'arte Goriziani nella guerra 1915–1918*. V: *Studi Goriziani*, letnik 23, Biblioteca Statale Isontina di Gorizia, Gorica, 1958, str. 71–79.

⁴ Antonio Anastasio Rossi, rojen leta 1887 v Lombardiji, videmski nadškof med 1910–1927, umrl leta 1948.

⁵ Francesco Castelliz, rojen 31. januarja 1862 v Gorici, v premožni družini. Duhovnik je postal leta 1884 in kar 49 let je opravljal službo kateheta na različnih šolah. Med leti 1895–1908 je bil ravnatelj malega semenišča, od 1908 do 1923 pa ravnatelj goriškega centralnega bogoslovnega semenišča. Pred prvo vojno je bil vdan državi in monarhiji, po vojni je spremenil stališče in postal navdušenec za nov italijanski režim. Leta 1925 se je celo zapletel v poskus odstavitve nadškofa Sedeja. Umrl je leta 1934 v Gorici.

⁶ Goriški nadškof Frančišek B. Sedej (1854–1931) je Gorico zapustil ob koncu julija 1915 in se v mesto ni več vračal do marca 1918. Od decembra 1915 je živel v cistercijanskem samostanu v Stični.

⁷ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, 2. knjiga, str. 291; Renato Podbersič, *Katoliška Cerkev na Goriškem med prvo svetovno vojno*, magistrska naloga, Oddelek za zgodovino FF, Ljubljana, 2004, str. 21–22.

⁸ Archivio di Stato Gorizia (ASG), Archivio storico Comune di Gorizia (ASCG), busta 51, f. 184.

⁹ Angelo Bartolomasi, rojen leta 1869 v Pianezzi (Torino). Mašniško posvečenje je prejel 1892. Italijanski vojaški škof je postal leta 1911, med leti 1919–1922 škof v Trstu–Kopru, na pritisk fašistov premeščen v Pinerolo. Umrl 28. februarja 1959 v domačem kraju.

Posočje.¹⁰ Škof Bartolomasi je to storil z vednostjo začasnega generalnega vikarja za vzhodno Furlanijo in krminskega dekana Giuseppeja Peteanija,¹¹ ki je dotlej cerkveno upravljal zasedeno ozemlje ob spodnji Soči in v vzhodni Furlaniji. Tam in v Posočju so italijanske oblasti že med junijem in septembrom 1915 namestile 30 namestnikov, mobiliziranih duhovnikov, ki so nadomestili pobegle, evakuirane in internirane prejšnje slovenske in furlanske duhovnike. Italijani so verjetno hoteli vrniti Gorici pomen, ki ga je uživala kot uveljavljen škofijski in metropolitanski sedež. Vendar do take rešitve ni prišlo, verjetno zaradi neposredne bližine vojnih spopadov, ki so se preselili vzhodno od mesta, in majhnega števila preostalega civilnega prebivalstva. V obstoječo mrežo cerkvene razdelitve je bila sicer vključena tudi Gorica. Na čelo goriške dekanije je bil postavljen Carlo de Baubela,¹² eden redkih duhovnikov, ki se niso umaknili pred italijansko zasedbo, in dotedanji župnik pri sv. Roku (Podturn). Šlo je za eno od štirih goriških župnij, ki so jo naseljevali predvsem Furlani. Tako je župnik Baubela med januarjem in oktobrom 1917 upravljal vse goriške župnije. Na to mesto ga je v pismu z dne 7. decembra 1916 imenoval prav krminski dekan Peteani, dekret pa je izdal sam vojaški škof Bartolomasi. Župnik Baubela je ob tem zastopal interese stolnega kapitlja in nadškofijskih semenišč ter užival vse cerkvene pravice, ki so jih imeli imenovani dekani goriške nadškofije. Nadalje je krminski dekan Peteani sporočil Baubeli, da se mora za svoje civilne pravice pozanimati pri Generalnem sekretariatu za civilne zadeve s posredovanjem lokalnega civilnega komisarja.¹³

Prvi odziv župnika Baubele do novega imenovanja je bila odklonilen. Pri tem se je izgovarjal na starost, saj se je bližal 65. letu starosti, in na psihične težave zaradi dolgotrajne vojne. V pismu 4. januarja 1917 se je sicer zahvalil za izkazano mu čast, vendar je ponujene funkcije odklonil. Baubela je sicer dopuščal možnost, da bi prevzel vodenje dveh župnij, ki sta sestavljali polovico cerkvene uprave v

Gorici. Zatrjeval je, da bi to nalogo lahko dobro opravljal, česa več pa ni mogel prevzeti. Odklonilno pismo je Baubela poslal v vednost tudi Otellu Tamburlaniju, italijanskemu vojaškemu kuratu v Gorici. Podobno pismo je poslal tudi v Rim, naslovil ga je na Carla Martirana, vikarja-pomočnika škofa Bartolomasija. Predvsem se je Baubela izgovarjal na svojo starost.¹⁴ Toda krminski dekan Peteani ni odnehal. Baubelo je vzpodbujal in hrabil, naj si vendarle premisli ter sprejme omenjeno imenovanje. Ni želel spreminjati svojih odločitev niti iskati drugih kandidatov. Baubeli je naročal, naj pač naredi, kar je mogoče v danih razmerah (*faccia quanto potrà e giova sperare che le circostanze a non lungo andare prenderanno altra piega*).¹⁵ V pismu z dne 21. januarja 1917 je Baubela končno popustil. Krminskega dekana in goriško civilno oblast je obvestil, da sprejema zaupano mu nalogo.

Vendar s tem dopisovanj še ni bilo konec, saj je župnik Baubela postavil k svojemu imenovanju nekaj pogojev:

1. Želel se je rešiti morebitne materialne odgovornosti, saj je zahteval, da glavno ter odgovorno skrb za zaščito cerkva ter cerkvenega imetja v mestu prevzame že omenjeni Tamburlani. To je utemeljeval z lastno zavzetostjo in skrbjo za pastoralne potrebe preostalih vernikov.
2. Želel si je pridobiti pomočnika, ki bi mu pomagal pri izvrševanju zaupanih nalog.

Pomočnika je dobil 13. februarja 1917, na to mesto je bil imenovan mladi duhovnik, posvečen šele julija 1914, Jožef (Giuseppe) Jug iz Gorice, pred tem kaplan v goriški cerkvi sv. Ignacija. Njegov uradni naziv je bil »Koadjutor pri vodenju goriških župnij« (ital. *Coadiutore nella reggenza delle parrocchie di Gorizia*). Kaplan Jug se je vrnil v Gorico šele v začetku leta 1916, jeseni 1915 se je namreč umaknil

¹⁰ Paolo Malni, *Esercito e Clero nelle «Terre Redente»*. V: *La Guerra in casa 1914–1918*, ur. Lucio Fabi, Založba Laguna, Monfalcone 1991, str. 73–74; Petra Svoljšak, *Soča, sveta reka*, Nova revija, Ljubljana, 2004, str. 206–217; Podbersič, *Katoliška Cerkev na Goriškem*, str. 54–55.

¹¹ Giuseppe (Jožef) Peteani, rojen leta 1861 v Gorici, posvečen leta 1884. Krminski dekan od leta 1900 do smrti, 28. junija 1926.

¹² Carlo de Baubela, doktor teologije, rojen leta 1852 v Villi Vicentini. Mašniško posvečenje prejel leta 1876, kar 32 let župnik pri sv. Roku v Gorici, kjer je umrl 26. decembra 1927.

¹³ Župnijski arhiv župnije sv. Roka v Gorici (Archivio parrocchiale di San Rocco, Gorizia), nerazvrščeno gradivo. Arhiv je shranjen v dveh omarah. Del ga hranijo v župnijskem uradu pri Sv. Roku, del pa v omari za oltarjem v župnijski cerkvi sv. Roka v Gorici. Arhiv je neurejen in nepopisan. Delno je ohranjen po kronološkem zaporedju, delno po tematskih sklopih.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Prav tam. Prevod: »Naredite, kolikor morete, in upajte, da se razmere kmalu drugače obrnejo.«

v Ajdovščino. Med italijansko zasedbo se je izkazal kot duhovnik, pomagal je tudi pri oskrbi ranjencev in pokopavanju mrličev.¹⁶

Glede prve Baubeline zahteve so se stvari odvijale počasi in očitno v nasprotni smeri njegove želje. V pismu brez datuma je Baubela spraševal škofa Bartolomasija, kako se urejajo zadeve v zvezi z varstvom stavbe goriške nadškofije. Konec aprila je general Giovanni Cattaneo, vojaški poveljnik mesta Gorica, poslal vojaškemu kuratu Tamburlaniju zahtevo, naj se predaja cerkvenih stvari (ital. *cose Ecclesiastiche*) duhovniku Baubeli čim prej zaključiti. Lahko se vprašamo, zakaj njemu!? Istočasno je upravitelj goriške občine oziroma civilni komisar Giovanni Sestilli (ital. *Commissario civile del Comune di Gorizia*), sicer karabinijerski stotnik, izdal dovoljenje kuratu Tamburlaniju, ki *è preposto a tutte le questioni di carattere ecclesiastico e religioso, di Stato Civile e di Custodia delle Chiese, conventi e semenari, ecc. e come tale ha libero accesso in tutti detti locali.*¹⁷ Očitno so civilne mestne oblasti le prisluhnile Baubeli in zmanjšale njegovo odgovornost.

V kroniki goriškega uršulinskega samostana je sicer zabeleženo, da je samostan že 10. avgusta 1916, le dan po zavzetju Gorice, obiskal vojaški kurat Tamburlani. Poslal naj bi ga videmski škof Rossi in mu poveril mandat, naj kot škofov vikar poskrbi za duhovnike in samostane v Gorici. Svojo nalogo je očitno vzel z vso resnostjo. Že 16. avgusta je preostale uršulinke obvestil, da je v tabernaklju znotraj kapele vrtca sv. Jožefa in v župnijski cerkvi sv. Roka še vedno Najsvetejše. Uršulinke so takoj organizirale »reševalno« akcijo in Najsvetejše spravile v samostan. To so storile z vednostjo župnika Baubele.¹⁸

Spomladi 1917 se je Baubela preselil v kanoniško hišo v ulici Grabizio, kamor je tudi prejemal pošto iz Krmina. Medtem je postajal položaj župnika Baubele jasnejši. Italijanske oblasti so mu priznale tudi denarne dodatke za preživetje. Pred vojno je bil župnik pri sv. Roku upravičen do 205 kron mesečne kongruje, to je dogovorjene mesečne duhovnikove vsote ali plače, ki jo je prejemal vsak avstro-ogrski župnik in učitelj za svoje delo. Generalni sekretariat za civilne zadeve je župniku Baubeli 12. maja 1917 na stroške občine

Razdejana cerkev sv. Ignacija na Travniku v Gorici
(iz zbirke Egona Valantiča)

priznal odškodnino za poškodovano bivališče in mesečno nagrado za njegovo delo. Ta je bila izplačljiva v treh postavkah, tudi za nazaj; 184,5 lir mesečno je prejel za čas od 1. septembra do 30. novembra 1916, 157,5 lir pa od 2. decembra naprej. Posebej so mu še izplačevali 60 lir na mesec za vodenje ostalih župnij v mestu.¹⁹

Kljub vojnemu stanju se je našel čas in misel tudi na božje postave. Iz Vatikana so Baubelo obvestili, da se zaradi posebnih okoliščin njegovi verniki lahko odpovejo običajnim postnim postavam v postnem času. Te ostanejo v veljavi le za veliki petek. Hkrati je dobil možnost podelitve odveze za vse grehe, tudi tiste, ki so bili pridržani

¹⁶ Camillo Medeot, *Lettere da Gorizia a Zaticina*, La nuova base, Udine/Videm, 1975, str. 48.

¹⁷ Župnijski arhiv župnije sv. Roka v Gorici. Prevod: »Je odgovoren za vsa vprašanja cerkvene in verske narave, civilnega stanu in varovanja cerkva, samostanov in semenišč, itd. ter ima kot tak svoboden dostop v vse navedene prostore.«

¹⁸ Lucia Pillon, *Cronaca del monastero delle Orsoline*. V: *Qualestoria: La Grande Guerra nell'Isontino e sul Carso*, letnik 26, št. 1–2, Trst 1998, str. 451–453.

¹⁹ Župnijski arhiv župnije sv. Roka v Gorici, nerazvrščeno gradivo.

*Poškodovano pročelje goriškega semenišča
(arhiv Muzeja vojaške zgodovine Budimpešta)*

papežu ali krajevnim škofom. Ta ugodnost je sicer veljala za vse duhovnike na vojnem področju.²⁰

Baubela se je pri svojem delu ukvarjal tudi s privatnimi in birokratskimi zadevami. Tako ga je Federico Fofi, župnik cerkve sv. Neže v Rimu spraševal, v kakšnem stanju je njegova manjša vila, ki jo je posedoval v središču Gorice. Zanimalo ga je, ali je še vedno primerna za bivanje, in je ob pritrdilnem odgovoru želel, naj jo oddajo v uporabo kakšnemu vojaškemu kuratu ali za opravljanje verskih obredov.²¹

Iz septembra 1917 je listek, ki ga je posredoval sam Sveti sedež oziroma Državno tajništvo (*Segreteria di Stato di Sua Santità*) in s katerim so Baubeli posredovali prošnjo neke gospe Zangrandi, da bi lahko postavila ploščo na grob svojega sina. Podporočnik Lazzaro Zangrandi je padel na gričih vzhodno od Gorice in je bil pokopan na Ajševici. Župnikova odločitev ali odgovor žal ni viden.²²

Župnik Baubela je sicer ostal v svoji župniji do dvanajste soške bitke in ponovne vrnitve Gorice v avstro-ogrske roke. Iz Gorice se je umaknil 26. oktobra 1917 in se nastanil v mestu Viareggio v Toskani, kjer je preživel begunstvo do ponovne vrnitve v porušeno župnijo, šele 1. maja 1919.

Med italijansko zasedbo Gorice sta bili v mestu dve veliki mašni slavji, ki sta privabili veliko udeležencev, tako vojakov kot civilistov. Prvo se je zgodilo 2. novembra 1916, na Dan vernih duš, ko so se pri maši v cerkvi sv. Ignacija na goriškem Travniku spomnili padlih italijanskih vojakov. Istega dne zjutraj je topovski izstrellek zadel pročelje cerkve. Za božič 1916 so imeli mašno slavje v kletnih prostorih vojašnice pri sv. Ignaciju. Tja so se zatekli zaradi obstreljevanja. Obe maši je daroval glavni italijanski vojaški kurat, pater Giovanni Semeria.²³

V času italijanske zasedbe je v Gorici igral pomembno vlogo uršulinški samostan. Večina goriških redovnic je do takrat sicer že zapustila

²⁰ Prav tam.

²¹ Prav tam.

²² Prav tam.

²³ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, 2. del, str. 352–353.

*Močno poškodovani uršulinski samostan v Gorici
(arhiv Muzeja vojaške zgodovine Budimpešta)*

mesto. Preostale, predvsem uršulinke, pa so se znašle pod plazom obtožb italijanskih vojaških oblasti in krajevnih nasprotnikov. Ti so uršulinke videli med »prostozidarji, iredentisti in protifajduttijevci«. ²⁴ Vrstile so se grožnje, tudi ustrelitve, pogoste preiskave samostana in splošna nenaklonjenost, predvsem italijanskih častnikov. Po drugi strani so prav v uršulinskem samostanu maševali italijanski vojaški kurati, ki so poleg političnih in vojaških predstavnikov pogosto prihajali na obiske. Župnik Baubela je 8. maja 1917 postal spovednik tistih uršulink, ki so še vztrajale v Gorici. Pred vojno je namreč že opravljal službo hišnega duhovnika prav v tem samostanu. Iz dnevnika izvemo, da se je 5. oktobra 1917 udeležil slovesnih zaobljub uršulinske novinke Notburge Drole. Tudi sicer je bil uršulinski samostan pomemben center verskega življenja v Gorici med italijansko zasedbo, saj je v njem prebivalo devet uršulink, štiri usmiljenke in dve notredamki. Za verske obrede so pogosto uporabljali kletne prostore pod samostanom, ki so nudili večjo varnost. ²⁵

Po dvanajsti soški bitki in prodoru pri Kobaridu oktobra 1917 se je na Goriško končno vrnil mir. V štirinajstih dneh so združene nemško-avstro-ogrske sile dosegle reko Piavo, kjer se je fronta ustalila za leto dni, do konca prve svetovne vojne. Prodor avstro-ogrskih in nemških enot na ozemlje Kraljevine Italije je povzročil umik civilnega prebivalstva. Umaknil se je tudi videmski nadškof Rossi. Na svojih mestih sta ostala oba dekana s posebnimi pooblastili, kobariški Jurij Peternel in krminski Giuseppe Peteani. Umaknili so se tudi vsi duhovniki, ki so jih na zasedenem ozemlju postavile italijanske oblasti. Goriška duhovščina v zaledju fronte je nestrpno pričakovala novice o prodoru. »Prihajajo prvi glasovi, da so naši prodrli pri Bovcu in Kobaridu. Upanje je, da bomo rešeni.« ²⁶ Gorica je bila osvobojena 27. oktobra 1917. Nalašč sem uporabil izraz »osvobojena«, kajti tako je italijanski umik občutila velika večina slovenske duhovščine, ali kot je zapisal tedanji batujski župnik Ignacij Leban: »Skoro, da ne verujemo. Gorica je zopet naša.« ²⁷

²⁴ Camillo Medeot, *Le Orsoline a Gorizia : 1672–1972*, Arti Grafiche Friulane, Udine/Videm, 1972, str. 238–252.

²⁵ Pillon, *Cronaca del monastero*, str. 451–458.

²⁶ Župnijska kronika Batuje, 25. oktober 1917.

²⁷ Župnijska kronika Batuje, 28. oktober 1917.

NADOMESTNI BATALJON 87. PEHOTNEGA POLKA V POTRESU V BREŽICAH DNE 29. 1. 1917

Dušan Nečak

Prva svetovna vojna ni samo gospodarsko, humanitarno in vojaško prizadela prebivalstva na Slovenskem, marveč je na začetku leta 1917 del Štajerske in Kranjske prizadel še močan rušilni potres. Zgodil se je sredi hude zime z nizkimi temperaturami in z visoko snežno odejo, v času, ko je bilo moško, za delo sposobno prebivalstvo večinoma v vojaški službi, na voljo pa tudi ni bilo dovolj obrtnikov in strokovnega osebja, ki bi mogli prizadetemu prebivalstvu pomagati pri odpravljanju posledic potresa. Zato je bilo prebivalstvo v teh preizkušnjah domala izključno odvisno od pomoči vojske oziroma nadomestnega bataljona 87. pehotnega polka, ki je bil nastanjen v Attemsovem gradu v Brežicah. Drobcu arhivskega gradiva na to temo, ki sem jih mogel najti, predvsem v Deželnem arhivu Štajerske (*Landesarchiv Steiermark*) v Gradcu, pripovedujejo to zgodbo.

29. 1. 1917 je močan potres ob 9.23¹ prizadel območje Krško-Brežiškega polja in Gorjancev, še najbolj pa Brežice, Krško vas, Globoko in

sosednji hrvaški kraj Stojdrago, čutili pa so ga tudi v Avstriji in Italiji. Še istega dne je okrajni glavar iz Brežic ob 12.35 poslal cesarskemu namestniku v Gradec naslednji obupani telegram oziroma klic na pomoč: »Tukaj katastrofalni potres. Hiše neuporabne. Uradi ne morejo delovati. Prosim za takojšnjo pomoč vojaškega poveljstva v moštvu, ki bi pomagalo pri gradbenih delih in stražilo hiše. Mudi se, tudi smrtne žrtve. Okrajni glavar.«² Kljub pregovorno zbirokratizirani avstrijski državni upravi je okrajni glavar prejel odgovor tako rekoč takoj, to je ob 14.15: »Vojaška pomoč pri vojaškem poveljstvu zahtevana. Inženir Steininger poslan v Brežice ...«³ Telegramsko dopisovanje se je nadaljevalo tudi kasneje, kar seveda kaže, da so se oblasti, tudi vojaške, na klic na pomoč takoj odzivale. Pomočnik poveljnika v Hrastniku je na primer tako vojaškemu poveljstvu v Gradcu sporočil, da bodo v Brežice ... pod poveljstvom poročnika Antona Zechmeistera takoj napotili vse *tamkajšnje inženirce (saperje)*⁴ z izjemo nekaj neobhodno nujnih preddelavcev. Tam bo priskočila na pomoč tudi pehota, ki bo

*Naborniki 87. pehotnega polka leta 1905 v Celju
(iz zbirke Goriškega muzeja)*

¹ Po nekaterih drugih podatkih je do potresa prišlo ob 8.22. Glej: p. Mihael Stanislav Vovk, *Brežiški frančiškani od potresa 1917 do odhoda*. V: *S patri smo si bili dobri*, Brežice 2013, str. 124. Razlika je nastala zaradi uporabe enotnega časa (UTC – Universal Time Coordinated), v katerega seizmologi umeščajo potrese kjerkoli na svetu.

² Landesarchiv Steiermark (LA), Statth. Präs. A5b, Z. 346/1917 (Erdbeben in Rann)

³ Ibid.

⁴ Saperji (nem. Sappeure, iz fr. sapeurs) so bili samostojen rod avstro-ogrske kopenske vojske, namenjen utrjevanju položajev na fronti, gradnji mostov, cest in podobno. 15 bataljonov teh vojakov so ustanovili šele leta 1912. Nastali so iz enot »klasičnih« inženircev (pionirjev – nem. Pioniere). https://de.wikipedia.org/wiki/K.u.k._Sappeure. Zanje se pojavlja tudi poimenovanje »podkopniki« ali »vojaki tehnične čete«. Glej: Stanko Bunc, *Slovar tujk*, Maribor 1987, str. 386.

prevzela varovanje ... Oskrbo, če je potrebna, naj zahtevajo od nadomestnega bataljona 87. pehotnega polka ...⁵ Po vojaško natančno je pomočnik poveljnika še predvidel, da bodo vsi tisti, ki bodo pomagali v Brežicah, deležni posebnih dnevnic, glede oskrbe pa dodal, da bodo deležni vojne oskrbe z zmanjšanimi porcijami mesa, brez pijače in brez cigar ali cigaret ...⁶ Vojaško poveljstvo v Celju pa je v Gradec sporočilo, da je napotilo v Brežice za pomoč pri varovanju objektov samo tiste vojake, ki niso bili sposobni za delovanje na fronti. Zapovedano je tudi bilo, da ... če bi bila izkazana potreba po oskrbi, naj jo za poslano vojake in za 55 inženircev zahtevajo od nadomestnega bataljona 87. pehotnega polka ...⁷

Iz povzetkov graškega časopisa *Tagespost* z začetka februarja 1917, ki jih hrani Deželni arhiv Štajerske⁸, pa je razbrati še natančnejše podatke o takojšnjih ukrepih oblasti po potresu. Še posebej zato, ker so 31. januarja zaznali še tri močnejše potrese in vrsto lažjih popotresnih sunkov. Tem so sledili še močnejši potresni sunki 1., 2., 3. in 4. februarja 1917. Višje oblasti in Občina Brežice so tako

in odločno uvedle nujne ukrepe. *Tagespost* tako poroča, da je že 31. januarja prišlo 40 inženircev (saperjev), da bi pomagali utrditi poškodovane zgradbe.

Škoda je bila v Brežicah velika. To izkazuje tudi ustrezno poročilo, ki ga hrani graški deželni arhiv. Iz mesta so poročali, da je bil Attemsov grad, simbol mesta Brežice, ki je nastal že v času križarskih vojn, hudo poškodovan. Severni stolp je bil ves luknjast, kot da bi vanj streljali s topovi, so zapisali poročevalci. S cerkvenega stolpa je odpadel strešni zatrep, na severni strani pa je bilo opaziti velike razpoke. Ena hiša se je sesula in pod seboj pokopala vdovo po nadučitelju Voglarju. Pri več hišah so se zrušili nosilni čelni zidovi (*Giebelmauer*). Tako je bilo pri samostojno stoječi notarjevi hiši videti kar v notranjost stanovanjskih prostorov. Nekaj hiš je bilo tik pred zrušitvijo, številne pa so bile v notranjosti močno poškodovane. Zapisali so, da ni nobene hiše, ki bi bila v celoti primerna za bivanje. Samo pri najbolje ohranjenih hišah je bilo bivanje v pritličjih še mogoče, lahko povzamemo iz poročila.

Rann a. d. Save, Straßensbild.
Erdbeben am 29. Jänner 1917.

Glavna ulica v Brežicah po potresu
(vir: StLA A. Schniderschitsch, K.1, H.5)

⁵ Landesarchiv Steiermark (LA), Statth. Präs. A5b, Z. 346/1917 (Erdbeben in Rann).

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

⁸ StLA A. Schniderschitsch, K.1, H.5.

Rann a. d. Save, Haus Zimmermeister Rrofl.
Erdbeben am 29. Jänner 1917.

Porušena hiša tesarja Krofla
(vir: StLA A. Schniderschitsch, K.1, H.5)

Čudili so se, da je ob dobro ohranjenih hišnih fasadah prišlo do tako težkih poškodb notranjih prostorov. Posebej zanimivi pa sta ugotovitve, da je 45 metrov visoki stolp, zgrajen v času vojne, utrpel le lažje poškodbe, čeprav se je močno majal, in pa pričevanje, da se je hrastov gozd pri Brežicah v času potresa upogibal, kot da bi ga bičalo neurje. Poročevalci so bili mnenja, da je velikanska betonska temeljna plošča, ki je bila v stolpu vgrajena kot varnostni element proti potresu, odlično prestala težko preizkušnjo. Poškodovani sta bili tudi vodovodna in električna napeljava, vendar so ju za silo usposobili že do 1. februarja. Prva ocena o višini škode je bila: ... milijon kron bo komaj zadostovalo.⁹

Prvi so na pomoč, kot sem že zapisal, priskočili vojaki. Oblikovana je bila enota 200 mož in 40 inženircev (saperjev), ki je prispela takoj. Vodil jo je stotnik Donko Breberina, med njegovimi najpomembnejšimi nalogami pa je bila skrb za varnost na poškodovanih objektih. Zapisali so, da je bilo njegovo delo in delo njegove enote tako dobro opravljeno, da kljub kaosu, ki je zavladal v prvih urah po potresu, ni prišlo do niti enega poskusa kraje ali ropa. Tudi kasneje takih primerov niso zaznali.

Poleg varovanja oseb in njihovega premoženja so vojaki nadomestnega bataljona 87. pehotnega polka nudili tudi najnujnejšo tehnično pomoč. Štajerskega cesarskega namestnika, grofa dr. Manfreda von Claryja und Aldringena v Gradcu je namreč okrajno glavarstvo Brežice obvestilo, da je bila za pregled stavb oblikovana posebna komisija, ki je objekte v mestu že skoraj v celoti pregledala. Najbolj nujne tehnično-varstvene ukrepe, ki jih je zahtevala komisija, je opravila enota inženircev (*Sappeureabteilung*),¹⁰ temeljitejša popravila pa niso bila mogoča. Podčrtali so, da na potresnem področju primanjkuje strokovnjakov, za katere upajo, da jih bo poslalo poveljstvo vojske. Dela pa sta ovirala tudi zmrzal in sneg, so zapisali v obvestilu.

Toda tudi stvari v zvezi z varnostjo na potresnem področju niso tekle brez zapletov. Vodja okrajnega urada Brežice je tako že 12. februarja 1917 naslovil na prezidij cesarskega namestništva v Gradec pismo, v katerem je prosil za ureditev razmer v zvezi z varnostjo prebivalstva. Sporočal je namreč, da bo vojaška enota poveljstva 5. armade, ki je skrbela za varnost – varovanje lastnine v zapuščenih hišah, v katere se prebivalci zaradi ponavljajočih se potresnih sunkov še vedno ne morejo naseliti – predvidoma v petih do šestih dneh umaknjena iz

⁹ StLA A. Schniderschitsch, K.1, H.5.

¹⁰ StLA A. Schniderschitsch, K.1, H.5.

Rann a. d. Save, Hafnerei Mastnak.
Erdbeben am 29. Jänner 1917.

Poškodovana hiša pečarja Mastnaka v Brežicah
(vir: StLA A. Schniderschitsch, K.1, H.5)

mesta, domača žandarmerija pa, da je »absolutno nezadostna«. Zato je cesarsko namestništvo prosil, da če ni mogoča napotitev dodatnih žandarjev, takoj izposluje napotitev 30 vojakov in 5 podčastnikov.¹¹

Cesarsko namestništvo je nekaj dni kasneje (25. 2.) posredovalo njihovo prošnjo poveljstvu 5. armade. Pismo je, verjetno zaradi vojnih razmer, prišlo do naslovnika šele 1. marca, a se je poveljstvo nanj pozitivno odzvalo. Predsedstvu cesarsko-kraljevega namestništva je namreč z depešo z dne 18. marca 1917 odgovorilo: ... *sporočamo vam, da je bila vojaška enota, ki je skrbela za varnost ljudi v Brežicah konec februarja, zaradi drugih nalog, odpoklicana. Da ne bi prišlo do vznemirjenja pri krajevni policiji, je bilo okrajnemu žandarmerijskemu poveljstvu v Brežicah dodeljenih 10 pripadnikov vojaške policije ...*¹² Okrajno glavarstvo Brežice je bilo z dodelitvijo novih »varnostnikov« zadovoljno. Vodja okrajnega urada dr. Viktor Neuwirth je na sporočilo iz Gradca takoj odgovoril in predsedstvu namestništva sporočil, da je 10 dodeljenih vojnih žandarjev za opra-

vljanje varnostne službe prišlo v Brežice in da dodeljevanje novih vojnih policistov trenutno ni več potrebno.¹³

Mestna občina je za potrebe odpravljanja posledic potresa zaprosila tudi za popuste pri transportu gradbenega materiala po železnici in rotila, da naj cesarsko namestništvo poskrbi tudi za oskrbo poslanih ljudi in živali. Nadalje je ugotavljala, da iz izkušenj pri gradnjah v času vojne ni mogoče zagotoviti civilnih delavcev, stroški zanje pa da so zelo veliki. Zato je bila prepričana, da je pomoč vojske nujna, in je kritično dodala, da se je ta doslej izkazala kot le prehodna in v omejenem obsegu. Prosila je cesarsko namestništvo, da ji pri vojaškem poveljstvu v Gradcu zagotovi izdatnejšo pomoč v osebu in materialu. Skratka, položaj na potresnem področju je bil že tako težak, zaradi vojne pa še mnogo težji. Zato ni nikakor čudno, da je mestna občina v sklepu ob koncu še poudarila: ... *Glede na že tako težak položaj, ki pritiska na prebivalstvo, moramo še prositi, da naj c. k. cesarski namestnik, s svojim vplivom doseže, da bi*

¹¹ Oddelek saperjev (nem.).

¹² K. k. Bezirkshauptmannschaft Zl 85/praes. Erdbeben Rann, An das k. k. Statthalterei-Präsidium, Graz, Rann, am 12. Februar 1917. StLA Präs. A5b, Z. 346/1917 (Erdbeben in Rann.).

¹³ K. u. K. 5. Armeekommando (Q Abt), Q. Op.-Nr. 9272/37/M.A., Präsidium der k. u. k. Statthalterei für Steiermark, Feldpost, am 18. März 1917, StLA Präs. A5b, Z. 346/1917 (Erdbeben in Rann.).

vsaj delovno silo in njeno oskrbo dobili brezplačno ...¹⁴ Težave, s katerimi so se srečevali na terenu, so bile torej večplastne, ne nazadnje tudi finančne.

Vojne razmere in posledično vojska niso bile naklonjene zahtevam in potrebam prebivalstva s potresnega področja. Že 22. 2. 1917 je poveljstvo 5. armade v Gradcu cesarskemu namestništvu zavrnilo zahtevo za približno 200 oseb za pomoč pri čiščenju ruševin, ki naj bi ostale dlje kot do konca meseca februarja. Z enako obrazložitvijo, češ da jih potrebujejo drugje, je odpoklicalo tudi vojaške varnostne sile in določilo, da lahko za največ 14 dni kakih 15 vojakov in nekaj podčastnikov ostane za čuvanje reda in mira.¹⁵ Zaradi pomanjkanja konj tudi ni odobrilo konjskih vpreg.¹⁶ Nekaj dni kasneje (27. 2. 1917) pa so se na poveljstvu nekoliko omehčali in cesarsko-kraljevemu namestništvu sporočili, da lahko za pomoč pri obnovitvenih delih v okrajnem glavarstvu Brežice od 4. 3. 1917 računa na 100 ljudi. Posebej pa so poudarili, da te ljudi lahko uporabijo le za najnujnejša dela in pomoč prebivalstvu, medtem ko naj se cesarsko namestništvo za dodelitev strokovne delovne sile obrne neposredno na Vojno ministrstvo, ki da je edino pristojno za take odobritve.¹⁷ Na začetku marca je Vojno ministrstvo vendarle sporočilo cesarskemu namestništvu, da je graško poveljstvo osnovalo oddelek delavcev, sestavljen iz strokovnjakov in pomožnih delavcev, ki bo okrajnemu glavarstvu Brežice na voljo, dokler bo potrebno.¹⁸

Takšno podajanje obnovitvenih zadev sem in tja, je trajalo, kolikor lahko sledimo po ohranjenih arhivskih virih, vsaj do aprila 1917, čeprav je mogoče reči, da so se s časom stvari odvijale v korist prizadetega prebivalstva. Lokalne oblasti pa so se dela lotile resno in natančno, pa tudi dobro so bile obveščene o povzročeni škodi v mestu in okoliških občinah.

Kljub težavam se je obnova nadaljevala tudi v naslednjih mesecih, nadaljevale pa so se tudi zahteve po dostavi gradbenega materiala, zlasti pa po postavitvi barak za bivanje. Od februarja do aprila 1917 so po železnici prihajali v Brežice transporti predvsem delovne sile, zlasti od cesarskega in kraljevega vojaškega gradbenega poveljstva (*Kommando der k. u. k. Militärbauleitung*) iz Feldbacha pri Gradcu, o čemer pričča kar nekaj dokumentov.¹⁹ Dela na obnovi prizadetih krajev so potekala pod nadzorstvom vojaškega poveljstva iz Gradca, še posebej zato, ker je bilo vojaško moštvo na potresnem področju nujno potrebno za vojaške namene in so njihovo število želeli zmanjšati ali jih sploh odpoklicati. Proti koncu najnujnejših del obnove poškodovanih objektov, konec marca 1917, so na inšpekcijo prišli častniki inženirskega štaba vojaškega poveljstva iz Gradca. Iz dokumenta, ki so ga izdelali, izhaja, da naj bi bila tehnično najbolj zahtevna dela končana do sredine aprila 1917, zato je bilo treba inženirce, ki so bili zaposleni na teh delih in so bili sposobni za vojno službo, odpoklicati, saj so jih nujno potrebovali za vojaške namene. V treh do štirih tednih naj bi bila zaključena tudi dela za čiščenje potresnega področja, na katerih so bili zaposleni vojaki-pešci, ki niso bili sposobni za vojno službo. Tudi te so nameravali odpoklicati. Tiste vojake in častnike, ki so skrbeli za red, pa naj bi pustili na terenu. Vojaško poveljstvo bo še naprej imelo te vojake v oskrbi, so zapisali v pismu.²⁰

Ugotavljali so, da je trenutno na terenu še 28 inženircev, ki jih je vojaško poveljstvo le začasno dodelilo na ta dela. Od vojaškega poveljstva na terenu, ki je bilo pristojno za vojaško pomoč glede strokovne delovne sile, so zahtevali, da tedensko poroča poveljstvu v Gradec in vsakokrat priloži seznam s številom in vrsto strokovne delovne sile (*Professionisten*). Vojaška pomoč naj ostane pod

¹⁴ An das Präsidium der k.u.k. Statthalterei in Graz, Rann, 3. 4. 1917, StLA Präs. A5b, Z. 346/1917 (Erdbeben in Rann.).

¹⁵ Ibid.

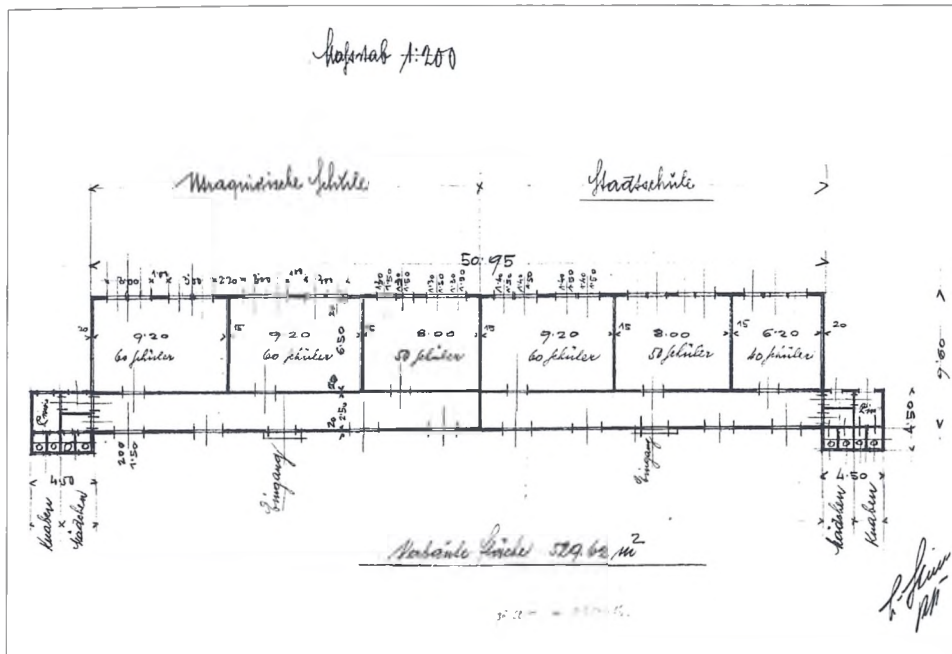
¹⁶ K. u. k. 5. Armeekommando (Q.Abt.) Q. Op. Nr. 9272/33/M.A., Beistellung von Arbeitskräften für Rann – Munkendorf, An das k.k. Statthalterei Präsidium in Feldpost Nr. 508 am 22.2. 1917, StLA Präs. A5b, Z. 346/1917 (Erdbeben in Rann).xxx

¹⁷ K. u. k. Militärkommando Graz, M.A.Nr. 37875/Pf.R., Beistellung v. 10 beschrifteten Pferden, An die k. k. Statthalterei in Graz, Graz am 24. Februar 1917, StLA Präs. A5b, Z. 346/1917 (Erdbeben in Rann).

¹⁸ K. u. k. Militärkommando Graz, Präs. 4570/A, Rann, Erdbebenkatastrophe, An das Präsidium der k. k. Statthalterei in Graz, Graz am 27. Februar 1917, StLA Präs. A5b, Z. 346/1917 (Erdbeben in Rann).

¹⁹ Telegramm, 14. März 1917. StLA Präs. A5b, Z. 346/1917 (Erdbeben in Rann).

²⁰ Consignation über die mit Transport Nr. 25384 an die k. k. Bezirkshauptmannschaft nach Rann abgerollten Waggone, Rann, am 13. März 1917 ali K. k. Bezirkshauptmannschaft, Zl. 9232, Rann, am 1. April 1917, An das k. k. Statthalterei-Präsidium in Graz. StLA Präs. A5b, Z. 346/1917 (Erdbeben in Rann).

Skica barake, v kateri so začasno uredili pouk utrakvistične in mestne šole.
(vir: StLA A. Schniderschitsch, K.1, H.5)

tehničnim vodstvom štacijskega poveljnika (*Statkommandant*),²¹ so zapisali nadzorniki in nadaljevali, da mora strokovna delovna sila delovati po navodilih državnih organov in da so podrejeni poveljniku, poročniku Doleschallu. Poročilo nadzornikov je bilo poslano na več naslovov, za nas pa je še posebej zgovorno, da je bilo poslano v vednost tudi inženirskemu nadomestnemu bataljonu pehotnega polka št. 87, nastanjenemu v Brežicah, in njegovi 3. četi, ki sta bila najpomembnejša vira strokovne in pomožne delovne sile za obnovo prizadetega področja.²²

Varnostna dela in dela čiščenja ruševin ob pomoči inženircev (saperjev) so na področju Brežic trajala do sredine julija 1917. Vodja okrajnega urada je namreč 12. julija poslal cesarskemu namestništvu v Gradec zahvalno pismo. Na ta način se je za dokončanje potrebnih del, še posebej za postavljanje zasilnih bivališč

(barak), želel oddolžiti oddelku inženircev 3. saperskega bataljona, nameščenega na Ptuju pod poveljstvom poročnika Antona Zechmeistera. Namestništvo je tudi zaprosil, da se v imenu okrajnega urada za izredno pomoč vojaškemu poveljstvu v Gradcu izrazi zahvala.²³

Obnovitvena dela prizadetega področja so trajala še zelo dolgo, tudi v naslednjih letih. Iz zapisanega pa sledi, da je k fizični obnovi največ prispevala vojska (še posebej moštvo nadomestnega bataljona 87. pehotnega polka), ki je edina imela človeške in materialne vire za obnovo. Lokalne oblasti so bile zato v svojem delovanju omejene, razen v stikih z državnimi civilnimi organi oziroma s cesarskim namestništvom v Gradcu. Seveda, kar je zadevalo deželo Štajersko. Zato je bilo razumljivo, da so bile močno dejavne pri pridobivanju finančnih, državnih, pa tudi donatorskih sredstev. V tem so bile uspešne, a to je že druga zgodba.

²¹ K. u. k. Militärkommando Graz, Präs. Nr. 7322, Assistenzen und Professionisten in Rann, An die k. k. steiern. Statthaltere in Graz, Graz am 4. April 1917. StLA Präs. A5b, Z. 346/1917 (Erdbeben in Rann).

²² Okrajšava za *Stationskommandant* (nem.), etapnega štacijskega poveljnika mesta, ki je vodil vojaško upravo v zaledju (*Etappen Stations Kommando*), zadolženo za namestitve in oskrbo vojaških enot, ki so prebivale v določenem mestu ali skozenj potovale. (op. ured.)

²³ Ibid.

²⁴ K. k. Bezirkshauptmannschaftm Zl. 424/Praes. Erdbeben Rann, An das Präsidium der k. k. Statthaltere in Granz, Rann 12. Juli 1917, StLA Präs. A5b, Z. 346/1917 (Erdbeben in Rann)

SRBSKA VOJAŠKA OBVEŠČEVALNA SLUŽBA IN ATENTAT V SARAJEVU JUNIJA 1914

Matjaž Bizjak

V reviji Na fronti je bilo že precej napisanega o dogajanju na italijanski fronti v času prve svetovne vojne, skoraj nič pa o balkanskem bojišču, na katerem se je dejansko začela prva svetovna vojna in je tudi padla končna vojaška odločitev. Razprava sega v obdobje pred sam začetek prve svetovne vojne, dotika pa se povoda za začetek svetovne morije, to je atentata na nadvojvodo Franca Ferdinanda v Sarajevu. V literaturi, predvsem srbski, pa tudi tuji, je bilo o tem dogodku že veliko napisanega in tudi morebitni vlogi Kraljevine Srbije. Nekateri raziskovalci, predvsem z avstro-ogrškega področja, poudarjajo aktivno vlogo Srbije in seveda zagovarjajo tudi avstro-ogrski ultimati, po drugi strani pa predvsem srbski pisci ta vpliv zanikujejo. Strokovnjaki so še dandanes deljeni, nekateri Gavrila Principa umeščajo med teroriste, kot je primer zadnje tržne, zelo uspešne študije Christopherja Clarka, drugi govorijo o Principu kot nacionalnemu heroju. Zgodovinsko poenostavljanje in slabo poznavanje kompleksnosti obdobja in predvsem balkanske realnosti, je mogoče zaslediti pri večini modernih študij, tipičen primer je tudi zgodovinski »bestseller« Seana McMeekina iz leta 2011. Na podlagi ohranjene arhivske dokumentacije in raznih pričevanj je danes težko ločiti resnico od političnih izjav in legend, ki so nastale iz govoric. V tem kratkem prispevku želimo opredeliti vlogo srbske vojaške obveščevalne službe in njenega vodje, polkovnika Dragutina Dimitrijevića-Apisa pri tem dogodku. Naloga ni lahka, saj gre v primeru Apisa za eno najbolj kontroverznih osebnosti iz moderne srbske zgodovine, skrivnostnega častnika, okoli katerega so se spletle legende. Prispevek ne odgovarja na vprašanje, v kolikšni meri je bil atentat povod za začetek svetovne vojne, na to vprašanje je odgovor dal že glavni preiskovalec atentata na avstro-ogrski strani, Lep Pfeffer. Po njem atentat ni izzval vojne, ampak je samo vžgal navzkrižne interese.

Obveščevalna služba srbske vojske ob začetku prve svetovne vojne

Podobno kot druge vojske, tudi srbska pred vojno ni dajala posebnega poudarka na obveščevalno službo. Srbska vojaška obveščevalna služba je dejansko nastala po hudem srbskem porazu v vojni z Bolgarijo leta 1885, ko je srbska vojska v vojno vstopila brez vsakršnih

Gavrilo Princip ob aretaciji
(vir: <https://www.theguardian.com>)

obveščevalnih informacij. Njen prvi načelnik je postal podpolkovnik Radimir Putnik, ki se je tudi pozneje, ko je napredoval in zasedal pomembne dolžnosti v srbski vojski, zavedal pomena obveščevalne dejavnosti. Intenziven razvoj vojaške obveščevalne službe je mogoče zaslediti predvsem v obdobju 1901–1912. Najprej se je tako imenovani Zunanji odsek operativnega oddelka preimenoval v Poročevalski odsek in je leta 1910 končno dobil ime Obveščevalni odsek, ki je bil leta 1912 razširjen in preimenovan v Obveščevalni oddelek generalštaba srbske vojske. Oddelek je izvajal obveščevalne, protiobveščevalne, analitične in subverzivne naloge. V vojaško obveščevalno službo so bili napoteni najboljši častniki, ki so jih pogostokrat napotili tudi na izobraževanje v tujino. Pomembno je bilo tudi aktivno znanje tujih jezikov, tako je šef vojaške obveščevalne službe 1916–1917, polkovnik Danilo Kalafatović,¹ ki je dolžnost prevzel prav od polkovnika Apisa, govoril sedem jezikov.

Vsaka divizijska oblast (v miru) je v svoji sestavi imela obveščevalno sekcijo, vendar so bili častniki iz teh sekcij za svoje delo odgovorni obveščevalnemu oddelku generalštaba. Večjo vlogo pri »ofenzivnem« obveščevalnem delu na področjih sosednjih držav so imeli obveščevalni centri v tako imenovanih »mejnih rajonih«,² ki so jih vodili »mejni« častniki. Teh mejnih rajonov je bilo šest, in sicer: Vranski, Raški, Javorski, Šabski, Lozniški in Užiški. Iz imen mest, v

¹ Kot armadni general je bil postavljen za zadnjega načelnika Vrhovnega poveljstva vojske Kraljevine Jugoslavije (postavljen 14. aprila 1941) in kot tak je zaukazal podpis kapitulacije jugoslovanske vojske.

² »Granični rajoni«, vodili so jih granični častniki.

katerih so ti rajoni imeli svoje centre, je razvidno, da so pokrivali vse srbske državne meje. Proti Avstro-Ogrski so delovali kar trije obveščevalni centri, najbolj aktiven pa je bil v Šabcu, kar je prišlo do izraza tudi pri organizaciji atentata na Franca Ferdinanda. Ni popolnoma jasno, kakšno vlogo so ti mejni častniki obdržali po letu 1913. Srbska vlada je namreč to službo zaradi njihove povezave s pollegalno vojaško organizacijo »Črna roka« razpustila in te častnike želela upokojiti. Vendar pa naj bi bili zaradi pomanjkanja izkušenih častnikov in nasprotovanja načelnika generalštaba, vojvode Putnika, premeščeni na delo v operativne enote v notranjosti Srbije. Ni jasno, kdaj se je ta odlok začel izvajati (če sploh), vendar izgleda, da so maja in junija 1914 vsaj nekateri od teh častnikov še vedno bili na svojih mestih in so pomagali pri izvedbi atentata v Sarajevu. Srbska vojaška obveščevalna služba je podatke pridobivala tudi iz vojaško diplomatskih virov, vendar so atašeji spadali neposredno pod vojno ministrstvo in z njihovim imenovanjem je moral soglašati tudi kralj, saj so določene naloge izvajali tudi zanj. 1878 je Srbija napotila svojega prvega vojnega atašeja na Dunaj in potem počasi širila svojo vojno diplomatsko mrežo, tako da je do leta 1914 v različnih evropskih državah imela že 9 vojnih atašeev.

Predvsem v povezavi s sarajevskim atentatom je treba poudariti, da so srbski vojaški obveščevalci izvajali tudi subverzivne aktivnosti na ozemljih sosednjih držav. Te aktivnosti so se izvajale intenzivno v večini sosednjih držav, manj pa na področju Avstro-Ogrske. Vojaški obveščevalci so pogostokrat organizirali in denarno ter logistično (orožje) podpirali lokalne oborožene skupine (četniki) v sosednjih državah ali pa celo napotili podobne skupine iz Srbije. To je bilo posebej izrazito v obdobju po aneksistični krizi do balkanskih vojn, ko je srbska vojaška obveščevalna služba redno pošiljala oborožene četniške skupine predvsem na področje Turčije, kjer so te skupine izvajale napade na turške vojaške in civilne organe. Vse do obeh balkanskih vojn je bila prioriteta delovanja srbske vojaške obveščevalne službe proti Turčiji in operativno pokrivanje Bolgarije, ki so jo Srbi imeli sicer za zaveznico, vendar istočasno tudi za tekmo v zasedanju novih področij, predvsem Makedonije. Tudi pripadniki srbske vojaške obveščevalne službe so pogostokrat odhajali na turško državno ozemlje z obveščevalnimi nalogami, kar je bilo pozneje proti Avstro-Ogrski skoraj nemogoče. Apis pri tem ni bil izjema.

Z zmago v Balkanskih vojnah je bil vojaško-obveščevalni interes preusmerjen proti Avstro-Ogrski, kjer je bilo zaradi velike srbske populacije enostavno razviti široko obveščevalno mrežo, težje pa je bilo organizirati lokalne oborožene skupine, ker je avstro-ogrška vojaška obveščevalna služba (*Evidenzbüro*), vse takšne poskuse hitro zaznala in preprečila. Zelo verjetno pa je srbska vojaška obveščevalna služba imela določeno vlogo pri organiziranju »zarotniških« skupin dijakov in študentov, ki so se pred prvo svetovno vojno zelo širile po južnoslovanskem področju.

Avgusta 1913 je bil za načelnika srbske vojaške tajne službe, s sedežem v trdnjavi na Kalemegdanu, postavljen že omenjeni polkovnik Apis, ki je na tem mestu zamenjal polkovnika Dimitrija Pavlovića. Z novim vodjem je ta služba dobila nove dimenzije svojega delovanja, čeprav je že polkovnik Pavlović začel intenzivno graditi obveščevalno mrežo na področju Avstro-Ogrske, prav on je oblikoval organizacijsko shemo šestih mejnih obveščevalnih odsekov, vodenih s strani obveščevalnih častnikov, ki so bili vsi pripadniki Črne roke. Glavni center obveščevalne aktivnosti proti Avstro-Ogrski je bil v Šabcu, njen najboljši agent na področju Avstro-Ogrske pa naj bi bil po Pavloviću civilist Rade Malobabić, ki naj bi obveščevalno mrežo organiziral in podatke zbiral iz čisto narodnih nagibov, brez plačila. Apis je Malobabića postavil za glavnega srbskega obveščevalca na področju Avstro-Ogrske in mu dal nalogo, da okrepi in še dodatno razprede obveščevalno mrežo. Malobabić naj bi večkrat z obveščevalnimi nalogami obiskal glavne vojaške centre monarhije in tam zbiral podatke, vključno z Dunajem in Budimpešto. Leta 1913 je ob obleganju Skadra prav Malobabić priskrbel podatke o natančni razmestitvi avstro-ogrskih enot na srbskih mejah. Kako je do teh podatkov prihajal, ni znano in sama kakovost obveščevalnih podatkov poraja določene sume. Tudi srbska policija je Malobabića sumila, da je dvojni agent. Na začetku vojne ga je aretirala in podvrgla mučenju. Zaprt je bil več kot pol leta, dokler ga ni v zaporu v Nišu našel eden od sodelavcev polkovnika Apisa in ga osvobodil.

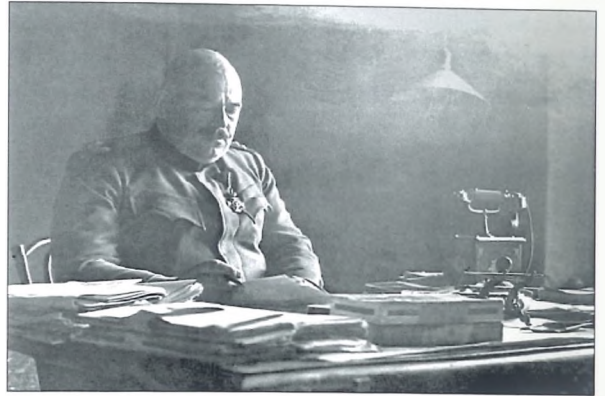
Srbska obveščevalna aktivnost je bila nedvomno zelo intenzivna in prave njene razsežnosti so avstro-ogrške oblasti lahko določile šele po atentatu, med izvajanjem policijske in protiobveščevalne preiskave. Avstro-ogrške oblasti so preiskavo nadaljevale tudi po

³ Na podlagi te zaplenjene dokumentacije je bil pozneje izveden tako imenovani Banjaluški proces, v katerem so bili obsojeni številni Srbi iz Bosne in Hercegovine.

napadu na Srbijo in so jo razširile tudi na srbsko državno ozemlje, na Mali Zvornik, Loznico in Šabac. Predvsem so preiskali vojašnico in tudi pisarno srbskega obveščevalnega častnika kapetana Koste Todorovića v Loznici, kjer so našli precej obremenilnega materiala, saj omenjeni častnik dokumentov ni uničil ali jih ni imel časa uničiti.³ Iz teh dokumentov je bilo razvidno, da je imela srbska vojaška tajna služba v BiH zelo razpredeno obveščevalno mrežo. Obveščevalce so imenovali poverjeniki in so v večini primerov delovali iz nacionalnih nagibov brez plačila. Notranje so se delili na organizirane poverjenike, ki so bili povezani med seboj in so izvedli tudi prisego in občasne sodelavce. Obveščevalci v Bosni in Hercegovini so imeli posebno šifro za pisanje poročil in posredovanje informacij. Iz poznejše preiskave atenata pa je razvidno, da so obveščevalci iskali stike predvsem z vojaškimi osebami srbsko-hrvaške ali češke narodnosti.

Polkovnik Dragutin Dimitrijević Apis

Ko govorimo o srbski obveščevalni službi v letih 1913–1916, je njeno aktivnost v veliki meri treba povezati z načelnikom te službe, polkovnikom Apisom. Težko je na kratko opisati tako kompleksnega človeka, kakršen je bil Apis, še težje pa opisati njegov vpliv na srbsko vojsko in notranjo politiko. Aktivno je sodeloval v majskem prevratu 1903, ki je končal vladanje kraljeve dinastije Obrenović in na čelo Srbije postavil dinastijo Karadjordjević. Prevrata ni zasnoval niti vodil, kot je mnogokrat napačno zapisano, ampak je bil eden od glavnih organizatorjev in je bil med samim prevratom tudi hudo ranjen. Njegova moč se je po prevratu počasi povečevala, posebej pa po letu 1911, ko je skupaj s somišljeniki oblikoval na pol tajno organizacijo *Ujedinjenje ili smrt*, ki je bila bolj znana pod imenom Črna roka. Črna roka je imela svoj statut, ki je predvideval združitev vseh srbskih področij⁴ na revolucionaren način, pri čemer so bila dovoljena vsa sredstva. Članstvo v organizaciji je bilo tajno in zanj je bil potreben predlog nekega člana. Po nekaterih ocenah je obsegalo nekaj več kot 3000 članov, predvsem častnikov, pa tudi politikov, novinarjev ipd, vsi po vrsti pa so bili srbski nacionalisti. Sean Watson je v svoji študiji iz leta 1926, ki je bila prva prava razprava na temo sarajevskega atentata, črnorokce označil kot ljudi, ki so razumeli »umore in terorizem kot najboljše propagandno orožje«. Zagotovo jih lahko označimo za ekstremiste, ki jim tuje, pa tudi lastne žrtve, niso bile odveč.

Načelnik srbske vojaške tajne službe
polkovnik Dragutin Dimitrijević Apis
(vir: <http://historycollection.co>)

Črna roka je izdajala tudi časopis *Piemont*, ki je zastopal agresivnejšo srbsko zunanjo politiko in združitev vseh Srbov. Težko je danes oceniti, kakšne razsežnosti je pred balkanskimi vojnami v svoji moči imela Črna roka in s tem tudi Apis kot njen nesporni vodja, celo strokovna mnenja so zelo različna. Črna roka je imela izjemno velik vpliv v politiki, v določenem obdobju pa je popolnoma dominirala srbsko kraljevo vojsko. V tem obdobju je odločala, kdo bo vojni minister in kdo bo zasedel pomembne poveljniške položaje. Podpiral jo je tudi načelnik generalštaba srbske vojske, vojvoda Putnik, čeprav so tudi tu mnenja zgodovinarjev zelo različna, češ da se Putnik v politiko nikoli ni vtikal in je vedno ostajal v okviru svoje vojaške funkcije. Ni tudi jasno kakšno vlogo je imel vojvoda Putnik pri postavitvi Apisa na mesto načelnika obveščevalnega oddelka generalštaba. Zelo verjetno je bilo to imenovanje izvedeno po njegovi odločitvi, saj je bila ta funkcija tesno povezana z načelnikom generalštaba. Da tudi Putniku regent Aleksander Karadjordjević ni bil naklonjen in da mu je najverjetneje očital ščitenje Apisa in pripadnikov Črne roke, je razvidno tudi iz njegove hitre zamenjave z mesta načelnika srbskega vrhovnega poveljstva leta 1916. Putnik je bil sicer zelo bolan, vendar je bila navkljub temu zamenjava na čelu srbske vojske izvedena nepričakovano. V vladi je bil istočasno zamenjan tudi vojni minister, ki je bil njegov prijatelj, takoj po odstranitvi Putnika pa je bila zamenjana

⁴ Povojna historiografija je poudarjala, da je bil cilj Črne roke združitev celotnega jugoslovanskega področja, vendar je to bila trenutno ustrezna politična interpretacija, v resnici je bil njen cilj združitev vseh srbskih ozemelj v eno državo.

tudi skoraj celotna sestava srbskega vrhovnega poveljstva. Tudi polkovnik Apis je bil na čelu obveščevalnega oddelka zamenjan s polkovnikom Kalafatovićem. Na tak način je regent Aleksander »očistil« najpomembnejše oporišče Črne roke in v vrhovno poveljstvo postavil svoje ljudi. Tako je bilo pripravljeno izhodišče za dokončen obračun s Črno roko, ki je vrhunec dosegel leta 1917 z zloglasnim solunskim procesom. Na njem so bili pred vojno sodišče postavljeni vodje in najbolj izpostavljeni člani Črne roke z glavnim izgovorom, da so pripravljali in septembra 1916 v zaledju solunske fronte poskušali izvesti atentat na regenta Aleksandra. Proces je bil izrazito političen in se je zaključil z izvedbo smrtnih kazni nad polkovnikom Apisom, majorjem Ljubomirjem Vulovićem in Malobabićem. Črna roka je s tem dejanjem prenehala obstajati. Zanimivo je, da se je regent Aleksander najprej želel pomiriti s črnorokci in skupaj nastopiti proti radikalom na čelu z Nikolo Pašićem, nato pa se je s slednjim povezal in nastopil proti Črni roki. Obstaja namreč verodostojna informacija, da je Aleksander že v času bivanja na Krfu razmišljal o uvedbi diktature in razpustitvi Pašičeve vlade. Formirana bi bila »vojaška« vlada na čelu z vojvodo Živojinom Mišićem, resor vojnega ministrstva pa naj bi vodil prav Apis. Apisovo kolebanje in posredno nestrinjanje s tem predlogom naj bi regenta Aleksandra privedlo do odločitve, da najprej obračuna s Črno roko.

Odločitve je sprejemal glavni odbor Črne roke, vendar je Apis v njem dominiral in njegovi predlogi so bili po navadi sprejeti. Ves čas sta Črna roka in Apis prihajala navzkriž z uradno srbsko politiko, ki jo je v tistem času predstavljal Pašić s svojo radikalno stranko. Nasprotja so bila na trenutke tako huda, da je bila v Srbiji do julija 1914 ves čas prisotna možnost ponovitve vojaškega udara iz leta 1903. Prav v prvi polovici leta 1914 je Apis celo zelo intenzivno delal na tem, vendar ga v kritičnem trenutku ostali črnorokci niso podprli.

Atentat v Sarajevu in srbski vojaški obveščevalci

Glede na določene dokumente in spominske zapise naj bi ideja o atentatu na avstro-ogrškega prestolonaslednika nastala spontano med pripadniki Mlade Bosne, ki so v tem času študirali v Beogradu. Temu dejstvu verjetno ni mogoče oporekati in to je potrdila tudi poznejša avstro-ogrška policijska preiskava. Ti mladeniči so se zaradi potrebe po orožju obrnili na znanca iz Bosne in Hercegovine, Milana Ciganovića, ki je v času aneksistične krize pobegnul v Srbijo in se pozneje kot prostovoljec–komit boril v balkanskih

*Vojislav Tankosić, četniški vojvoda
(vir: <https://commons.wikimedia.org>)*

vojnah. Ciganović jim ni takoj obljubil pomoči, ampak jim je šele po določenem času zagotovil, da bodo orožje dobili in da jih bo po varnem kanalu spravil v Bosno. Ciganović je navodila prejemal od majorja Vojislava Tankosića, znanega četniškega vojvode, Apisovega prijatelja in srbskega obveščevalnega častnika. Ciganović jim je ime tega »skrivnostnega« majorja izdal šele, ko je enega izmed njih, Trifka Grabeža, odpeljal do njega. Zagotovo je bil prav major Tankosić tisti, ki je odobril pripadnikom Mlade Bosne predajo pištol in ročnih bomb. Prav tako je bilo v Topčiderskem gozdu za atentatorje izvedeno tridnevno usposabljanje v streljanju s pištolo in v uporabi ročne bombe. Pri tem naj bi sodeloval celo Dragiša Stojadinović, odlični strelec in udeleženec nekaterih mednarodnih tekmovanj. Sodeloval naj bi tudi Tankosić, vendar te informacije niso potrjene. Ideja o izvedbi samomora po izvedenem atentatu naj bi nastala med samimi atentatorji, vendar je bila nedvomno

podprta tudi s strani Ciganovića, ki jim je nato priskrbel tudi ciankalij, skoraj zagotovo zopet po privolitvi Tankosića.

Ciganović je atentatorjem dal tudi posebno pismo za kapetana Rada Popovića, ki je bil obveščevalni častnik, vodja mejnega odseka v Šabcu. Njegov nadrejeni v tem času je bil že omenjeni major Vulović, Apisov prijatelj in zelo aktivni obveščevalni častnik. Pismo naj bi vsebovalo samo dve besedi. Prav tako naj bi atentatorje opozoril, naj po Srbiji skrivajo orožje, ker jim bo drugače odvzeto. Napotil jih je tudi na določene ljudi v Bosno, ki naj bi bili »dobri in pošteni«, kar pomeni, da so bili del srbske vojaške obveščevalne mreže. Kapetan Popović jih je sprejel, uredil lažne dokumente za potovanje in jih napotil s svojim pismom na kapetana Prvanovića, ki je bil vodja podobnega mejnega odseka v Loznici. Prvanović jim je uredil prehod preko Drine in pomoč srbskih obmejnih organov. Aktivnost priprave atentatorjev sta vodila Ciganović in Tankosić, vendar je aktivnost zagotovo odobril in zanj stal načelnik srbske vojaške obveščevalne službe, polkovnik Apis. Po pričevanju polkovnika Antonija Antića, adjutanta kralja Petra I. in Apisovega prijatelja, ki je z Apisom govoril dan po atentatu, naj bi mu ta zatrdil, da se je tudi on osebno sestal z atentatorji. Po tej varianti dogajanja je bila vloga srbske vojaške obveščevalne službe bolj posredna kot aktivna in je bila omejena bolj ali manj na podporo v orožju, usposabljanju in prehodu meje.

Prav pri dogajanju v zvezi z atentatorji je v času njihovega bivanja in priprav v Srbiji v polni meri prišlo do izraza nasprotje med srbskimi civilnimi in vojaškimi oblastmi, ki je ravno v tistem času doseglo enega od svojih vrhuncev. Predvsem policijske oblasti so natančno spremljale vojaške aktivnosti in so prek svojih obveščevalcev izvedele tudi za orožje in ljudi, ki so bili iz Srbije pretihotapljeni v Bosno. Informacija je bila posredovana s strani notranjega ministra Stojana Protića tudi predsedniku vlade Pašiću. Ta je zahteval poročilo o zadevi od vojnega ministra Dušana Stefanovića, ki pa je 16. 6. 1914 zahteval poročilo od načelnika generalštaba, vojvode Putnika. Posledično je moral svoje poročilo pripraviti tudi načelnik obveščevalnega oddelka polkovnik Apis. Apis je v svojem poročilu opisal obveščevalno aktivnost Malobabića in ga zelo pohvalil. Prenos štirih revolverjev Nagan v Bosno je ocenil kot operativno potrebo, do katere je prišlo na zahtevo Malobabića, da bi revolverje uporabljali kurirji pri prenosu obveščevalnih podatkov, vendar zgolj za samoobrambo. To po njegovem mnenju ni bil poskus oboroževanja lokalnega prebivalstva. Prenos bomb je Apis zanikal in na koncu poročila zapisal, da bi morale tudi mejne policijske oblasti

podpirati delovanje generalštaba in ne zbirati podatkov o njegovi aktivnosti. V Apisovem poročilu ni bilo nič napisanega o prehodu mladobosancev in njihovem namenu. Glede na to poročilo bi lahko zaključili, da je bila vse skupaj akcija polkovnika Apisa in zanj o načelnik generalštaba vojvoda Putnik ni vedel niti je ni odobril. Težko je nekako vsebinsko povezati Apisovo vojaško poročilo iz junija 1914 z njegovo pisno izjavo iz leta 1917, s katero je v celoti prevzel odgovornost za atentat. Predvsem se tip orožja, ki ga Apis omenja v tem prvem poročilu, ne ujema z orožjem, s katerim je bil atentat izvršen. Apis omenja štiri revolverje Nagan, za katere so leta 1917 pri preiskavi njegovih osebnih stvari našli tudi račune, nadvojvoda Franc Ferdinand pa je bil ubit s pištolo FN Browning M1910. Dolgo časa je veljalo, da so vse štiri pištole izvirale iz srbskih vojaških skladišč. Šele mnogo kasneje je Anna von Hohenberg, upraviteljica dvorca Artstetten, v katerem sta pokopana Franc Ferdinand in njegova žena, pridobila podatke o prodaji štirih omenjenih pištol iz tovarne, v kateri so bile pištole izdelane. Po teh podatkih naj bi bile štiri pištole tega tipa v letu 1913 predane predstavništvu tovarne v Beogradu, ki ga je vodil Charles Doussé, učitelj sabljanja na srbski vojni akademiji. Malo pred atentatom naj bi vse štiri pištole od njega kupil že omenjeni major Tankosić. Potrjen je podatek, da je Apis naknadno želel zaustaviti atentatorje in je za njimi v Bosno poslal svojega človeka, vendar naj bi atentatorji zavrnili preklic akcije in so z njo nadaljevali. Zakaj je Apis poskušal zadevo zaustaviti, ni popolnoma jasno in obstajajo različne teorije. Po prvi naj bi o namenu mladobosancev na sestanku obvestil ožje vodstvo Črne roke, vendar so bili ostali člani odbora, z izjemo Tankosića, skeptični in so od Apisa zahtevali odpoklic atentatorjev. Po drugi varianti naj bi Apis dvomil o kakršnem koli uspehu mladobosancev in je pripravljala drugo ekipo izkušenih atentatorjev iz Tankosićevih četnikov. Toda ker se mladi atentatorji niso hoteli umakniti, je bila priprava druge ekipe preklicana. Ta možnost je zelo malo verjetna. Po mnenju avtorja tega prispevka je Apis sicer odobril predajo orožja, usposabljanje in tudi ilegalni prehod preko Drine, vendar temu ni posvečal prevelike pozornosti in ni verjel v kakršen koli uspeh. Maja in junija 1914 je bil namreč intenzivno vpet v zakulisne politične igre in prepire, ki so potekali med pripadniki vojske, ki so jo predstavljali pripadniki Črne roke z njim na čelu, in radikalno vlado na čelu s Pašićem. Prepri so bili tako hudi, da so bila realna pričakovanja vojaškega puča, ki bi ga vodil Apis. Zaradi teh hudih notranjih trenj je nekaj dni pred atentatom v Sarajevu odstopil celo kralj Petar I. in vsa pooblastila za vladanje prenesel na svojega sina Aleksandra. Zelo verjetno se je Apis v svoji politični hiperaktivnosti šele naknadno zavedal vseh

Telegram z avstro-ogrsko vojno napovedjo Srbiji
(iz arhiva spominskega kompleksa kraljeve družine Karadorđević na Oplencu, foto Matjaž Bizjak, 2017)

razsežnosti morebitnega »uspeha«, vendar je dejansko takrat bilo že prepozno. Atentatorji so bili že v Bosni, na njegov poziv, da se vrnejo, pa se niso odzvali. Skoraj zagotovo je Apisu njegovo politično delovanje predstavljalo prednost pred obveščevalnim delom in to je v primeru Sarajeva prišlo do polnega izraza.

Po že omenjeni pisni izjavi, ki jo je Apis napisal marca 1917, v času svojega sojenja v Solunu, naj bi prav on prišel na idejo o atentatu na prestolonaslednika Franca Ferdinanda. To nalogo naj bi dal Malobabiću, ki je angažiral Principa in kolege, za kar naj bi dobili tudi določeno plačilo. Po tej Apisovi izjavi naj bi za atentat vedeli tudi nekateri ruski diplomati v Beogradu. Ruski vojaški ataše Artamanov v Beogradu naj bi mu celo zagotovil, da bo v primeru napada Avstro-Ogrske na Srbijo posredovala Rusija. Artamanov naj bi se ob prisotnosti Apisa srečal celo z Malobabićem. Niso popolnoma jasne povezave med Apisom, Malobabićem in Artamanovom, slednja naj bi se srečevala tudi sama,

brez prisotnosti Apisa. Glede na vsebino tega poročila se je Apis štel za snovalca in glavnega organizatorja sarajevskega atentata, kar je popolnoma v nasprotju z rezultati avstro-ogrške policijske preiskave, ki je za glavnega krivca določila Principa. Glavni izvajalec in organizator v Bosni naj bi bil Malobabić, ki je bil Apisov glavni obveščevalec preko Drine. Apisov življenjepisec David Mackenzie trdi, da je Apisova izjava iz leta 1917, ki jo je Apis zelo verjetno napisal z namenom, da reši svoje življenje in življenja ostalih obsojencev, dejansko zapečatila njegovo usodo kot tudi usodo Malobabića in majorja Vulovića. In to zelo verjetno drži. Na vojaškem sodišču v Solunu izjava iz zunanje-političnih razlogov ni bila prebrana ali kako drugače obravnavana in je bila prvič javnosti razkrita šele leta 1942, ko so nemški vojaki odkrili skrit in zakopan dvorni arhiv. To priznanje je dejansko pomenilo, da je bila za atentat formalno kriva Srbija, saj je Apis deloval v vlogi načelnika srbske vojaške obveščevalne službe in ne zgolj kot vodja Črne roke. Apis je v danem trenutku napačno ocenil pomembnost in

politično občutljivost take izjave za celotno srbsko politično garnituro in regenta Aleksandra. Njegov nasprotnik in Pašičev sodelavec Protić je že avgusta 1918 v časopisu *Srbske novine* zapisal, da »obstaja dokument, ki je onemogočil Apisovo pomilostitev«. Do istega zaključka je mogoče priti tudi na podlagi izjave takratnega notranjega ministra Jovana Jovanovića-Pižona, ki je tudi sodeloval v solunski preiskavi. Ta je namreč menil, da so častniki na solunskem procesu morali biti obsojeni in da sta bila Vulović in Malobabić navadna kriminalca, medtem ko je Dimitrijević med drugim povedal, da je on ukazal uboj Franca Ferdinanda. Kdo bi si ga torej upal pomilostiti, saj je bil vpleten v ta uboj? To se ni niti smelo niti moglo zgoditi. Izjava je pomenila tempirno bombo v trenutku, ko je v Evropi potekala vojna vseh proti vsem, predvsem pa bi bila izjava izrabljena v propagandne namene in bi pokazala vojno napoved Avstro-Ogrske kot upravičeno. Treba je poudariti, da se je Apis na sodišču sam odpovedal razpravi o tej izjavi, vendar je zelo verjetno k temu bil nagovorjen in je zaradi višjih nacionalnih nagibov na to pristal. Zanimivo je vprašanje, koliko je dejansko resnice v tej Apisovi izjavi. Popoln odgovor ni mogoč in najbrž nikoli ne bo. Vendar se samo po sebi poraja vprašanje, zakaj so se vladajoče strukture te Apisove izjave tako zbale in ga na to temo niso niti javno niti tajno podrobno zaslišale. Nekateri sodobniki tistega časa in zgodovinarji omenjajo tudi drugo teorijo, da so bili Apis in kolegi žrtveno jagnje srbske politike, saj naj bi v istem času potekali tajni pogovori o separatnem miru z Avstro-Ogrsko. S kaznovanjem krivcev za sarajevski atentat naj bi se srbska politika želela nekako opravičiti Avstro-Ogrski. V tem kontekstu naj bi pisna izjava polkovnika Apisa prišla srbski vladi in regentu Aleksandru kot priporočena.

Težko je oceniti, ali so avstro-ogrski vojaška protiobveščevalna služba in drugi varnostni organi imeli kakršne koli podatke o pripravi atentata. Indici so zelo verjetno obstajali, saj je bil Dakić, eden od osumljenih za udeležbo v atentatu, po ugotovitvah poznejše preiskave dvojni vohun, saj je delal za obe strani. Treba je poudariti, da je ta služba opozorila generala Oskarja Potioreka, da je treba ob obisku Franca Ferdinanda v Sarajevu izvajati maksimalne varnostne ukrepe, ni pa dejansko bila odgovorna za njegovo neposredno varovanje. Policijska preiskava je odkrila, da je bila srbska obveščevalna mreža v Bosni in Hercegovini zelo razvejana, večina tako imenovanih poverjenikov je bila odkrita in tudi obsojena. Mnogi med njimi prav na podlagi zaplenjenih srbskih obveščevalnih dokumentov, ki jih vojaškimi obveščevalcem pri paničnem umiku ni uspelo uničiti. Po drugi strani se je treba zavedati, da je bil *Evidenzbüro* konec leta 1913 in v prvi polovici leta 1914 v hudi notranji krizi. Služba je bila ob tem

preobremenjena, saj se je v letu 1913 intenzivno povečevala njena protiobveščevalna aktivnost. Njen zadnji načelnik Maximilian Ronge je leta 1930 podal določene statistične podatke, ki to dokazujejo. Tako naj bi leta 1905 opravili 300 protiobveščevalnih preiskav, aretirali 32 ljudi in obsodili štiri tuje vohune, leta 1913 pa opravili 6000 preiskav, aretirali 530 ljudi in izrekli 560 obsodb. Po obveščevalnih aferah Redl in Jandrić je bilo veliko govora o reorganizaciji vojaške obveščevalne službe. Do maja 1914 je bila sprejeta odločitev o intenzivnejšem vključevanju civilno-policijskih oblasti v protiobveščevalno delo (*Defensiver Kundschaftsdienst*). Posebna konferenca na to temo je potekala prav maja 1914 in na njej so sodelovale tudi bosanske civilne oblasti. Zelo verjetno je v tem intenzivnem iskanju novega protiobveščevalnega sistema delo na terenu zelo trpelo in v ta čas moramo umestiti tudi uspešen atentat v Sarajevu. Atentat je bil nedvomno amatersko pripravljen in izveden, vanj je bilo vpleteno malo ljudi, zaradi česar najbrž ni bil protiobveščevalno zaznan in je posledično tudi uspel. Da je v primeru *Evidenzbüroja* leta 1913 in prvi polovici leta 1914 nekaj hudo škripalo, dokazuje dejstvo, da je ta služba imela zelo malo podatkov o polkovniku Apisu, ki je bil kot prvi srbski vojaški obveščevalec njen glavni nasprotnik na Balkanu in človek, ki je v tem času imel »strahovit« vpliv na srbsko vojsko in na srbsko notranjo politiko.

Treba si je tudi postaviti vprašanje, zakaj se je Apis kot načelnik srbske vojaške obveščevalne službe sploh vpletel v atentat. Zagotovo ni pričakoval, da bo morebitni uspešni atentat sprožil vojaški spopad svetovnih razsežnosti, prej najbrž nasprotno. Nadvojvoda Franc Ferdinand je veljal za privrženca vojaške struje na Dunaju, za katero so ocenjevali, da želi zavladati na Balkanu. Vanjo lahko umestimo tudi načelnika generalštaba Conrada von Hötzendorfa. S smrtjo glavnega zagovornika te struje bi se tudi avstro-ogrski zunanji politiki lahko spremenila in postala do Srbije bolj zadržana. Po drugi strani se je javno govorilo, da je nadvojvoda naklonjen trializmu, kar bi ob morebitni preureditvi Avstro-Ogrske v tem smislu pomenilo omejevanje srbskih ambicij predvsem v Bosni in Hercegovini, pa tudi na Hrvaškem. Že omenjeni polkovnik Antić navaja v svojih spominih, da sta z Apisom dan po atentatu skupaj obiskala Tankosića, ki je bil že priprt, in tam naj bi se Apis šalil na račun Rusije, ki »želi vojno«, kar zelo verjetno kaže na neke ruske povezave v ozadju. Po drugi strani naj bi Apis na Antićevo neposredno vprašanje glede atentata odgovoril, da je bila po njegovi oceni velika vojaška vaja na meji s Srbijo samo izgovor za izvajanje koncentracije vojaških sil za napad na Srbijo. Po istem in nekaterih drugih pričevanjih naj bi Apis že konec

*Celica Gavrila Principa v trdnjavi Terezin
(foto Matjaž Bizjak, 2003)*

1913 in začetku 1914 imel podatke od Malobabičeve obveščevalne mreže, da avstro-ogrski častniki v vojaških klubih na glas govorijo o »odhodu v Srbijo«. O tem naj bi obvestil načelnika generalštaba Putnika, ta pa Pašića, ki pa podatka ni vzel resno. Ker Apis ni dobil zadovoljivega odgovora, naj bi po navajanju Antića, vprašal Malobabića, kaj narediti, da se onemogoči napad na Srbijo iz Bosne in Hercegovine. Malobabić naj bi mu enostavno odgovoril: »Nič drugega, kot da se ubije Franca Ferdinanda«. Ko mu je Malobabić sporočil, da ima ljudi, ki želijo nadvojvodo ubiti, naj bi Apis odgovoril, da »naj poskušajo, gotovo ne bodo uspeli, ga bodo pa vsaj preplašili«.

Vendar je težko verjeti, da bi lahko tako razgledan in izkušen obveščevalni častnik, kakršen je bil Apis, tako površno ocenil posledice, ki bi jih prinesla morebitna smrt nadvojvode. Uboj Franca Ferdinanda ne bi onemogočil ali vsaj začasno zadržal morebitnega napada Avstro-Ogrske na Srbijo, če bi bil ta pred tem načrtovan. Njene vo-

jaške sile so namreč že bile, formalno sicer v obliki vojaške vaje, koncentrirane in pripravljene na sami srbski državni meji. Prav tako je upravičeno dvomiti o Apisovi trditvi, da mu je ruski vojni ataše v Beogradu podal zagotovilo, po katerem bi v primeru avstro-ogrskega napada Rusija stala za Srbijo. Vojni ataše nikakor ni avtoriteta, ki bi to lahko zagotovila niti ni bil Apis človek, ki bi mu Rusija garantirala, da bo stala za njegovo državo. To bi lahko bil kvečjemu predsednik vlade Pašić ali regent Aleksander. Poleg tega je polkovnik Artamanov po vojni vsa ugibanja okoli svojega morebitnega sodelovanja v pripravi atentata zanimal. Zagotovo je bil Apisov namen drugačen in zelo verjetno nikoli ne bo povsem znan, saj je večina teh skrivnosti šla z njim v grob, ki brez imena in samo s številko 5027 leži na srbskem vojaškem pokopališču Zeitenlik v Solunu. Letos mineva 100 let od njegove smrti, v Srbiji pa se že nekaj let prepirajo, ali bi ostanke Apisa, Malobabića in Vulovića prenesli v Beograd ali ne. Zelo verjetno se bo to nekoč zgodilo, vendar je ta »nekoč« mogoče postaviti zelo daleč v prihodnost.

Viri in literatura:

- Arhiv Srbske akademije nauka i umetnosti, dokumentacija Milana Ž. Živanovića.
- Antonije Antić, *Beleške*, Zadužbina Nikola Pašić, Zaječar, 2010.
- Mile Bjelajac, *1914–2014: zašto revizija? Stare i nove kontroverze o uzrocima Prvog svetskog rata*, Medija centar »Odbrana«, Beograd, 2014.
- Clark Christopher, *Sleepwalkers, how Europe went to war in 1914*, Harper Collins, New York, 2013.
- Vladimir Dedijer, *Sarajevo 1914*, Prosveta Beograd, 1978.
- M. Radovan Drašković, *Pretorijanske težnje u Srbiji*, Žagor, Beograd, 2006.
- Lavender Cassels, *The Archduke and the Assassin, Sarajevo, June 28th 1914*, Stein and Day, New York, 1985.
- Mekenzi Dejvid, *Apis*, Eurografik, Gornji Milanovac, 1996.
- Vojnoobaveštajna služba u Srbiji*, Medija centar »Odbrana«, Beograd, 2014.
- Milan Miljakovski, Duško Tomić, Zoran Antić, Zvonimir Pešić, *Obaveštajna služba Kraljevine Srbije u Velikom ratu (1914–1918)*, Beograd, Medija centar »Odbrana«, 2015.
- L. Pfeffer, *Istraga u Sarajevskom atentatu*, Izdanje Nove Europe, Zagreb, 1938.
- Max Ronge, *Kriegs-und Industrie-Spionage*, Wehle&Höfels Verlage, Wien–Leipzig, 1930.
- Svetko Kovač, Irena Popović Grigorov, *Vojna služba bezbednosti u Srbiji*, Medija centar »Odbrana«, Beograd, 2013.

KOTA 87 — ČUKIŠČE V DOLU

Mitja Juren

Dol, dolgo kraško podolje, ki se razteza od Gabrij do naselja Boneti nad Jamljami, je med soško fronto igral pomembno organizacijsko vlogo za zaledne enote obeh vojskujočih se strani. Od maja 1915 do 10. avgusta 1916 je bil logistična baza avstro-ogrskih vojaških sil, ki so pred italijanskimi napadi branile kraško fronto na območju Doberdoba. Tisoči avstro-ogrskih vojakov so se po globokih jarkih in dolinah Dola prebili do prve bojne črte, ki je tekla po kotah med Debelo Grižo,¹ Martinščino,² koto 197 (Bosco Cappuccio), Poljanami in koto 118 — Griža³). Na teh kraških vzpetinah so se obdržali celih 15 mesecev, saj sta jim Dol in obsežen zaledni svet med Lokvico in Segeti na vzhodu nudila oporno bazo. Po šesti soški bitki (med 4. in 16. avgustom 1916) so italijanske čete zasedle Martinščino, Debelo Grižo in celotno Doberdobsko planoto, 10. avgusta pa vdrle v že izpraznjeno avstro-ogrsko zaledno območje v Dolu. Odtlej je to dolgo podolje zagotavljalo oskrbovanje italijanskih čet, ki so se morale spoprijemati s sovražnikovimi strelskimi jarki, razporejenimi po spodnjih robovih Komenskega Krasa. Vlogo Dola je v svojih spominih podčrtal tudi častnik Achille Contino: ... *Ta odrešujoča ozka in globoka dolina, ki je zarezala od severa do juga zahodni pas Goriškega Krasa, je bilo neprecenljivo izhodišče za čete 3. armade, ki so z zaporednimi ofenzivami napredovale do hiš Kostanjevice. Ta ogromni naravni strelski jarek je postal v času oddiha zatočišče polku za polkom; sprejel je dobro založena skladišča, velike vojaške konvoje, depoje in oddelke inženirstva ter skladišča streliva. Iz Dola so številne topniške enote udarjale po sovražniku in počasi so vojaška pokopališča tiho zasedla vsak izkoristljiv košček zemlje na njegovem dnu. V velikanskem in na hitro improviziranem vojnem mestu so se zvrstili milijoni vojakov ...*⁴

Med glavne odcepe, ki sta jih uporabljali obe vojski, spada kota 87, bolje poznana kot Čukišče. Toponim ima verjetno svoj izvor v priimku Čuk. Osebnost sem bolj naklonjen mnenju, da so ta kraj tako imenovali po čuku, ki je s krožnim zavijanjem svojih zlatih oči in tožečim oglašanjem pozdravljaj luno. Redki popotniki, ki so se v davni preteklosti znašli na tej poti po sončnem zatonu, so zaradi čukovega oglašanja imenovali ta predel čukov kraj oziroma Čukišče.

Kota 87 — Čukišče, ki leži na severnem vходу v Dol, je najvišja kota in označuje mejo med občinama Sovodnje ob Soči in Doberdob; najvišja točka na južni strani pa je na 84 metrih pri Bonetih. Križišče na koti 87, na katerem se sekata državni cesti št. 55 in št. 518, ki vodi proti Lokvici in kraški planoti, je v prvi svetovni vojni videlo korakati mimo tisoče uniformirancev vseh narodnosti in obeh vojsk, s svojimi govori, sanjami, strahovi in upi. Ob njem je bilo zgrajeno znamenje, posvečeno Brezmadežni, in sicer leta 1934, ko je bila cesta skozi Dol razširjena. V istem obdobju je bil postavljen most čez Vipavo. Potnikom, namenjenim proti Gorici ali Trstu, je bil tako prihranjen dolg ovinek skozi vas Miren. Preprosti spomenik oziroma votivno kapelo sestavljajo bloki kraškega kamna z nišo, ki hrani Marijo z Jezuščkom v naročju. Podoba je izklesana iz manj trdega nabrežinskega kamna. Na podstavku je v marmornato ploščo vklesano besedilo: *V tej dolini/ ki je spoznala vojne muke/ o Devica Marija/ blagoslovi padle in žive/ da bo med vsemi ljudmi/ zavladal mir.* Spomenik je leta 1960 obnovil Pokrajinski turistični zavod iz Gorice (*Ente Provinciale del Turismo di Gorizia*).

Dol je zaradi svojega prstenege dna postal tudi kraj pokopov. Menjava na Krasu bojujočih se enot je poleg različnih predaj

*Dolga kolona italijanskih vojakov se ob vznožju Brestovca bliža odcepu na koti 87, ki vodi proti Lokvici.
(arhiv Mitje Jurna)*

¹ Hrib južno od Gorice, prizorišče dolgotrajnih krvavih spopadov soške fronte. V preteklosti je nosil ime Sv. Mihael, tudi Šmihel, ital. San Michele.

² Vas jugozahodno od Debele Griže. Nekoč Sveti Martin, ital. San Martino del Carso.

³ Grič Doberdobskega Krasa, ital. Monte Sei Busi.

⁴ Achille Contino, *Terza Armata, Memorie di un ufficiale subalterno del 29° Reggimento Fanteria*, Maggi stampatore editore, Tripoli, 1933, str. 2.

Kota 87 danes: levo spomenik, posvečen Brezmadežni Devici, desno steber z napisom, ki se nanaša na 11. soško bitko. (arhiv Mitje Jurna)

vključevala tudi tihi dogovor o izročanju vojaških pokopališč novim prišlekom.⁵ Vseh pokopališč je bilo v Dolu 27 in so najprej sprejela habsburške vojake, nato pa italijanske.⁶ Morda je spomenik–kapela namensko dobil svoje mesto tu, da bi spominjal na številne v Dolu pokopane žrtve. Ta kraj je za nekatere vojake, ki so po končani vojni obiskali nekdanje območje bojev, postal »Dol križev«. Tako ga omenja Adolfo Zamboni, ki je oktobra 1933 zapisal: ... *Ko je medkrajevni avtobus iz Mirna zapeljal v Dol, je moje oko nestrpno iskalo grič Nad Logem, koto 212, ki je po padcu Debele Griže za nekaj dni postal kraj nečloveških naporov. Glej bodljikavo grmovje kot nekdej! Toda ob njegovem vznožju še vedno stoji cena njegove odkupnine: vojaško pokopališče, polno trupel. Nasproti njega se dvigujeta kota 193 in malo naprej Brestovec, pod katerim leži avstrijsko pokopališče. Sovražnikovi vojaki, padli na Debeli Griži in pri Martinščini, so bili hrabri.*⁷

Za spomenikom, posvečenim Brezmadežni Devici, stoji še en pomnik kraške vojne. To je steber na podstavku iz kraških kamnov, ki v svojem zaključku nosi plamenico, simbol sardinskih grenadirjev. Prvotno so ga postavili leta 1933 v nekaj kilometrov oddaljeni slovenski kraški vasi, Selu na Krasu. Med drugo svetovno vojno je bil uničen, a leta 1967 je Narodno združenje grenadirjev (*Associazione Nazionale Granatieri di Sardegna*) postavilo ob robu državne ceste 518 manjšo kopijo. Ohranjenemu prvotnemu napisu so dodali pripis: *Selo ... skrajni rob/ kraške fronte/ med hrumenjem / 11. soške bitke/ je dosegla/ prva in sama/ besna in krvaveča/ brigada/ grenadirjev Sardinije/ 21. avgusta 1917/ ponovno posvečena/ ob petdeseti obletnici/ s ponosom in ljubeznijo/ Narodnega združenja korpusa.*⁸

Naročje, ki ga je začrtala narava, je sprejemalo italijansko pehoto, kakor je do leta 1916 nudilo zaščito tudi avstro-ogrskim pešakom.

⁵ Mitja Juren, Nicola Persegati, Paolo Pizzamus, *Il Carso dimenticato, le spallate dell'autunno*, Gaspari editore, Udine, 2009, str. 64 (v slovenskem prevodu *Izgubljeni Kras, Ofenzive v jeseni 1916*, Mladika, Trst, 2011).

⁶ Mitja Juren, *Nad Logem la collina fra due mondi – Branitelj severnega vhoda v Dol*, Gaspari editore, Udine, 2007, str. 73.

⁷ Adolfo Zamboni, *Pellegrinaggio al Carso, Note di un ex combattente della "Catanzaro"*, Guido Mauro editore, Catanzaro, 1934, str. 3.

⁸ Abramo Schmid, *Il Vallone del Carso (Notizie-documenti-memorie)*, uredništvo in tisk Grotta Gigante, Trst, 1985, str. 75.

№ 1544. Italien. Barakenlager im Valone

Severni vhod v Dol: med Gabrjami in koto 87 se razprostirajo številne italijanske barake in pokopališče. Fotografija je nastala takoj po 24. oktobru 1917. (arhiv Mitje Jurna)

Tu je tekla namišljena meja med zalednim svetom in prvo bojno črto. Kaplan Giuseppe Abate je bil na tem območju septembra 1916 in ga tako opisuje: ... *Ob koncu septembra smo se spustili v Dol, na vznožje vzpetine Nad Logem; dva tedna prej smo se tam utaborili. Presenečeni smo naleteli na mesto, ki smo ga kasneje imenovali barakarsko naselje. Podajam opis, ki je tiste dni nastal za naš Taccuino di Guerra:*⁹ »... Barakarsko naselje leži v gozdu. Borovci, kostanji in akacije ga prikrivajo sovražniku, ki z ogledniškimi letali z neba opazuje naše zaledje. Tukajšnje številne ulice so vse vijugaste, strme in blatne. Njegove ... palače ne presegajo dveh metrov v višino in s treh strani so zasute z rdečkasto zemljo. ... Vsa bivališča so brez vrat, in če bi jih imela, bi bila brez ključavnice. Med vojno smo vsi pošteni! ...«¹⁰

Spopadi jeseni 1916 so prinesli skromno napredovanje italijanskih enot proti notranjosti Komenskega Krasa, toda razširili so številna že obstoječa avstro-ogrška pokopališča s tisoči trupel padlih Italijanov.

Eno izmed teh je bilo namenjeno brigadi Pinerolo, kateri je pripadal tudi Arturo Stanghellini, ki je bil avgusta 1916 s svojo enoto poslan na kraško planoto. V svoji knjigi *Introduzione alla vita mediocre* (Uvod v skromno življenje) se takole spominja tistega dne: *Temna je bila noč, temen je bil Dol, temna naša nevednost.*¹¹

Dol in bližnji kraji so za večino italijanskih vojakov predstavljali neznano usodo, v katero jih je pahnila svetovna vojna, vendar so se v tej stvarnosti čutili nekako varne. In ko se je končala izmena v razbeljenih jarkih prve bojne črte, je pomenila vrnitev v Dol trenutek olajšanja, čeprav je pogled na čedalje številnejše križe razkrival, da je bila smrt vedno na preži.

Pred spomenikom Devici Mariji in obeležjem sardinskih grenadirjev, ki stojita nad velikim naravnim strelskim jarkom, smo dolžni postati in se poglobiti v vlogo »Dola križev« med prvo svetovno vojno.

⁹ Vojna beležnica (it.)

¹⁰ Giuseppe Abate, *Il 13° Fanteria (Brigata Pinerolo) nell'Ultima Guerra d'Indipendenza 1915–1918*, Stabilimento arti grafiche Bertarelli, Milano, 1918, str. 71.

¹¹ Arturo Stanghellini, *Introduzione alla vita mediocre*, Fratelli Treves Editori, Milano, 1921, str. 39.

KRATKE ZGODBE Judeževa kupčija

Mirko Kurinčič

S tem prispevkom se na kratko posvečam daljnemu sorodniku Antonu Kanalcu, rojenemu leta 1888 v številni družini v Drežnici, po domače pri Lahovih. V mladosti se je izučil za krojača in je dobro obvladal svoj poklic. Ali je služil cesarju že kot reden vojak, zaradi časovne oddaljenosti nisem mogel ugotoviti.

Med pregledovanjem in branjem dopisnic, kartic in pisem, ki so jih moji vaščani pisali Kanalcu v obdobju med prvo svetovno vojno, sem spoznaval razsežnost gorja, ki ga je povzročila vojna v naših krajih. Po zavzetem pripovedovanju in po branju raznih knjig iz vojnega časa sklepam, da so ljudje iz naših krajev spoštovali in cenili svojo državo – Avstro-Ogrsko, saj je bila urejena država in se je v njej dostojno živelo. Živel so tudi bogato kulturno in društveno življenje, saj so vplivi močnega kulturnega in gospodarskega življenja iz Gorice segali tudi do podkrnskih vasi. A z ubojem avstro-ogrškega prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegove žene Zofije v Sarajevu se je vsa nekdanja idila spremenila, nadomestile so jo hude slutnje in pričakovanje temnih časov. Ljudje so vsak dan prebirali časopise in spraševali domačega »gospoda«, kaj naj storijo. Kmalu so se začeli dogodki bliskovito odvijati in že 14. julija 1914 je bila v naših krajih izvedena delna mobilizacija. Večina vojaških enot s slovenskega ozemlja je takrat spadala v 3. armadni korpus s sedežem v Gradcu. Konec julija je vojna z vso silovitostjo res izbruhnila, najprej proti Srbiji in Rusiji. Mobilizirani slovenski fantje in moške so v sestavi 3. korpusa večinoma odšli na območje takratne Galicije, kjer so monarhijo branili pred Rusi.

Kmalu po izbruhu vojne se je Italija začela čudno obnašati, popolnoma je spremenila odnos do Avstro-Ogrske in Nemčije, svojih vojaških zaveznic, in je 23. maja 1915 napovedala Avstro-Ogrski vojno. Ta se je odzvala s popolno mobilizacijo na obmejnem področju in začela vzdolž reke Soče mrzlično pripravljati novo frontno črto.

V tistem času je bil v vojsko vpoklican tudi 27-letni Anton Kanalec in njegov starejši brat Jakob (Jok). Jakob je ves čas vojne služil kot črnovojniški žandar v Logu pod Mangartom, Anton pa je s svojo enoto odšel v bližino Gradca in nato v Galicijo. V Galiciji je v bojih z Rusi doživel ognjeni krst, že jeseni istega leta pa je bil težko ranjen v roko. Z bojišča so ga prepeljali na Koroško, kjer se je izmenično zdravil v rezervnih bolnišnicah v Beljaku, Celovcu in Gradcu, po okrevanju pa je bil spoznan za bojevanje nesposobnega. Kot invalid je želel obiskati domače, a žal to ni bilo mogoče, saj je njegove kraje zasedla italijanska vojska. Poleg tega so njegove svojce Italijani pregnali v Breginjski kot. Občasno je lahko obiskal le sorodnike v Lešah na Koroškem. Kot je razvidno iz njegove pošte, je po okrevanju delal v smodnišnici (*Pufferstabrik*) v Tullnu an der Donau, smodnišnici Škoda Werke v Moosbierbaumu in v tovarni Austria Werke v Knittelfeldu, delal je pa tudi kot krojač.¹

V njegovi zapuščini se je ohranilo nekaj poštnih kartic in pisem, ki so mu jih med vojno pisali prijatelji in sorodniki. Tako mu je 30. 10. 1915 brat iz ZDA pisal pismo, v katerem je med drugim izrazil željo, da bi bil "kmalu konec tega divjega klanja in da bi Italijane s tako silo nagnali, da bi vsi v morje poskakali". Nadalje zapiše, da ameriški častniki dosti pišejo o dogajanju v Evropi, da "nič ne črtijo Avstrijcev" in da bosta Avstrija in Nemčija vse premagali. 1. 11. 1915 mu je pisal bratranec Anton Rutar, duhovnik in rektor v goriškem semenišču, ki se je še pred italijanskim zavzetjem Gorice preselil v samostan v Stični. Iz Gorice mu je poslal kartico s podobo goriškega gradu in v njej izrazil prepričanje, da Italijan ne bo napredoval. Naslovil jo je na c. in kr. rezervno bolnišnico v Beljaku: *G. Anton Kanalec, K.u.K. Reservespital, Fachschule I. Abt. No. 10, Beljak (Villach), Koroška*. Toda ker je verjetno Anton Kanalec medtem to bolnišnico že zapustil, je poštni urad naslovnika *K.u.K. Reservespital* prečrtal in namesto njega vpisal *Rotes Kreuz* (Rdeči križ). Anton Rutar je Kanalcu sporočal naslednje: *Predragi! Bil sem na Kranjskem, kjer sem dobil prostor za šolo. Slovenca sem plačal do 30. XI. 15. Glej goriški grad, ki je še cel, četudi žvižga in tuli krog njega noč in dan. Lah je in bo, kjer je bil. Bog s teboj. Tvoj Anton*. Ko je Kanalec služboval v smodnišnici Škoda Werke v Moosbierbaumu, mu je 12. 4. 1917 prijatelj Žagar poslal dopisnico: *Dragi prijatelj! Dobil sem tvojo karto in se ti zahvalim za odgovor. Pri meni*

¹ Prva dva kraja sta v deželi Spodnji Avstriji, tretji pa na Štajerskem (op. ured.)

po starem. Jože Meteleužu je ujet. Domači so zmeraj na mestu, naša družina je v Neapolju Condida, drugi pa v Breginskih vaseh. Novega nimam kaj pisat in nimam tudi časa sedaj, ker me voz že čaka. Prihodnjič več. Pozdrav. Žagar. Bog živi!

Anton Kanalec je vojno preživel. Jeseni 1918 se je vrnil iz Avstrije domov. Bil je srečen, da je ostal živ, čeprav je moral živeti v državi, ki je ni maral. Zanj je domovina ležala bolj vzhodno. Po razpadu monarhije in vzpostavitvi rapalske meje je namreč velik del slovenskega ozemlja za dolgih 25 let pripadel Italiji. Slabo se je godilo tudi Koroški ... Začasa Italije je Anton Kanalec v Kobaridu odprl manjšo krojaško delavnico, toda ker so bili v glavnem vsi naši ljudje brez denarja in niso mogli kupovati njegovih oblačil, je moral delavnico zapreti. V Idrskem pri Kobaridu si je poiskal ženo, si ustvaril družino in v šestdesetih letih do smrti kmetoval na manjši kmetiji.

Verolomnemu Lahu.

(Druga, popravljena izdaja).

Prokleti, verolomni Lah,
Mi tebe strli bomo v prah!
Kje ti zvestoba je, kje čast?
Ti človek nisi, si pošast!

Obljuba vezala te z nami sveta
Je dolga, dolga leta,
A ti prelomil si obljubo,
Misleč, da nam zadaš pogubo.

Doma, v Italiji, si lačen bil,
Pa k nam si hodil, da si se redil;
In kamor si prišel, si delal škodo:
Rodovi pozni tebe kleli bodo.

In ko v nevarnosti si videl nas,
Si mislil: „Zdaj je prišel pravi čas!
Sedaj se prav gotovo polastim
Dežel, po kterih hrepenim!“

Ti v osmih dneh si mislil priti v Trst
In biti njega gospodar,
A še na Krasu grizeš črno prst:
Do Trsta pa ne boš prišel nikdar!

Prokleti, verolomni Lah,
Mi strli bomo tebe v prah!
Zanetil si, da vse gori,
Odprl potoke si krvi.

Pohlepnost tvoja je zares velika,
Dežela naša lepa tebe milka.
Dobil pa vendar jo ne boš,
Dokler je živ le en slovenski mož.

Prelomil sveto si obljubo,
Misleč, da nam zadaš pogubo.
Zaveznika si lahkim srcem zapustil
Sovragom se zavratno pridružil.

In s tem zadal sam sebi si pečat
Izdajstva: Judežev si brat.
Sedaj za kazen, grda spaka,
Občutiš pest slovenskega junaka.

Na trdem kraškem kamnu glavo
Razbijaš svojo, nam pa večiš slavo.
Nabili so te črni Abesinci,
Še bolj te bijejo zdaj Dalmatinci.

Prokleti, verolomni Lah!
Prinesel ti si grozo, strah!
Oj koliko si zlega ti storil!
Oj koliko družin si razkropil!

Domove morali so zapustiti
In v tuje kraje kot begunci iti.
Rodovi pozni tebe kleli bodo,
Ker, kamor prideš, delaš škodo.

Neveste jočejo ženina,
Zastonj pa mati kliče sina
In sestra nima brata več.
Oj koliko si povzročil nesreč!

Zaradi tebe naše žene
Doma so same, zapuščene.
Otroci kličejo zaman očeta,
A mati jih tolaži jim obeta:

„Vaš oče se bo vrnil, ko bo Lah
Za izdajalstvo svoje strl v prah!“

F. P.

Podobne usode so bili deležni tudi vsi drugi iz naših krajev, ki so preživelii vojno. Po veliki moriji so morali obnoviti porušene domove, usposobiti polja za novo letino, živeti v osovraženi državi in svoje otroke pošiljati v tuje šole. Mnogi med njimi so boj proti »verolomnemu Lahu« nadaljevali v tigrovskih trojkah in trepetaje spremljali tržaška procesa proti svojim somišljenikom ...

Po vsem tem je svet kmalu spet zajel vojni plamen in iste može je duče tokrat kot italijanske vojake pošiljal na bojišča. Po njegovem polomu so ti dobro vedeli, kje jim je mesto in kaj jim je storiti. Pet prekomorskih brigad je požrtvovalno prihitelo čez Jadransko morje na pomoč jugoslovanskim partizanom v boju za osvoboditev Primorske. S hvaležnostjo v srcu se spominjamo njihovih žrtev, ki so pripomogle, da je bila po vojni Primorska kot »prodana nevesta« vrnjena oziroma priključena k matični domovini. Toda le redkim med njimi je bilo dano, da so spremljali dogodke leta 1991 ter se veselili osvoboditve in samostojnosti slovenske domovine.

V zapuščini Antona Kanalca sem našel tudi na pol prepognjeno propagandno dopisnico z zanimivo pesmijo *Verolomnemu Lahu*, ki v verzih izraža gnev in stud do izdajalske Italije, ki je v svoji grabežljivosti na nagovarjanje antantnih sil zahrbtno napadla zaveznico Avstro-Ogrsko. Pesem je leta 1915 spesnil in izdal Fran Pirman, tržaški kulturnik, publicist in založnik. Tovrstne dopisnice so med vojno krožile med slovenskimi, predvsem primorskimi vojniki, ki so se dobro zavedali, kaj se bo zgodilo, če bo Avstro-Ogrska poražena. Vse njihove slutnje so se žal kmalu uresničile.

Spominska knjiga Zalke Kaučič

Simon Kovačič

Nedavno mi je prišla v roke precej obrabljena spominska knjiga, ki jo hrani zbiralec Bojan Kaučič z Brda pri Dornberku. Na prvi pogled se mi je zdela dokaj običajna, toda ko sem jo začel prelistavati, sem ugotovil, da vsebuje posvetila, ki so bila vpisana tik pred prvo svetovno vojno, med njo in tudi takoj po vojni.

Spominska knjiga je pripadala Zalki Kaučič (1890–1954), ki je imela ob začetku vojne štirindvajset let. Očitno je imela zaročenca, Lojzeta po imenu. Ko je bil ta leta 1914 vpoklican pod orožje, da bi se bojeval za cesarja in domovino, je Zalki pred odhodom na rusko fronto v spominsko knjigo zapisal ganljive, otožne verze:

Zalki v spomin ob slovesu!

*Pod cipreso, pod cipreso
rad bi v grobu spaval jaz,
kadar črno mi zaveso
smrt potegne pred obraz.*

*Listi padajo z drevesa
vrt pokrije beli srež;
a cipresa, a cipresa
spomenik ostane svež.*

*Svet naj gleda nje zelenje,
bere i pomen njegov -
Kaj mi bilo je življenje?
Zelen up, - a brez sadov!*

Tvoj Lojze

Dornberg, 1. VIII. 14

Zalka Kaučič (1890–1954)

Po padcu Gorice v avgustu 1916 so morali tudi prebivalci spodnje Vipavske doline v begunstvo. Zalka je svojega preživljala v vasi Svetje, saj je to razvidno iz vojaške dopisnice, ki je bila 17. oktobra 1917 poslana na naslov: Svetje št. 13 – Pošta Medvode (Kranjsko). Iz tega begunskega obdobja najdemo v knjigi posvetila njenih prijateljic iz okolice Medvod.

Na domači naslov na Brdu so še vedno prihajale vojaške dopisnice njenih oboževalcev, tudi po uspešnem preboju soške fronte, ko so se ti borili že na reki Piavi. Toda Zalka je še vedno čakala na svojega zaročenca, ki pa je za vedno ostal v širni, daljni deželi. V koledarju Narodne tiskarne v Gorici za leto 1921 je bila objavljena pod številko 326 njegova slika in kruta vest: Skomina Alojz iz Dornberga (danes Dornberk), padel 1914 v Karpatih.

Lojze je Zalki iz Rusije poslal še par vojaških dopisnic, potem pa je njegov glas utihnil.

Kmalu so zahrumeli topovi tudi na soški fronti. Zalkino naklonjenost so si skušali pridobiti vojaki različnih narodnosti avstro-ogrske monarhije, ki so po hudih bojih na Krasu prihajali na Brdo in v okolico na odmor. Iz tega obdobja najdemo v spominski knjigi posvetila v slovenščini, češčini, nemščini ...

319 Konič A., padel 1914 v Galiciji, 320 Živic Al., padel 1914 na ruskem bojišču, 321 Glesčič Fr., umrl 1916 za ranami v bolnici, 322 Usaj J., padel 1917 na Krasu, 323 Kosovel V., umrl 1916 v ruskem ujetništvu, 324 Smet A., padel 1918 v Italiji, 325 Badalčič R., umrl 1914 vsled kolere v Galiciji, 326 Skomina Al. iz Dornberga, padel 1914 v Karpatih. — 327 Budal J., iz St. Andreža, pogrešan od 1914 iz Galicije. — 328 Sinkovec Fr. iz Idriške Bele, umrl 1916 v ljubljanski bolnici. — Iz Lokavca: 329 Crnigoj Fr., padel 1916 na Tirolskem, 330 Slokar J., umrl 1916 v vojni bolnici v Lebringu, 331 Bolko Fr., padel 1914 v Srbiji. — Iz duhovnije Rihenberg: 332 Furlan A., ponesrečil 1917 v kačoohovivasi na Dolenskem pri vojaškem transportu, 333 Ličen K., umrl 1919 doma vsled vojnih naporov, 334 Ličen K., umrl 1919 doma vsled vojnih naporov, 335 Robič A., padel 1914 v Galiciji (njegov brat Maks je padel 1917 pri Volčjuragi), 336 Strancar Fr., padel 1916 pri Kostanjevici, 337 Ličen Fr., umrl 1917 v Lichtenfeldu, 338 Kodrič Alb., padel 1915 v Karpatih, 339 Mihelj A., pogrešan od 1916 v Galiciji, 340 Zgonik R., padel 1916 v Hudemogu, 341 Birska Fr., padel 1917 pri Novem Sandecu v Galiciji, 342 Rojec A., umrl 1919 doma vsled vojnih naporov, 343 Hebat Fr., umrl 1916 v Sardiniji, 344 Pavlica A., umrl 1918 v Tropavi v Slezi, 345 Vidmar L., umrl 1918 vsled vojnih naporov, 346 Vidmar A., padel 1917 na Skabrjetu, 347 Škrbec A., padel 1915 pri Kolomeji, 348 Pečenko M., umrl 1919 kot ujetnik v Odesi, 349 Pečenko C., padel 1918 pri Pijavi, 350 Mrevlje Fr., pogrešan od 1914 iz Galicije.

Fotografija Alojza Skomine je objavljena v koledarju Narodne tiskarne v Gorici za leto 1921 v tabeli padlih, pod številko 326.

V Zalkini spominski knjigi najdemo še en zanimiv zapis, ki pa še kako drži:

*Ko morda boš čez nekaj let,
spominsko knjigo brala spet;
boš zrla v nji še liste iste –
in brala v nji še verze iste ...
A mnogi, ki verz pisal je,
zabljujivosti tedaj zapisan –
iz knjig življenja bo izbrisan!*

Tebi v spomin zapisala Ivanka

Zalka Kaučič se ni nikoli poročila. Umrla je leta 1954 v domači hiši na Brdu, stara 64 let.

Spomini avstro-ogrskega vojnega ujetnika Josipa Koširja (1872–1948)

Uroš Košir

Moj prapraded Josip Košir, škofjeloški mlinar, se je rodil 7. marca 1872 očetu Lovrencu (1824–1897) in materi Mariji (1835–1895), rojeni Hafner. Imela sta sicer več otrok, toda le trije so preživel otroštvo. Josip je šel po očetovih stopinjah in se izučil za mlinarja, leta 1897 pa je podedoval celotno posest, vključno z mlinom. Po poroki leta 1899 mu je žena Barica (1876–1910), rojena Tavčar, rodila šest otrok, preživela pa sta le Jože (1900–1990), ki je leta 1917 prav tako postal avstro-ogrski vojak, in akademski slikar France (1906–1939). Tri leta po ženini smrti se je Josip ponovno poročil, tokrat z Ivanko Magušar (1884–1971), Baričino sovaščanko iz Selc. Leta 1914 se jima je rodil sin Ivan (1914–2005).

Istega leta je izbruhnila prva svetovna vojna in Josip je bil med nesrečniki, ki so predstavljali zadnji vpoklicani letnik ob avstro-ogrski mobilizaciji 26. julija 1914, ki je zajela za vojsko sposobne moške med 21. in 42. letom starosti. Kot pripadnik 12. stotnije ljubljanskega 27. domobranskega pehotnega polka (LIR27) se je udeležil bitke pri Lvovu,¹ med katero so ga 28. avgusta 1914 zajeli ruski vojaki pri kraju Korosne (Krosienko).² V šestletnem ujetništvu je romal po številnih krajih vzhodne Galicije in širne Rusije: Zloczow,³ Brody,⁴ Rovno,⁵ Kijev, Atkarsk,⁶ Čistopolj,⁷ Orel,⁸ Jekaterinburg,⁹ Tomsk,¹⁰ Simbirsk¹¹ in Moskva. Družina je sprva že mislila, da je padel, saj so z bojišča prihajale lažne vesti o njegovi smrti, prek družinskih prijateljev iz Novega mesta pa so potem po telegramu izvedeli, da je preživel in da je v ruskem ujetništvu.

V domačo hišo so zatem počasi začele prihajati redke dopisnice in pisma iz ujetništva, po septembru 1917 pa so ta povsem presahnila. Navadno naj bi ujetniška pošta iz Rusije potovala okoli dva meseca, po revoluciji pa od štiri do pet mesecev, kar se je sčasoma

*Josip Košir pred svojo pisarno novembra 1940
(vsi dokumenti iz družinskega arhiva)*

podaljšalo celo na več kot eno leto. Družina je o Josipovi usodi pozvedovala tudi prek časopisov, kakršna sta bila Slovenski narod in Slovenec, vendar neuspešno. Josip se je nato le oglasil iz sibirskega

¹ Mesto v današnji zahodni Ukrajini, prestolnica nekdanje avstro-ogrške dežele Galicije (nem. Lemberg).

² Kraj Korosne leži okrog 40 kilometrov jugovzhodno od Lvova.

³ Gališko mesto v današnji zahodni Ukrajini, okrog 60 km vzhodno od Lvova (ukr. Zolochiv).

⁴ Gališko mesto okrog 85 km severovzhodno od Lvova.

⁵ Mesto okrog 170 km severovzhodno od Lvova, v zahodni Ukrajini (ukr. Rivne).

⁶ Rusko mesto v Saratovski oblasti.

⁷ Mesto v osrednjem delu evropske Rusije, v avtonomni republiki Tatarstan.

⁸ Mesto Orel (ali Orjol) leži v Orjolski oblasti, okrog 330 km južno od Moskve.

⁹ Mesto na Uralu, v Sverdlovski oblasti.

¹⁰ Mesto v Sibiriji, v Tomski oblasti, 6000 kilometrov od Škofje Loke, rodnega mesta Josipa Koširja.

¹¹ Mesto na reki Volgi, v Uljanovski oblasti, okrog 900 km vzhodno od Moskve. Leta 1924 so ga preimenovali v Uljanovsk po Vladimirju Uljanovu Leninu, ki se je v tem mestu rodil.

Zapuščina Josipa Koširja

Tomska, od koder je pisal januarja in konec junija 1919. Kljub temu da je vsa ta leta pisal domačim, ni prejel nobenega pisma ali vesti iz domovine. Pisma ga namreč na njegovo žalost niso nikoli dosegla. Šele v drugi polovici leta 1920 je okusil željno pričakovano svobodo in se odpravil proti domovini. 23. septembra se je domačim javil iz Maribora, do koder je iz Sibirije potoval od 16. julija 1920. Čez tri dni je prestopil domači prag ...

Po vojni so se Josipu in Ivanki rodili še štirje otroci, med katerimi je živ le še najmlajši sin. Po njegovem pričevanju oče Josip ni veliko govoril o svoji ujetniški izkušnji, saj mu številni tudi niso verjeli, dolgoletno ujetništvo pa ga je demoraliziralo in pustilo posledice do konca življenja. Uši v ujetništvu so mu povzročile rane na nogah, ki se mu niso popolnoma zacelile, v Rusiji pa se je tudi za las izognil amputaciji. Z bolečinami se je spopadal še celo življenje, a v zadovoljstvo mu je bilo, da ni več okusil lakote iz let ujetništva. Nesrečno življenje se je nadaljevalo tudi v času pred in med drugo svetovno vojno, saj sta mu umrla dva sinova, France (1939) in Vinko (1944). V povojnem času se je predvsem bal nacionalizacije mlina, ki pa je ni dočakal, saj je umrl malo pred njo, leta 1948.

Zgodbe prapradede Josipa Koširja do leta 2014 skoraj nisem poznal. Po pripovedovanju očeta in starega očeta sem vedel le, da je bil v času prve svetovne vojne v ruskem ujetništvu. Moj pogled na njegovo vojno se je spremenil, ko sva z mojim prastricem, Josipovim

sinom, v predalu zaprašene omare odkrila drobce Josipove preteklosti, ki večini sorodnikov niso bili poznani. V njegovi zapuščini sva našla krajši zapis o ruskem ujetništvu, ki ga je Josip Košir spisal leta 1921, ob njem pa še njegova pisma in dopisnice, ruski slovarček, nekaj ruskih dokumentov, izkaznic in dovolilnic, vozovnico za parnik, s katerim je potoval proti domu, ter dokument sprejemnega taborišča v Mariboru z dopisnicama, s katerima je družini sporočil svojo vrnitev v domovino. Zapuščina vsebuje še denarnico z napisom *Kavarna Splichal Skofjaloka 1902*, leseni žlici, ruska srebrnika iz leta 1899, tobačnico in spominsko podobico, izdelano ob njegovi vrnitvi domov. Vsi ti predmeti so bili povod za raziskovanje prednikove vojne poti in me bodo verjetno za vedno spominjali nanj, čeprav ga nikoli nisem poznal. Toda z odkrivanjem njegove zgodbe sem le lahko pokukal v drobce njegovega življenja. Kakšna škoda, da je zapisal le nekaj črtic in ne kaj več...

Nekaj črtic iz mojega ujetništva!

Bilo je leta 1914, prihajal je glas, da bode svetovna vojska, in resnica je bila, došla je mobilizacija 26/7 in vsi so bili prvi pot do 42. leta poklicani pod orožje, med temi sem bil tudi jaz. Poklican sem bil v Kobarid k Grenzschutz Kompanie.¹² Potem smo se pripeljali v Ljubljano, ostali 14 dni v Ljubljani, iz Ljubljane smo se odpeljali v Galicijo nad Rusa. Bilo je 26. avgusta, ko je naš 3. Kor¹³ prvi v ogenj prišel, rezerve nismo nobene imeli, vse ta boljši pozicije so bile od Rusov zasedene. Rusov je bilo 4 Kore, a nas samo jeden Kor. Tisti dan jih je strašno veliko padlo, naš 3. Kor je bil docela uničen. Tudi Rusov je mnogo padlo, pa vendar moč je bila na Ruskej strani. Mnogo so jih tisti dan zajeli in tudi jaz sem bil med njimi ter nas potem tirali na Rusko. Na Ruskem sem bil 4 leta, kjer se mi ni ravno dobro godilo. Napočilo je leto 1918, mislili smo, da je že mir, in da bomo rešeni tega groznega ujetništva in da se vrnemo domov. Pa glej ga vraga, izbruhnila je revolucija, ko so vrgli ruskega cara Nikolaja, in mi ko smo mislili, da se vrnemo domov, tirali so nas še daljši od doma, tako da smo prišli nazadnje v dalno, dolgočasno in mrzlo Sibirijo. Bil sem tam 2 leti, draginja je postajala čedalje večja, tako tudi lakota ni ostala od zadi, in mnogo številne bolezni so nas mučile, tako da jih je na sto tisoče pomerlo. Bili smo čisto zapuščeni od vsega sveta, kar nas je bilo invalidov dali so nas

¹² Stotnija za varovanje meje (nem.).

¹³ Kor, stari slovenski izraz za korpus. V III. korpusu (koru) s sedežem v Gradcu so bili slovenski polki.

Sibirija II Tomsk 28/9/19

Košir Josip vojno ujetnik, Sibirija II Tomsk Lager
 Dragi Franko! 10 Barbab.

Naznamim Ti, da sem ve zadosti zduar pisal
 sem pred peteni meseci karto, od doma se ni vem
 dobil nobene karte, ne vem, ali si kakšno karto
 prejela ali, ako dobiš to karto odpisi. Pozdravljam
 vas vse skupaj Tete in otroke, Kosirjeve in
 Lukarove in Pepetove, in vse druge znance.

Oproščamom Ti Josip
 Ali se kaj ide mlin?

Dopisnica, ki jo je Josip poslal leta 1919
 iz sibirskega mesta Tomska.

iz mesta ven, da smo živeli v gojzdu v Vilah. Tam je bilo tudi dosti komarjev, ki so nas prav pridno pikali, zraven tega smo stradali kot ponavadi. Vendar je napočilo rešilno leto 1920 za nekatere, in tudi za mene, da sem se vendar enkrat srečno rešil iz te dolge 6 letne sužnjosti. Dne 16. Julija leta 1920 smo se ukrcali v vagone na kolodvoru v Tomskem v Sibiriji, potem smo se vozili 17 dni čez Simbirsk v Moskvo, tam je bila največja draginja in lakota. Funt črnega kruha je stalo od 500 do 600 rubljev, funt špeha 4000 rubljev, jedno jabolko 100 rublj., funt suharov¹⁴ 700 rublj. itd. Ostali smo 4 tedne v Moskvi, potem pa naprej, čez tri dni smo dospeli do pristaniškega mesta »Narva« v Essland.¹⁵ Tam smo bili v trdnjavi 7 dni in čakali parnika, potem smo se peljali s parnikom čez Baltiško morje tri dni in došli v pristaniško mesto Štettin¹⁶ v Nemčijo, potem dalje na Berlin, Leibzig (Saksen)¹⁷ in potem skozi Bavarsko na Regensburg in Passau in naprej Dunaj, Gradec, Maribor. V Mariboru smo ostali 7 dni, kjer je nas Jugoslavija sprejela. Pisal sem iz Maribora en par kart domov, ki so jih vendar srečno prejeli. Drugi dan so prišli dragi mi domači do mene, kjer je bilo veselo snidenje.

Dolžnost me veže, da se tudi zahvalim, ob mnogobrojnem sprejemu mojih dragih sorodnikov in loških rojakov, prijateljev in znancev, na Kolodvoru in na rojstvenem domu. Bog Vas živi, na mnoga leta. Veliko bi še lahko pisal, pa naj to zadostuje. Te moje skromne vrstice naj ostanejo v trajen spomin vsih mojih naslednikov.

Škofjaloka 30. marca 1921, Josip Košir

Viri in literatura:

- Sergeja Hribar, *Rusko ujetništvo avstro-ogrskih vojakov v veliki vojni*, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino-diplomsko delo, Ljubljana, 2007.
- Uroš Košir, *Čez dolgo spet »Gorenška stran« in ti moj dom, men dobro znan!*, Josip Košir in rusko ujetništvo (1914–1920), V: Arhivi 37, št. 2, 2014, str. 45–55.
- Dušan Nečak, Božo Repe, *Prelom: 1914–1918. Svet in Slovenci v 1. svetovni vojni*, Založba Sophia, (Zbirka Spekter 7/2005), Ljubljana, 2005.
- Georg Wurzer, *Die Kriegsgefangenen der Mittelmächte in Russland im Ersten Weltkrieg*, V&R Unipress, Göttingen, 2005.
- Georg Wurzer, *Die Erfahrung der Extreme, Kriegsgefangene in Rußland 1914–1918. V: Kriegsgefangene in Europa des Ersten Weltkriegs* (ur. Jochen Oltmer), Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh GmbH, 2006, str. 97–125.
- Časopis Slovenec, 6. 11. 1914, str. 3.
- Časopis Slovenec, 15. 5. 1918, str. 3.
- Časopis Slovenski narod, 14. 5. 1918, str. 3.

¹⁴ Verjetno suhariki - popečene kocke suhega kruha.

¹⁵ Estonija.

¹⁶ Nem. Stettin, danes Szczecin na Poljskem.

¹⁷ Leipzig, mesto na Saškem.

Tragedija na Ježi

David Erik Pipan

Riccardo Bennicelli

V roke zbiralcev starih vojaških razglednic pogosto zaidejo razglednice s podobami grobov na italijanskem vojaškem pokopališču »nepremagljivih«, ki je bilo po prvi svetovni vojni urejeno na griču Sv. Elije v Sredipolju (Redipuglia). Poznano je bilo po tem, da so za nagrobnike služili razni deli odslužene vojaške opreme in orožja. Tudi sam sem večkrat naletel na razglednico s podobo razstreljenega topa, vendar ji nisem posvečal večje pozornosti. Pred kratkim pa mi je prišla v roke brošurica, ki jo je v spomin na padlega stotnika Riccarda Bennicellija, veleposestnika v Nepiju (Viterbo), že leta 1918 izdala njegova družina. Spominski zapisi stotnikovih soborcev, ki jih je zbral njegov brat Alberto, razkrivajo zanimivejše dogodke iz stotnikovega vojaškega življenja, predvsem pa osvetljujejo njegove zadnje dni. Ko pa sem skušal o njem izvedeti kaj več, sem odkril, da je bil grob z razstreljenim topom na nekdanjem pokopališču pri Sv. Eliji njegov.

Poročnik, kasnejši stotnik Bennicelli je bil v letih 1915–1916 poveljnik baterije v 37. polku poljskega topništva. S svojo enoto se je udeležil številnih bojev v okolici Gorice in na Krasu (novembra 1915 na Monte Fortinu, septembra/oktobra 1916 na Velikem hribu in Pečinki), kjer si je zaslužil več pohval. Januarja 1917 je bil premeščen k 17. polku težkega poljskega topništva v Novaro, kjer je osnoval 62. baterijo.

V drugi polovici oktobra 1917 je bila italijanska vojska sredi priprav na novo močno ofenzivo v Posočju. Zato so inženirci tudi v dolini Dobarca prek strmih grap trasirali in gradili nove ceste. Tam je bilo nameščenih več topniških baterij, med njimi tudi 62. baterija havbic kalibra 149 mm. Topničarji so utrjevali svoje položaje in jih maskirali pred pogledi izvidniških letal. Pripadniki 62. baterije so na svojih položajih nameščali tračnice za transport streliva, ki so jih ponoči sneli z železniške proge onkraj Soče. Njihovo spontano delo pa je budno spremljal tudi stotnik Bennicelli.

Zvečer 21. oktobra 1917 so iz poveljstva topniške skupine na Kambreškem poslali baterijam ukaz, da se naslednje jutro njihovi poveljniki zglasijo v topniški opazovalnici na Ježi. Zato so se ob 5. uri zjutraj štirje poveljniki baterij, stotniki Bosco, Gallo, Bennicelli in poročnik Paschietta, v družbi nekaj vojakov podali na Ježo, od koder so imeli lep razgled na tolimnsko kotlino.

Okoli 8. ure je stotnik Bennicelli telefoniral poročniku v baterijo in mu naročil, da pripravijo topove, češ da bo kmalu izdal povelje za začetek obstreljevanja. Takoj zatem so se častniki usedli na rob okopa pri opazovalnici. Stotnik Bennicelli je bil dobre volje in njegove besede so bile duhovite, a bile so zadnje . . .

Čez nekaj trenutkov je pred njimi eksplodirala avstrijska granata srednjega kalibra. Poročnika Paschetto in stotnika Bosca je pogubni izstrellek razmesaril, stotnika Bennicellija je zadel granatni drobec v glavo, stotnik Gallo je bil težko ranjen. Ubitih je bilo tudi nekaj vojakov. Ker je bila telefonska povezava z opazovalnico prekinjena, so tja poslali narednika Ciancaleonija in skupino vojakov. Stekli so na kraj tragedije, saj so slutili, da se je zgodilo nekaj hudega. Res so v opazovalnici naleteli samo na mrtve in težko ranjene. Stotnik Bennicelli je ležal v okopu, kot da bi spal, roke je imel še vedno v žepih plašča in na ustih običajen nasmeh.

Obvestilo o smrti priljubljenega častnika je zelo prizadelo pripadnike baterije. Skrbno so mu sneli osebne predmete, verižico, zapestno uro, prstane, listnico z nekaj pismi in fotografijami staršev ter sestre, beležko z zapiski in skicami, daljnogled, kapo s sledmi pogubonosnega strela, in jih spravili v zaboječek na transportnem vozu baterije. Okoli 9. ure je nekaj avstrijskih zažigalnih granat padlo na Klobočarje. Ena izmed njih je zadela tudi hišo, v kateri je imel skupaj z nekaterimi častniki iz raznih baterij svoje bivališče tudi stotnik Bennicelli. V nekaj minutah je bilo vse uničeno, vključno s stotnikovo osebno prtljago.

Stotnik Bencicelli s pripadniki svoje baterije na topniškem položaju pri Avčah 24. septembra 1917
(iz zbirke Davida Erika Pipana)

Trupla treh častnikov so ostala nepokopana do 24. oktobra, saj je moral vojaški kurat Giulio Facibene v Videm po cinkaste krste. Vrnil se je, ko so se zaradi avstrijsko-nemškega preboja fronte že skoraj vse italijanske enote umaknile. Svojo krščansko dolžnost je želel opraviti, kljub temu da mu je bilo to zaradi nevarnosti in bližine sovražnika odsvetovano. Med potjo je ustavil štiri razkropljene vojake in jih prisilil, da so mu pod silnim obstreljevanjem sledili do najbližjega pokopališča. V trenutku, ko so se v bližini že slišali kriki napadalcev, je poskrbel za zadnji poklon padlim.

Stotnika Bencicellija so pokopali na pokopališču v Lombaju, beneškoslovenski vasici pod Klobučarji. Njegov grob je ležal skrajno desno v prvi vrsti, poleg njega pa grob poročnika Paschette. Med leseno in cinkasto krsto so vstavili stekleno ampulo, v kateri je bila vojaška dopisnica z osebnimi podatki. Za postavitve zunanjega znaka, nagrobnega križa, pa je zmanjkalo časa, saj so Avstrijci kmalu zasedli celotno območje.

Istega dne so vse baterije na tem območju prejele ukaz, da zapustijo svoje položaje. Težavna naloga je bila še toliko težja, ker je šlo za transport težkih topov in streliva. 62. bateriji je uspelo umakniti tri topove, tudi četrti je bil vprežen, vendar so ga med potjo zaradi

okvare na vpregi in bližine nasprotnika morali zapustiti. Takrat se je zgodil tudi dogodek, ki ga je poročnik Antonio Manzo, naslednik stotnika Riccarda Bencicellija, tako opisal:

V trenutku umika brez topov se mi je prikazala podoba stotnika. Dozdevalo se mi je, da nam ukazuje, da ne prepuščamo topov Avstrijcem! Takoj sem stekel k vojakom, ki so že zapustili položaje, in jim zakričal: »Ustavite se, rešimo orožje, naš stotnik si tako želi, naredimo to zanj!« Vsi so se vrnili, in medtem, ko so se še zadnje skupine pehote umikale pred sovražnikovim prodorom, smo topove vpregli in rešili.

Čez nekaj dni so se Avstrijci v Vidmu polastili transportnega voza, na katerem je bil tudi zabojček s stotnikovimi osebnimi predmeti. Kdo ve, ali je najditelj znal ceniti najdene predmete, tako kot bi jih svojci. Po vojni so posmrtno ostanke stotnika Bencicellija prenesli na vojaško pokopališče »nepremaganih« na griču Sv. Elije v Sredipolju. Njegov grob je poleg napisa na kraškem kamnu krasil tudi razstreljeni top. V tridesetih letih prejšnjega stoletja so po takratnih fašističnih smernicah v neposredni bližini tega pokopališča uredili monumentalno kostnico in jo svečano odprli leta 1938. Vanjo so prenesli tudi vse posmrtno ostanke vojakov, pokopanih na griču sv. Elije, na kraju opuščene vojaškega pokopališča pa so uredili spominski park.

»ČLOVEK BI MISLIL, DA JE PAR DESET KILOMETROV OD SOVRAŽNIKA VAREN, PA SI JO RAVNO TAKO LAHKO IZKUPIL...«

David Erik Pipan

Med prebiranjem literature o soški fronti, tako zgodovinske kot tehnične, se prej ali slej srečamo z omembo jurišnih enot avstro-ogrške vojske – *Sturmtruppen*.

V zadnjih letih je v Avstriji, Madžarski in Italiji izšlo več knjig, ki zelo podrobno obravnavajo to tematiko. Predvsem so se avtorji temeljito posvetili preučevanju njihove sestave, urjenja, taktike in oborožitve, kar ne preseneča, saj med zbiralci in preučevalci prve svetovne vojne še vedno zbujajo veliko zanimanja.

Zato naj le na kratko omenim, da so to bile posebne enote, izurjene za hitre napade na sovražnikove položaje. Po nemškem zgledu so bile ustanovljene na začetku leta 1917. Poglavitno orožje pripadnikov teh enot pri napadih so bile ročne bombe, za obrambo zasedenih položajev pa so bili oboroženi s kratkimi puškami, bajoneti in drugim orožjem za bližinski boj. To so bile tudi prve enote v avstro-ogrski

vojski, ki so bile opremljene z jeklenimi čeladami. Sicer pa so bili njihovi pripadniki izurjeni v rokovanju z vsem pehotnim orožjem, tudi s sovražnikovim.

Med vojno je nekajkrat prišlo do preureditve jurišnih enot, tako da zaradi tega še danes občasno prihaja do manjših nejasnosti. Običajno je vsak pehotni bataljon imel svoj jurišni vod in jurišni vodi so bili na ravni polka združeni v jurišno stotnijo, te pa so se na ravni divizije združile v jurišni bataljon, ki je praviloma nosil številko divizije, ki ji je pripadal. Sčasoma so svoje jurišne oddelke imele vse pehotne in konjeniške¹ enote avstro-ogrške vojske. Zato ni nič nenavadnega, da je bilo v njih tudi dosti Slovencev.

Sam sem zanje večkrat slišal že kot otrok, običajno, kadar je oče ali kdo od stricев govoril o prvi svetovni vojni. Največkrat so obujali spomine na svojega očeta in druge sovaščane, ki so služili v avstro-

Jurišna patrolja 2. gorskega strelskega polka.

O nevarnosti njihovih nalog priča pomenljiv napis na tabli: Naskokna četa, Slovenski fantje, živeti ali umreti. (iz zbirke Janeza J. Švanjcerja)

¹ Pripadniki konjenice so se med vojno večinoma bojevali kot običajna pehota.

-ogrski vojski. Skoraj vsakič so omenjali tudi soseda, ki je bil pravi hrust in Italijanov ni maral. Še kot otrokom jim je pogosto pripovedoval kako je kot avstrijski vojak Italijane »prestavljal«, kot da bi z vilami prekladal seno. Po vsem telesu je bil poln brazgotin, ki so bile posledice služenja v »divisions sturm bataljonu«².

Med prebiranjem spominskih zapisov slovenskih vojakov iz prve svetovne vojne le redko naletimo na take, ki bi podrobneje opisovali svoje izkušnje v jurišnih enotah. Pa še tisti redki, ki so jih, so pri opisovanju večjo pozornost namenili opisovanju urjenja oziroma nesreč pri urjenju kot pa bojnih operacij. Iz vseh pa je razvidno, da je na njihove pripadnike tudi na urjenju na vsakem koraku prežala smrt.

Franjo Robida iz 2. gorskega strelskega polka je spomladi 1917 na vojaškem poligonu Soške armade pri Pivki opazoval vajo jurišnih enot. Njegove zapiske je uredil prof. Vinko Avsenak in jih objavil v knjigi Iz stare Ljubljane na soško fronto. Iz omenjene knjige povzemam spodnji opis.

Na pobočju Sv. Primoža se je vlekla od srede krila navzdol do ceste v dolini idealna linija strelskih jarkov z betoniranimi kavernami in zaklonišči z lesenimi rešetkami na tleh, da vojaki niso stali v jarkih v vodi itd. Če bi imeli na fronti le senco takih jarkov! Tu so nam razložili in pokazali vso tehniko kraškega bojevanja, ne da bi sami sodelovali!

17. III. smo videli obširnejše vaje naskakovalnih patrolj s sodelovanjem metalcev min, plamena, ročnih granat, infanterijskih topov in strojnic. Pri neki taki vaji je bil navzoč armadni komandant, generaloberst Borojevič pl. Bojna. Dan pred to vajo je artilerija pri Trnju vadila obstreljevanje prostora pred temi jarki in zaradi prekratkega strela je granata ubila sedem mož. Tudi na dan vaje je bil od granatnega drobca baje ranjen major Borojevičevega štaba.

V granatnem jarku sem videl ležati tri vojake naskakovalnega oddelka. Eden od njih je hotel vreči ročno granato, toda razpočila se mu je v roki in je padel, drugi je bil ranjen, tretji pa je stekel po sanitejce. Prvemu je ročna granata raztrgala prsi in je kmalu umrl. Veličasten je bil pogled na ta pekel. Metalci plamenov, najbolj osovraženi pri vseh vojakih, naši pri Lahih, laški pri naših, so z močnim ognjenim curkom izžigali nevarna sovražnikova gnezda, rdeče in zelene svetilne rakete so signalizirale artileriji itd.

Baje je ta vaja stala avstrijsko vojsko okoli 25 mrtvih in ranjenih mož, zato da sta Borojevič in njegov številni štab videla enkrat pravo fronto brez nevarnosti na lastno kožo.

Krajši zapis z usposabljanja pripadnikov jurišnih enot, ki je za pripadnike 11. armade potekalo pri Levicu na Južnem Tirolskem je v svojih zapiskih pustil poročnik Jože Marjetič iz 17. pehotnega polka, kasneje premeščen v 2. bosansko-hercegovski pehotni polk.

Začela se je ta perioda 29. V. 1917 in se končala 18. VI. 1917. Zelo interesantna je, ker je silno nevarna. Šturmsola.

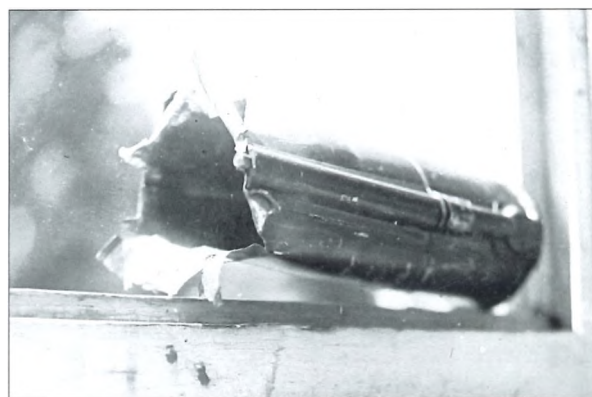
Nova, pravzaprav najnovejša iznajdba svetovne vojne je; tu se vidi, da izvežbana infanterija, hladnokrvna, ki pozabi na smrt, lahko izvrši velikanske junaške čine, ki so seveda za gotov kraj ali tudi za daljšo črto velikega pomena.

Vežbanje za to: metanje atrap, lesnih granat. Napadanje sovražnikovega strelnega jarka skozi žične ovire. Naskok v grabnu z ročnimi granatami od traverze do traverze.

Interesantnost: pri vežbanju z ostrimi ročnimi granatami. Vsaka eksplozija u 8 sekundah, nekatere že tudi preje. Treba granato vreči razmeroma daleč in na cilj. Vežbanje roke zato.

Neprijetni dogodki:

- 1. Mož hoče izstreliti nemško ročno granato s cevjo /deutsche Rohrhant-granate/. Že 6 granat je izstrelil, kar mu 7ma eksplozija v cevi pri izstrelu. Mož je bil takoj ves v krvi. V glavo*

Ročna bomba z izstrelilno cevjo, ki je prezgodaj eksplodirala, omenjena pod točko 1. v zapiskih Jožeta Marjetiča. (iz zbirke Goriškega muzeja)

² Divisions-Sturm-Bataillon – divizijski jurišni bataljon

je dobil približno 100 železnih drobcev, par jih je prodrlo do možganov. Nato v prsa in rame; prste na rokah mu je pa skoraj čisto pretrgalo. Šel je v bolnico in...

2. S svojo patroljo mečem ročne granate, iz zavetišča vsi na enkrat v sovražnikov jarek /Eier-aufschlag-zeitzündhandgranate./ Moštvo je stalo preveč skupaj in hitro zapovedujem: »Achtung! Los!«; mož udari in hoče vreči. Med tem pa zadene z roko in granato po puški svojega desnega soseda in granata mu nevede kam zleti z roke. Misleč, da je padla nazaj, med nas, v travo, se mož hitro obrne in jo išče, da bi jo vrgel naprej, in med tem so že nekatere pokale. Nastala je panika med nami. Vsakdo je vedel za kaj se gre in je čakal usodepolnega trenutka. Kar eksplodira granata nad našimi glavami, 3 decimetre oddaljena na škarpi. Na vsakem obrazu sem opazil smeh in jezo. Da bi padla nazaj med nas, bi bilo gotovo nekaj mrtvih in več težko ranjenih.
3. Imel sem nočno vajo z ostrimi ročnimi granatami. Pri napadanju od traverze do traverze /Aufrollen/ vrže prvi metalec patrolje granato za drugo traverzo; drugi metalec pa na drevo nad nami. /Ditmar-zeit-zünderhandgranate/. Videla se je le goreča iskra na veji in vsakdo je mislil, da je granata na tleh v grabnu, na veji da je le iskra ostala. Ker sem videl, za kaj se gre, zavpijem »decken« in zbežim malo nazaj, ker je bilo verjetno, da granata pade z veje. Kar eksplodira! Leže na trebuhu v jarku dobim železni drobec v prst desne roke drugi od patrolje pa nihče nič. Da bi padla z drevesa bi imel gotovo dva mrtva ali težko ranjena. Sreča!
4. 6ta stotnija vadi istočasno. Cela stotnija je že skoraj metala granate v naskoku, le zadnja patrolja še ne. Tudi ta pride na vrsto ob 1h zjutraj. Med napadanjem vržejo možje granate pred sabo in se uležejo. Ko počijo, skočijo zopet naprej in vržejo granate še enkrat. Nekdo vrže preblizu in mož se uleže, ko vrže svojo granato, na od svojega soseda vrženo granato. Konec je bil, da je možu odtrgalo polovico stegna in spodnji del trebuha. V eni uri je revež umrl /Vrečko Sch.26./.
5. Delim granate moštvu predno odidemo na vežbališče pred ubikacijo na glavni cesti trga Levico. Kar zapazim, da ena iz med dveh granat, ki jih hočem dati možu, že gori. Po cesti je bilo polno vojaštva. Zraven stoječi četovodja hitro vrže granato na prazen prostor na cesti in zavpijemo »decken!« in zbežimo kar najhitreje v veže. Kakor bi strela udarila, je bila cesta prazna in tu eksplodira z velikansko detonacijo. Srečno so jo vsi dobro odnesli. Moj četovodja in eden moštva sta dobila

majhne drobce, sicer nihče ničesar. Gorje da bi bila takoj eksplodirala, ali da bi jo četovodja vrgel med moštvo na tla!

6. Neka kurs stotnija vadi metanje ročnih granat. Vsakdo šteje »einundzwanzig«, 22, 23 in vrže. Nekdo šteje silno počasi, jo vrže in granata eksplodira že nad njim v zraku. Takoj so bili štirje lahko in dva težko ranjena.

Spominska plaketa jurišnega bataljona 55. pehotne divizije, ki je sodeloval tudi pri preboju soške fronte na Bovškem. Zanimiva je upodobitev vojaka, ki namesto jeklene čelade nosi kapo s podbradnikom. Skrivnostni pomen števil 21–22–23, pa nam je v svojih zapiskih razkril poročnik Jože Marjetič: tako so namreč vojaki šteli, preden so odrgli aktivirano ročno bombo. (iz zbirke Davida Erika Pipana)

7. Praporščak Amalietti gre s četo na vežbališče z ročnimi granatami v vrečah na sebi. Kar zavpije med potjo nekdo »decken«; vse pade v cestni graben in čaka. In že počí granata na travniku. Možu se je vžgala v vreči; k sreči jo je pravočasno zapazil in vrgel daleč od sebe. Gorje, da bi eksplodirala v vreči! On in še nekateri bi bili ubiti.

Le nekaj dni po tem, ko je poročnik Marjetič zaključil »šturmšolo«, je bil k podobni jurišni enoti dodeljen Rudolf Lampič, ki je svojo vojno pot začel v vrstah ljubljanskega 27. domobranskega pehotnega polka, poleti 1917 pa se je v neznani enoti boril na območju Vetrišča,

*Udeleženci usposabljanja za jurišne enote na poligonu nad Dolgo Poljano pri Vipavi med urjenjem v metanju (lesenih) ročnih bomb
(iz zbirke Goriškega muzeja)*

Grčne in Panovca vzhodno od Gorice. To obdobje v svojih neobjavljenih spominih opisuje takole:

Ker je nekaterim že zopet pripadal dopust, se javimo na raport. Nadvse natančni nadporočnik Link, je vsakega posebej vprašal: le-dik?³ oženjen? Ko je bil z vsemi gotov, naroči službenemu naredniku naj si zabeleži: »Oženjeni na dopust, samski pa na »šturm kurz« abtreten!« Tako smo morali štirje /nesrečniki brez žena/, 23-tega⁴ v Dolgo Poljano k Vipavi k Šturm bataljonu, mesto na dopust...

... Bataljon je bil močan, saj je vsak vod štel nad 70 mož. Vsako jutro smo bili že ob 4h na vajah nad vasjo, iz katerih smo se vračali okrog 9h dopoldan, ko je že sonce z vso svojo vročino pritiskalo na od prekratkih noči ne ohlajeno zemljo.

Seveda se nam je v takem času prileglo malo počitka, da smo mnogokrat preslišali piščalko, ki je vabila h kosilu in se vrnili s praznimi skodelami od kuhinje...

... Dne 9. julija smo imeli veliko nočno vajo na našem vežbališču. Streljalo se je vse ostro. V ospredju so bili trije jarki drug za drugim nabito polni vojakov. Pred prvim mnoge žične ovire, zadaj so bile strojnice, metalci min in granat, še bolj v ozadju pa par pešadijskih topov. Na znak rakete se začne napad na namišljenega sovražnika. Ročne granate začnejo sekati žico pred prvim jarkom, puške so pokale in prva vrsta je dobila nalog za naskok čez žico. V tem so pa tudi posegli v boj z minami in topovi. Ne vedoč, da je prva vrsta že zunaj, so merili z vsem ognjem ravno tja. V najhujšem bojnem metežu, kjer je tudi začel požigati metalec ognja /flamenverfer/, se nepričakovano oglasijo piščalke. »Ustavite ogenj!« V trenutku je pojenjal pok, mesto njega se je pa razvil krik in obup tam v prvih vrstah. 18 težko ranjenih in dva mrtva so odnesli iz te vojske, brez sovražnika.

Tudi naslednji večer, pri ponovni poskušnji, zopet 1 ranjenec in zopet smo ustavili ogenj.

³ samski (nem. ledig)

⁴ 23. junija 1917

Človek bi mislil, da je par deset kilometrov od sovražnika varen, pa si jo ravno tako lahko izkupil ...

... Pri bataljonu so bili večinoma Dalmatinci in Ogrji, ki se pa niso dobro razumeli med seboj, večkrat so Dalmatinci Ogre namlatili. Poleg teh so bili zbrani še vsi drugi narodi. Slovenceva sva bila samo midva z Orožnikom, in to menda prva, kakor je rekla gospodinja, da jih do sedaj še ni bilo v vasi.

14. avgusta zapustimo Dolgo Poljano. Saj smo se naučili z vsem orožjem, kar se ga je rabilo za uničevanje ljudi, dalje o naskokih in raznih drugih stvari. Ob slovesu so nas stanovalci naše hiše še prav pohvalili, da še niso imeli tako mirnih in solidnih vojakov.

Po prihodu nas k bataljonu oziroma k svoji stotnji, so kmalu sestavili napadalni vod /Šturm Zug/, s Henrihom Krečijem na čelu, pri katerem je bilo več Slovencev.

Takoj ko smo prišli potem v bojno črto, smo dobili nalogo, da zavzamemo sovražno strojno puško, ki so jo imeli v hiši, med našimi in italijanskimi jarki. Kakih 12 nas je bilo odbranih, da smo šli v mraku skozi odprtine, močne žične ovire, ki smo si jih sproti naredili s škarjami. Po trebuhu se splazimo prav previdno do one hiše, jo obkolimo in naskočimo, toda zastonj, hiša je bila prazna. Drugič smo morali privedi Italijana, živega ali mrtvega. V temni noči smo se zopet plazili po travniku, obstreljevani s strojnicami. Pred italijanskimi ovirami malo počakamo, nato pa začnemo. Eden striže žice, drugi pa čakamo, da skozi narejeno pot naskočimo v italijanski jarek in jih napademo z ročnimi granatami. Straža onkraj ovir nas začuti in začne streljati na nas, da se je bliskalo med žicami. Začeli so metat še rakete in morali smo bežati, kakor je kdo mogel.

Eden redkih Slovencev, ki je podrobneje zapisal svojo bojno izkušnjo v jurišnih enotah, je bil znan zbiralec zgodovinskega gradiva, Stipe Štekar iz Ajdovščine. Dodeljen je bil jurišnemu oddelku salzburškega 59. pehotnega polka in je bil med tistimi, ki so 24. oktobra 1917 prvi naskočili italijanske položaje na pobočju Rombona. Napada, med katerim je bil huje ranjen, se je spominjal takole:

Enajst mož je štela naša napadalna četa, enajst na smrt obsojenih. Molče smo korakali po zveznem jarku v prednjo črto. Od tu smo opazovali sovražno postojanko, ki je bila kakih dvesto korakov nižje. »V naskoku uničiti sovražnikovo strojnico. Napad naj se izvrši naglo, s presenečenjem ...« tako se je glasil ukaz našemu oddelku. Toda kdo naj doseže pod točo svinčenk sovražni jarek – predaleč je, kdo naj prekorači italijanske še skoro nedotaknjene žične ovire ...

... Vsaka napadalna skupina je imela uro in te ure so bile točno

nastavljene. Bližal se je čas napada. Iz žepa sem vzel beležnico in se poslovil od domačih.

Z desne strani glasovi trobente. Naskok je prišel. Naprej! Točno ob deveti uri smo se dvignili iz jarka, kronani s težkimi čeladami, med divjim vpitjem smo drveli proti sovražni postojanki. Kakor sršeni so brenčale krogle mimo ušes. Hotel sem zategniti pas pri čeladi, a sem s tako silo potegnil, da se je utrgal. Tu in tam je kdo zakrilil z rokami in telebnil na tla. Ognjemetalni aparat na Hubertovem hrbtu je dobil strel in tekočina je brizgala v velikem loku iz njega. »Hubert nazaj, aparat je pokvarjen« sem kričal, a vsled groznega bobnenja ni slišal in drvel naprej – v smrt. Na pol pota do žičnih ovir začutim, kot da bi me nekdo močno mahnil z bičem po zapestju, samokres mi je padel iz roke, bolečine nisem čutil nobene. Bil sem ranjen, težko ranjen.

Prvi hip nisem vedel, kaj naj naredim. Postal sem popolnoma zmeden. Iskal sem okoli sebe kako zaslombo, nikjer nič. V jarek ni bilo mogoče, predaleč je bil. Uležem se na tla in fingiram kot da sem smrtno zadet. Krogla mi je dobesedno razmesarila zapestje ...

... Sanitejci so mi povedali, da sva od naše jurišne čete ostala živa le dva, oba težko ranjena, medtem, ko se je regiment zdecimiran vrnil v svoja kritja.

Ljudje, ki so ga poznali, med njimi je bila tudi moja mama, so mi povedali, da je imel zaradi te vojne poškodbe roko v zapestju močno deformirano. Kot strasten zbiralec je predmete iz prve svetovne vojne zbiral že med samo vojno. V njegovi bogati zbirki, ki jo danes hrani Goriški muzej, je tudi nekaj njegovih spominskih predmetov z datumom 24. 10. 1917. V spomin na dan, ki ga je zaznamoval za vse življenje, jih je najverjetneje naredil med okrevanjem v vojaški bolnici. Med njimi pa izstopa koščica, koščica njegovega zapestja.

Viri in literatura:

- Tamas Bacsoni, Kiss Gábor, Sallay Gergely Pál, Számvéber Norbert: *Halálfejes katonák, Az Osztrák-Magyar Monarchia rohamcsapatai 1916-1918*. Püedlo Kiado, 2006.
- Christian Ortner, *Storm Troops*, Verlag Militaria, 2005.
- Diego Zanini, *»Gut Sturm«*, Samozaložba, 2013.
- Franjo Robida, *Iz stare Ljubljane na soško fronto*, Didakta, 2008.
- Janez Mesesnel, *Soška fronta*, Prešernova družba, 1987.
- Jože Marjetič, *Moji vojni spomini*, Zagreb, 1921. Kopijo tipkopisa hrani avtor.
- Rudolf Lampič, *Moja pot v svetovni vojni*, Ljubljana, 1932. Kopijo tipkopisa hrani avtor.

JURIŠNIK NA ZNAČKAH 27. ČRNOVOJNIŠKEGA PEHOTNEGA POLKA

David Erik Pipan

Za pripadnike avstro-ogrskih jurišnih enot je bilo v letih 1917–1918 izdelanih večje število različnih vojaških značk. Nekatere med njimi so bile splošnega pomena, druge pa so bile namenjene posameznim jurišnim enotam. Zaradi načina bojevanja so na njihovih značkah pogosto upodobili mrtvaško glavo s prekrizanimi ročnimi bombami, bojevite prizore in sorodne motive, včasih pa je bil na njih upodobljen pripadnik jurišnih enot. Taki motivi so tudi na nekaterih značkah običajnih pehotnih enot, kot na primer 24. lovskega bataljona ali 9. pehotnega polka. Njim sorodna, a vseeno posebna pa je upodobitev na značkah ljubljanskega 27. črnovojniškega pehotnega polka (*k. k. Landsturminfanterieregiment Nr. 27*).

C. kr. 27. črnovojniški pehotni polk je imel isto naborno območje kot 27. domobranski pehotni polk oziroma kasnejši 2. gorski strelski polk, se pravi dežela Kranjska in poknežena grofija Goriško-Gradiščanska. Enako kot druge črnovojniške enote pa so ga z izjemo poveljstva, ki je bilo v Ljubljani, mobilizirali samo v primeru vojne. Takó moštvo kot častniški kader sta pogosto prehajala iz enega v drug polk, zato ni nič nenavadnega, če na starih fotografijah vidimo pripadnike te enote oblečene v uniforme gorskih enot. Med vojno se

je polk boril na srbskem, soškem in romunskem bojišču. Maja 1918 je bilo v njem 51 % vojakov slovenske narodnosti.

Značke tega polka so pokončne, osmerokotne oblike, širine 30,5 in višine 45,1 mm. Na njih prevladuje lepa in natančna upodobitev pripadnika jurišnega oddelka, ki se s čelado na glavi in v vsej, za te enote značilni opremi, opira na skalni okop. Lepo so vidne tudi plinska maska, obešena okoli vratu, in prek ramen viseče vreče za ročne bombe. Jurišnik drži v desnici ročno bombo, pripravljen na met. Levo polovico značke obdaja venec iz lovorovih, desno pa iz hrastovih listov. Na spodnji stranici je napis s skrajšanim imenom polka K.K.LDST. I.RGMT.N.27 (*k. k. Landsturminfanterieregiment Nr. 27* – c. kr. 27. črnovojniški pehotni polk). Poznani so primerki teh značk, kovani iz železne pločevine, ki so brez napisov oblikovalca in izdelovalca, na zadnji strani pa imajo pokončno iglo za pripenjanje.

Poleg značk sta poznani tudi dve izvedbi razglednic z enakim motivom, ki jih je izdal 27. črnovojniški polk in ki imajo pripis, da je na fotografiji poveljnik jurišne patrolje.

Fotografija desetnika Babića, ki je služila za osnovo pri izdelavi motiva za polkovne značke 27. črnovojniškega pehotnega polka (desno).
(iz zbirke Davida Erika Pipana)

Splet srečnih naključij me je pripeljal do tega, da sem nedavno naletel na kupček fotografij neznanega vojaka, ki je med vojno služil deloma v ljubljanskem 27. domobranskem pehotnem polku, kasnejšem 2. gorskem strelskem polku, deloma pa v 27. črnovojniškem pehotnem polku. Večina fotografij je bila posnetih na soškem, nekaj pa na romunskem bojišču. Posebno pozornost mi je vzbudila fotografija častnika, posneta v Romuniji leta 1918, z lepo vidno značko 27. črnovojniškega polka na kapi, saj fotografije vojaka s tovrstno značko do takrat še nisem poznal. Kot da to odkritje že samo po sebi ni bilo dovolj zanimivo, so bile med njimi tudi tri fotografije s pripadnikom jurišnih enot v popolni opreми, ki so nastale poleti 1917 na Banjšicah. Na njihovi hrbtni strani je pripis, da je na njih desetnik Babić, Dalmatinec, ki je poveljeval eni od jurišnih patrolj polka. Ena med njimi je identična z že omenjenimi razglednicami in tudi upodobitvi na vojaških značkah!

Značke, na katerih so upodobljene znane vojaške osebnosti, niso nobena redkost, a večinoma so na njih podobe najvišjih vojaških poveljnikov, največkrat generalov, v redkih primerih pa tudi poveljniki polkov ali bataljonov. Verjetno pa je bil desetnik Babić eden redkih, če ne celo edini navaden vojak v vsej avstro-ogrski vojski, ki je bil upodobljen na vojaških značkah. Žal nam njegova usoda ni znana.

Pripadnik 27. črnovojniškega polka z lepo vidno polkovno značko na kapi (iz zbirke Davida Erika Pipana)

Desetnik Babić, poveljnik jurišne patrolje v ljubljanskem 27. črnovojniškem pehotnem polku, poleti 1917 na Banjšicah. Na sebi ima vso opremo, ki je bila predpisana za pripadnike jurišnih enot, vključno z vrečami za ročne bombe in dvema med seboj povezanima čutaricama. V roki drži defenzivno ročno bombo s kartonastim ročajem in litoželezno sferično glavo. Lepo je vidna belo pobarvana sferična glava, ki je označevala ročne bombe, namenjene urjenju.

(iz zbirke Davida Erika Pipana)

AVSTRO-OGRSKE VOJAŠKE TORBE IN NAHRBTNIKI MED PRVO SVETOVNO VOJNO

David Erik Pipan

Vojaške torbe in nahrbtniki so bili zagotovo tisti del vojakove opreme, na katero je bil vojak najbolj navezan, saj je v njih poleg predpisane opreme in rezervnega perila nosil tudi svoje osebne predmete, ki so ga spominjali na svoje bližnje. Med njimi so bile najpogostejše krušne torbe, krušnjaki, ki jih je imel skoraj vsak vojak.

Krušna torba ali krušnjak

Avstro-ogrski vojak je v prvo svetovno vojno stopil opremljen s krušnjakom (*Brotsack*) M. 98, širokim 32,5 cm in visokim 35,5 cm, izdelanim iz rjavega ploskega jadrnega platna (*Braun Flachsegestoff*). Nosil ga je obešenega pod pasom na levem boku, tako da je 3,5 cm širok, po dolžini nastavljivi nosilni jermen prepasal pod epoletu na desni rami. V primeru, da je bil vojak namesto z bajonetom oborožen z drugo vrsto hladnega orožja, na primer pionirsko sabljo (nosilec helikona pri polkovnih godbah ter nosilci povojev in ranjencev), je krušnjak nosil na desnem boku. Nošnja sta mu lajšala še dva krajša jermenčka, ki ju je s pločevinastima kaveljčkoma obešal na vojaški pas. Zapiral ga je s poklopцем, ki je prekrival celotno prednjo stran in ga na dnu zapenjal z dvema jermenčkoma. Notranjost je bila s prečno pregrado razdeljena na prednjo (manjšo) in zadnjo (večjo) stran.

Obstajale so naslednje tri izvedbe krušnjakov:

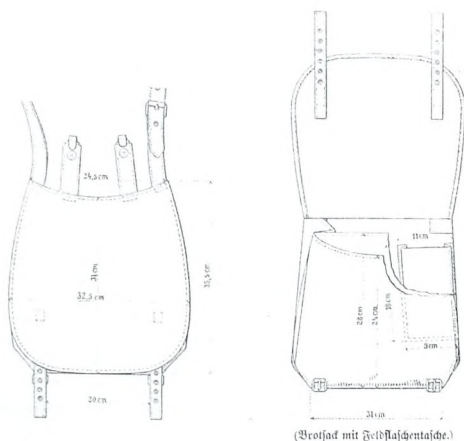
- Krušnjaki z žepkom za čutarico (*Brotsack mit Feldflaschentasche*), ki so imeli v notranjosti na desni strani zadnje stene pri-

šit 11 cm širok žep za nošnjo čutarice. Namenjeni so bili vsem vojaškim enotam in ustanovam, ki so imele predpisano nošnjo čutarice v krušnjaku.

- Krušnjaki z zanko za menažko (*Brotsack mit EBSchalenschleife*), ki so bili enaki opisanim, vendar so imeli na zunanji strani leve stranice prišito zanko za nošnjo menažke. Namenjeni so bili večinoma vojakom, ki jim ni bilo treba pešačiti. Kadar niso nosili nahrbtnika (tornistra), so menažko na krušnjak privezali z običajno ali usnjeno vrvico, in sicer en obroček na omenjeno zanko, drugega pa na nosilni jermen.
- Krušnjaki z daljšim poklopцем (*Brotsack mit längerem Deckel*), ki so bili podobni opisanim, le da so bili brez žepka za čutarico in zanke za menažko, imeli pa so daljši in širši poklopec. Namenjeni so bili nosilcem helikona v polkovnih godbah, častniškim služabnikom, skrbnikom konjev in nosilcem povojev.

Poleg čutarice za dnevno porcijo kave so v zadnjem delu krušnjaka nosili še dnevno porcijo kruha, če pa vojak pri zajtrku ni prejel kuhane kave, pa še kavno konzervo. V prednjem delu so nosili pribor za kajenje in pribor za čiščenje orožja ter etui z jedilnim priborom.

Tekom vojne so krušnjaki doživeli nekaj sprememb. Tako so z odredbo o enotnih uniformah aprila 1915 za krušnjake predpisali 5 cm široke nosilne jermene in začeli so jih tudi izdelovati večinoma v sivozelene barvi (M. 98/15). Novembra 1917 pa so zaradi varče-

Skica krušnjaka z žepkom za čutarico

Krušnjak z zanko za menažko (vsi predmeti iz zbirke avtorja)

vanja ukinili izdelovanje notranjih pregrad in žepkov za čutarice (M. 98/17). Varčevanje je bilo tudi razlog, da so med vojno izdelovali krušnjake tudi iz platna naravne (sive ali peščene) barve. Ravno tako občasno naletimo na primerke, pri katerih je nosilni jermen namesto z običajno sponko opremljen z drsno sponko.

Krušnjakom so bile po obliki in načinu nošnje podobne torbe (*Tornister*), katerih naloga je pa dejansko bila nadomeščanje nahrbtnika (*Kalbfellornister*, *Rucksack*) ali sedelnih torb (*Packtornister*). Z njimi so bili večinoma opremljeni vojaki, ki jim ni bilo treba pešačiti, njihova oblika pa je bila prikladnejša za prevoz z raznimi prevoznimi sredstvi.

Torba iz dvojnega jadrnega platna

Torba iz dvojnega jadrnega platna (*Tornister aus Doppelsegelleinwand*) je bila v obliki preproste štirioglate vreče širine 47 cm in višine 40 cm. Na vrhu je imela poklopec, ki se je zapenjal s tremi cinkastimi gumbi. Na zgornja vogala je bil prišit 4 cm širok in 1,05 m dolg nosilni jermen iz enakega materiala.

Skupaj s krušnjakom z žepkom za čutarico so jo uporabljali samo:

- vozniki avtomobilov in motoristi pri višjih poveljstvih pehotnih enot,
- moštvo pionirskih oddelkov, inženirskih in utrdbenih gradbenih direkcij.

Če niso bili opremljeni z nahrbtnikom ali sedelnimi torbami, so jo uporabljali tudi:

- vodniki tovornih živali pri pratežu pehotnih enot,
- vozeči se vojaki pri pehotnih in pionirskih enotah,
- moštvo v pionirskih enotah, ki ni imelo puške.

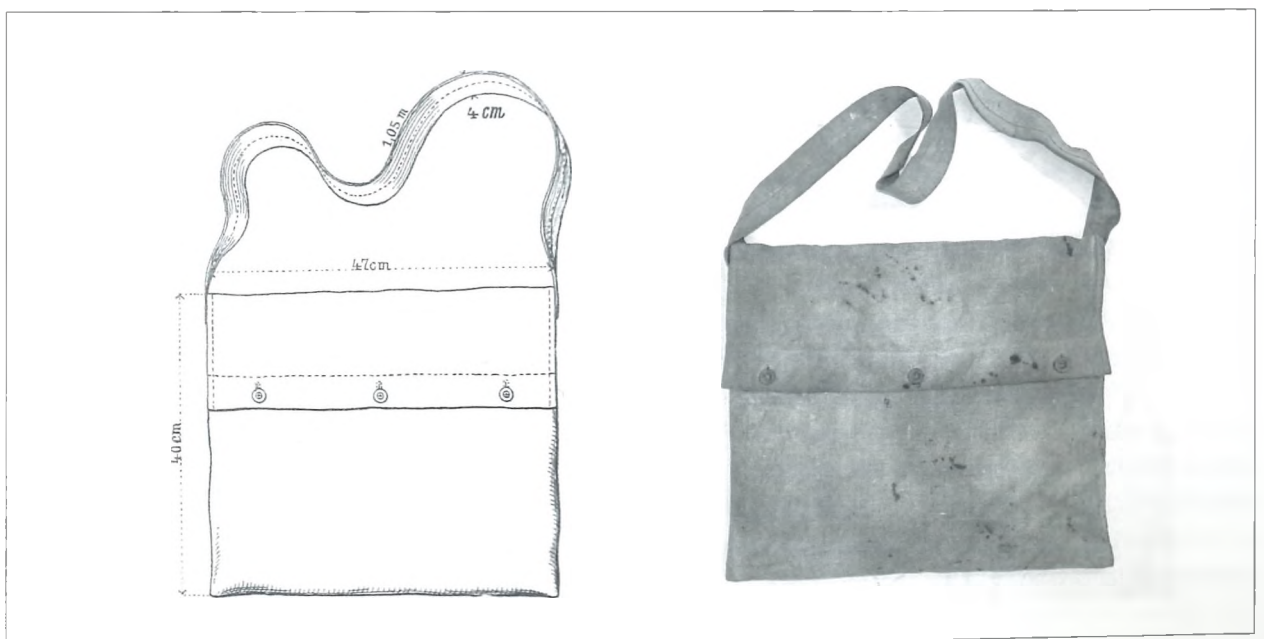
V drugih enotah so jo skupaj s krušnjakom z zanko za menažko uporabljali:

- pripadniki nekaterih pomožnih služb pri konjenici,
- avtomobilski kader in osebje mehničnega (motornega) trenja,
- pripadniki nekaterih pomožnih služb pri saniteti,
- pripadniki vojaškega geografskega inštituta ter enot, ki so skrbele za oskrbo z oblačili in prehrano.

Če niso bili opremljeni z nahrbtnikom ali sedelnimi torbami, so jo uporabljali tudi:

- pripadniki železničarskih enot, ki niso bili oboroženi s puško,
- moštvo pri trenju.

Brez krušnjaka jo je uporabljalo le moštvo trdnjavskih telegrafskih oddelkov.

Torba iz rjavega ploskega jadrnega platna

Torba iz rjavega ploskega jadrnega platna (*Tornister aus braunem Flachsegelstoff*) je bila škatlaste oblike, širine 36 cm, višine 21,5 cm in globine 14 cm. Obe bočni stranici sta imeli na vrhni strani podaljška, speta s pomočjo jermenčka in zaponke, ki sta bila nanju prišita. Poklopec dolžine 37,5 cm je bil izdelan iz dvoslojnega platna. Na notranji strani je imel 23 cm dolgo prečno odprtino, ki je omogočala, da se je lahko uporabljal kot večji žep. Zapenjal se je z dvema jermenčkoma, ki sta se pripenjala na zaponki, prišiti na dnu. Torba je bila opremljena s 4 cm širokim, po dolžini nastavljivim platnenim nosilnim jermenom.

V kombinaciji s krušnjakom z zanko za menažko so jo uporabljali samo vsi pripadniki trdnjavskega topništva, razen posameznikov, ki so bili opremljeni z usnjениm nahrbtnikom. Če niso bili opremljeni z nahrbtnikom ali sedelnimi torbami, so jo uporabljali tudi pripadniki gorskega topništva in topniških zavodov, a brez krušnjaka še pripadniki poljskega in jezdnega topništva. Zaradi svoje razširjenosti med topničarji so to torbo imenovali tudi »artiljerijsko torbo«.

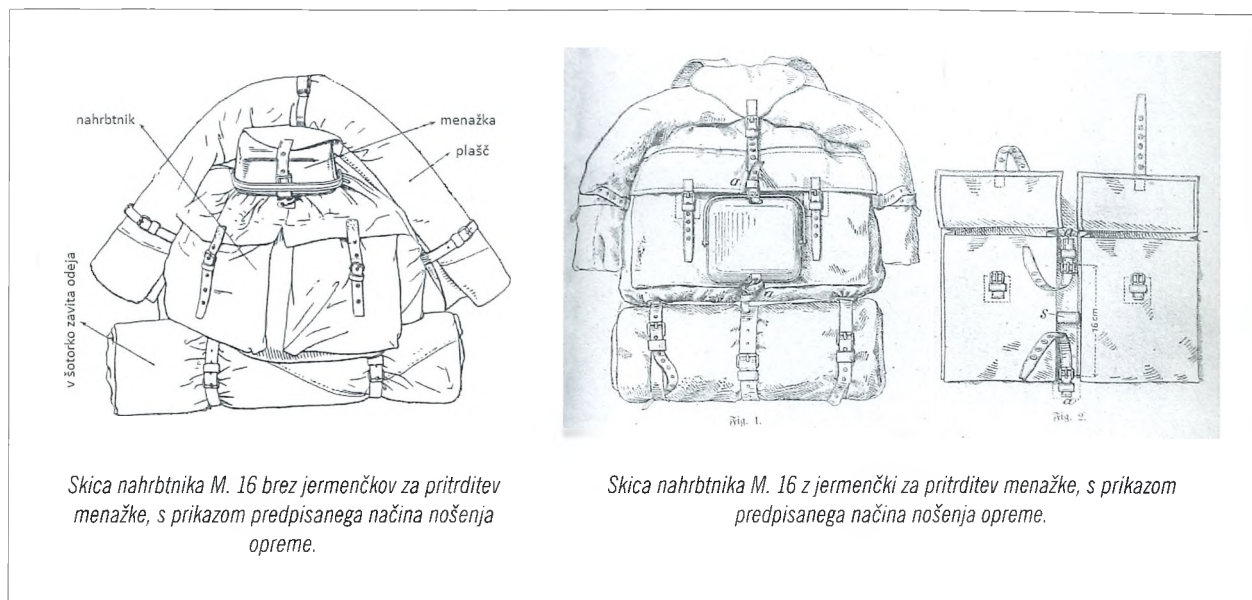
V torbi iz rjave jadvovine so vojaki nosili srajco, spodnje hlače, laneno krpo, par krp za noge, prepasico, etui z jedilnim priborom, v brisačo zaviti pribor za osebno higieno (glavnik, zobno ščetko, ogledalce in milo), menažko, dnevno porcijo kruha, dnevno porcijo tobaka, 2 rezervni mesni konzervi in tobak ter pod poklopcem še šotorko.

Poleg naštetega je imela polovica moštva še pribor za čiščenje in krpanje obleke, druga polovica pa pribor za nego obutve. Vsak drugi, s puško oboroženi vojak, je nosil tudi pribor za čiščenje puške, vozeči se skrbniki častniških konjev pa pribor za nego in čiščenje konja.

Nahrbtnik M. 16

Večina avstro-ogrskih vojakov je bila ob začetku prve svetovne vojne opremljena z lepimi, a težkimi in okornimi nahrbtniki iz telečjega usnja – telečnjaki. Za različne rodove in službe so obstajale različne izvedbe, najpogostejši pa je bil model, ki je bil namenjen pehoti (*Kalbfelltornister M. 11*). Pod večjim so nosili pripet še manjši nahrbtnik (*Patrontornister M. 88*) za rezervno zalogo streliva.

Že kmalu po začetku vojne pa so začeli vojake opremljati z novimi modeli predpisane vojaške opreme in orožja. Ob nezadostnih zalogah v skladiščih je bil vzrok za tako odločitev potreba po hitrem opremljanju velikega števila vojakov in posledično tudi po pocenitvi ter poenostavitvi proizvodnje. Tako so se že leta 1915 množično pojavili platneni nahrbtniki, ki se jih je kasneje prijela oznaka *Rucksack M. 16*, čeprav so bili, podobno kot nekateri drugi deli opreme, pri nekaterih vojaških enotah na testiranju že pred vojno. Z odlokom iz aprila 1915 so uvedli enotno uniformo in opremo ter s tem tudi platnene nahrbtnike za vse kopenske enote, vendar so usnjени nahrbtniki in platnene torbe ostali v uporabi do iztrošenosti.

Skica nahrbtnika M. 16 brez jermenčkov za pritrditev menažke, s prikazom predpisanega načina nošenja opreme.

Skica nahrbtnika M. 16 z jermenčki za pritrditev menažke, s prikazom predpisanega načina nošenja opreme.

V primerjavi s starim usnjenim telečnjakom, katerega izdelava je bila draga in zapletena, je bil nov model zelo preprost, prostoren, lahek in poceni. Platneni nahrbtnik je bil v obliki vreče, širine 68 cm in višine 52 cm. Glavna odprtina se je zgoraj zavezovala z vrstico, ki je bila speljana skozi 14 kovinskih (cinkastih) očes. Na zunanji strani je imel prišita dva 16 cm široka in 24 cm visoka žepa, ki sta se tako kot glavna odprtina zapenjala s poklopцем in jermenčkom. Na hrbtni strani nahrbtnika sta bili na vrstico natakneni po dolžini nastavljeni platneni naramnici širine 7 cm. Na spodnji strani je bila leva naramnica na nahrbtnik pripeta s sponko, desna pa s kovinskim obročkom in karabinom, kar je vojaku olajševalo oprtanje polno naloženega nahrbtnika. Obe naramnici sta bili spredaj opremljeni z dodatnim jermenom za obešanje nabojnic (*Patronentasche*), ki so jih nosili na vojaškem pasu (*Infanterieleibriemen*). Na dnu, ob stranicah in na poklopcu nahrbtnika so bile lahko prišite posebne zanke, na katere so z jermenčki pripenjali na predpisan način zložen in zaviti plašč, v šotorko zavito odejo, menažko in lopatko. Na spodnjem delu hrbtnišča sta bili prišiti tudi dve večji platneni zanki, skozi kateri so lahko vtikali vojaški pas, kar je omogočalo stabilnejšo nošnjo nahrbtnika.

Obstajalo je več izvedb tovrstnih nahrbtnikov, saj so jih tekom vojne poskušali narediti čim bolj prijazne za uporabo. Zgodnejše serije so imele »trde« platnene naramnice, ki so se pri daljši nošnji nahrbtni-

ka izkazale za neudobne, zato so začeli kasneje izdelovati mehkejše, ki so bile na območju ramenskega dela podložene s klobučevino. Ravno tako so bile zgodnejše izvedbe brez zank na dnu nahrbtnika in dodatnih jermenčkov med žepoma, ki so omogočali pritrditev menažke (in/ali lopatke). Kasneje so te jermenčke in podložene naramnice standardizirali, opuščati pa so začeli zanke na poklopcu. V vmesnem obdobju pa so tudi malo preizkušali.

V odloku, izdanem 23. novembra 1917, so med drugim napisali: *Na bojišču preizkušeni nahrbtniki s podloženimi naramnicami so se dobro obnesli, zato se bo izdelovalo samo še takšne. Ta vrsta nahrbtnikov ima med obema žepoma na prednji strani pritrjena dva jermenčka, namenjena pritrditvi menažke, med njima pa zanka, v katero se vstavlja zložljivi ročaj menažkinega pokrova.*

Z uvedbo teh jermenčkov so predpisali nov način pritrjevanja plašča in menažke na nahrbtnik. S tem so prihranili en pritrjevalen jermen. Ob prevzemu takega nahrbtnika je vojak prejel še:

- Dva jermenčka z dvema sponkama (*Mantelpackriemen*) za pripenjanje plašča na zanke na stranicah nahrbtnika. Plašč se je na zgornji strani prekril/pritrdil s poklopцем nahrbtnika.
- Dva običajna jermenčka (*Infanteriepackriemen*) za pripenjanje odeje in šotorskega krila na dno nahrbtnika (tudi lopatke, v kolikor so to nosili pripeto prek odeje).

Nahrbtnik M. 16, ki ima na mestu jermenčkov za pritrnitev menažke prišito zanko, ki je omogočala pokončno pritrnitev lopatke.

Prikaz pravilnega nošenja nahrbtnika M. 16 s pritrditvijo jermenov na nabojnice.

- En jermenček z zanko za pas (namesto dotedanjega jermena za plašč), ki se je pripenjal na sredini zavite odeje in je omogočal, da je bil ves nahrbtnik na vojakov hrbet pritrjen še s pomočjo vojaškega pasa.

V nahrbtnikih so poleg druge predpisane opreme nosili tudi: 2 rezervni porciji hrane, veliko vrečko za prehrabne artikle, dnevno porcijo kruha (vojaki brez krušnjaka), 2 garnituri perila, 2 para vezalk, zaščito pred mrazom (volnena kapa, rokavice, šal ...), pribor za nego uniforme, pribor za čiščenje orožja (vojaki brez krušnjaka) in 3 šotorske klinke. Da bi preprečili tiščanje v hrbet, so mehkejše predmete, na primer rezervno perilo, zlagali ob hrbišču, trše pa ob zunanjo stran.

Lopatko so po novem nosili prečno pod nahrbtnikom, pripeto ob šotorko in odejo, ki sta bili zaviti skupaj in z dvema jermenčkoma trdno pripeti na zanki na dnu nahrbtnika. Da zanka, ki je bila namenjena nošnji lopatke na pasu, ne bi prosto visela, so jo pripenjali na desni jermenček. Pri zgodnejšem tipu nahrbtnikov, ki so bili na dnu še brez prišitih zank, je bila v šotorko zavita odeja s pripeto lopatko obešena na stičišče spodnjega dela naramnic in nahrbtnika. Če na nahrbtniku niso nosili obešene odeje, so lopatko nosili pokončno na zadnji strani nahrbtnika, pri čemer so nosilno zanko lopatke pripenjali na zanko na poklopcu, lesen ročaj pa vtikali med oba žepa, pod trdno pripeto menažko, ki je onemogočala prosto premikanje ročaja. Če na nahrbtniku niso nosili menažke, so lopatkin ročaj pripenja-

li z obema jermenčkoma, ki sta bila prišita med obema žepoma.

Da bi dosegli čim večjo enotnost pri nošnji opreme, je ta začasna odredba veljala tudi za starejše nahrbtnike brez prišitih jermenčkov. V tem primeru so menažko tako kot prej nosili pripeto pod poklopcem nahrbtnika. Predpis, ki je določal, da se lopatka v primeru potrebe po njeni uporabi nosi na vojaškem pasu, ob bajonetu, je še vedno ostal v veljavi. Če je bil vojak opremljen tako z lopatko kot s sekirico, je lopatko nosil na nahrbtniku, sekirico pa za pasom.

Nahrbtnik Bilgeri

Poleg opisanih so nekatere enote, predvsem prostovoljne formacije in visokogorske stotnije, uporabljale tudi platnene nahrbtnike vrste Bilgeri, ki jih je vojska nabavljala na civilnem tržišču. Ta vrsta nahrbtnika je bila izdelana po zamisli znanega pionirja smučanja, polkovnika avstro-ogrske vojske, Georga Bilgerija. Ker so bili v vojaških priročnikih predstavljeni kot zelo prikladni za smučarje, so bili poznani tudi pod imenom »smučarski nahrbtniki«.

Tudi tovrstni nahrbtniki so bili v obliki štirioglate platnene vreče, poklopec pa se je zapenjal s tremi usnjenimi jermenčki. Opremljeni so bili s parom širokih in po dolžini nastavljivih nosilnih jermenov/naramnic. Izdelovali so jih v dveh velikostih, in sicer v širini 50 cm, višini 50 cm ali širini 60 cm in višini 60 cm. Glavna odprtina se je zavezovala z vrvico,

Nahrbtnik Bilgeri (zbirka Andree Marighettija)

Desni prsni žep nahrbtnika Bilgeri

ki je bila speljana skozi kovinska očesa. V notranjosti nahrbtnika so bile nanjo privezane štiri podolgovate platnene vrečke. Za lažjo razmestitev opreme so imeli nahrbtniki še zunanji žep, žep na notranji strani poklopca in dva snemljiva prsna žepa na naramnicah. Trapezni prsni žepi so se zapenjali z gumbom, s kovinskimi očesi na vogalih daljše stranice pa so se s karabinom pripenjali na naramnice. Na enak način sta se med seboj spojila oba prsna žepa, s čimer se je preprečilo opletanje nahrbtnika. Pravilno napolnjen nahrbtnik je bil oglat, ploščat in širok. Omogočal je udobno nošnjo in pregledno razporeditev, notranje vrečke pa hitro, varno in enostavno rokovanje z vsebino. Vanje so zlagali rezervno obutev, zložljivo svetilko, rezervno perilo, rokavice in podobne predmete, pri čemer so bili mehkejši predmeti bliže hrbtu, večji in trši pa ob straneh. Neposredno skozi glavno odprtino so ob hrbtišče zlagali rezervna oblačila, med privezane vrečke pa še kuhalnik, hrano in podobno. V zunanjem žepu so nosili mast, pribor za popravilo opreme in žepno lekarno, v žepu znotraj poklopca pa zaščito proti vetru in dežju (vetrovka, šotorka) ter morebitno vrv. V prsne žepa so spravljali predmete, ki so morali biti hitro dosegljivi, kot na primer strelivo, daljnogled, čutarica, busola, zemljevidi, beležka, srenači, kože za smuči ... Na enak način kot na nahrbtnike M. 16 so tudi na Bilgerijeve nahrbtnike pritrjevali plašč in v šotorko zavito odejo. Ker pa ta vrsta nahrbtnikov ni imela zank za pritrjevanje, so jih pritrjevali na konce naramnic.

Po razpadu avstro-ogrske monarhije in ob koncu prve svetovne vojne so se številni vojaki vračali na svoje domove in marsikdo

je s seboj prinesel tudi krušnjak, torbo in nahrbtnik. Predvsem nahrbtnike so planinci, lovci in gozdarji s pridom uporabljali še dolgo po vojni in tu pa tam lahko še danes naletimo nanje. Toda celi in dobro ohranjeni so redkost, saj so jim najprej odstranili nadležne nosilce nabojnic, potem pa so jih uporabljali do iztrošenosti.

Viri in literatura:

- *Adjustierungsvorschrift für das k. u. k. Heer, 1910–1911.*
- *Artillerieunterricht 10 cm Feldhaubitze M. 99, Teil II.,* K. k. Hoff und Staatsdruckerei, Wien, 1909.
- *Beiblatt zum Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer.:*
- *Nr. 20/15, Pkt. 167, Erlass vom 17. April 1915, Abt. 13, Nr. 20091.*
- *Nr. 58/17, Pkt. 851, Erlass vom 23. November 1917, Abt. 13, Nr. 46649.*
- *Nr. 58/17, Pkt. 852, Erlass vom 23. November 1917, Abt. 13, Nr. 50881.*
- *Bilgeri Ski-Handbuch,* Bilgeri-Werk Bregenz.
- Michael Christian Ortner, Herman Hinterstoisser, *Die k.u.k. Armee im Ersten Weltkrieg, Uniformierung und Ausrüstung – von 1914 bis 1918.* Verlag Militaria, 2013.
- Siro Offelli, *Le armi e gli equipaggiamenti dell'esercito austro-ungarico dal 1914 al 1918. uniformi – distintivi – bufetterie, volume primo,* Gino Rossato editore, 2001.
- Stefan Rest, M. Christian Ortner, Thomas Ilming, *Des Kaisers Rock im 1. Weltkrieg, Uniformierung und Ausrüstung der österreichisch-ungarischen Armee von 1914 bis 1918,* Verlag Militaria, 2002.
- *Alpine Weissungen für den Gebirgskrieg,* Landesverteidigung Kommando Tirol, 1916.

ROJSTVO AVSTRO-OGRSKIH OKLEPNIKOV

Tomaž Velnar

V prvi svetovni vojni je tehnika vse bolj prihajala do izraza, vojskujoče strani so se trudile razvijati nove metode vojskovanja in izboljševati tehnologijo, da bi s tem prehiteli nasprotnika. Evropske vojske so v vojno vkorakale tudi s konjeniki in suličarji, zaključile pa so jo s tanki in letali. Prve tanke so leta 1916 uporabili Angleži, nato pa so jim v naslednjih letih sledili Francozi in Nemci. Toda še obsežnejša je bila uporaba oklepnih avtomobilov. Že pred vojno so jih imele v svojih sestavah vse vojske, njihovo število pa se je v kasnejših letih povečalo. Tudi avstro-ogrska vojska jih je imela nekaj že od leta 1905 in jih je sprva kupovala v tujini. Med vojno je uporabljala zaplenjene in preurejene oklepnike, nekaj jih je predelala iz licenčno izdelanih tovornjakov, sama pa razvila tudi dva tipa. Vendar pa so centralne sile oklepno orožje ocenjevale kot manj pomembno in ga zato niso razvile ter izkoristile v polni meri.

Razvoj motoriziranih enot v avstro-ogrski vojski: Cesarska in kraljeva avtomobilska skupina (K.u.K. Autogruppe)

Leta 1898 je avstro-ogrska vojska dobila svoj prvi tovorni voz ali tovornjak, ki ga je uporabljala za vleko težkih topov in prevoz tovora. Deloval je na bencinski pogon in so ga uporabljali še leta 1914. Leta 1906 so ustanovili avtomobilski oddelek, ki je deloval pod okriljem avstro-ogrske vojaške tehnične komisije. To je bila neke vrste poskusna enota, ki je s sedežem v Klosterneuburgu v Spodnji Avstriji nastala leta 1909. Oblikovala se je pod imenom *Autokader* in je v naslednjih letih večkrat zamenjala uradni naziv. Tako se je leta 1913 preimenovala v Avtomobilski oddelek (*Automobilabteilung*), leta

1915 v Tovorno prevozno skupino (*Krafftfahrtruppe*) in končno leta 1917 v Avtomobilsko skupino (*Autogruppe*). Jedro te motorizirane organizacije so na začetku prve svetovne vojne sestavljale tri skupine. Dve sta bili avtomobilski z imenom Prostovoljni avtomobilski korpus (*Frewilliges Automobilistenkorps*), ena pa motociklistična, Prostovoljni motociklistični korpus (*Frewilliges Motocyclistenkorps*). Zaradi pomanjkanja finančnih sredstev se je vojaška uprava na začetku ustanovitve teh motoriziranih skupin, še pred vojno, povezovala s civilnim sektorjem ter nudila subvencije za nakup avtomobilov in tovornjakov. Podjetja in posamezniki so s tem dobili finančno podporo za nakup vozil, ki bi jih v primeru vojne nevarnosti lahko uporabljala vojska. Zato je bila večina udeležencev v teh enotah najprej prostovoljcev, ki so pred vojno imeli lastna motorna vozila, tovornjake, motorje in avtomobile, in so se nato prijavili v vojaško službo.

Za prevoz vojaštva in tovora so tovornjaki postajali vse pomembnejši in motorna vozila so vztrajno nadomeščala konjsko vprego. Njihovo število je v vojnih letih naraščalo v vseh vojskah. Tako se je povečevalo tudi število vozil v Avtomobilski skupini, ki je postala ena izmed najštevilčnejših skupin avstro-ogrske vojske. Leta 1917 so vse avtomobilske enote v cesarski vojski šteje okrog 900 častnikov, 30 inženirjev in tehnikov in okrog 48.000 vojakov in podčastnikov. Od leta 1917 je imela vsaka armadna skupina lastno avtomobilsko enoto, ki so ji pripadala številna skladišča in vzdrževani objekti za servisiranje in predelavo vozil. V armadni skupini je bila avtomobilska enota sestavljena iz treh podenot ali podskupin, ki so imele vsaka svoje poveljstvo. Ta tri poveljstva so bila podrejena skupnemu poveljstvu armadne skupine. Vsaka avtomobilska podenota je imela več skupin vozil (*Autokolonne*), ki so vključevale skupino reševalnih vozil ali sanitetno enoto in štiri skupine tovornjakov. Od tega je bila ena skupina določena za prevoz pošte. Vsaki podenoti je pripadalo lastno skladišče in garaža za vzdrževanje in popravila.

Avtokolono so sestavljali poveljujoči avtomobil, vzdrževalni avtomobil ali tovornjak in okrog 20 tovornjakov. Po zahtevah vojske so Avtomobilske skupine delili na lahko, če je bila njihova nosilnost okrog 40 ton tovora, in na težko, če je bila nosilnost večja. Vsaka sanitetna enota je imela poveljniški avto in 10 reševalnih vozil, kasneje pa so njihovo število zaradi naraščajočih potreb po prevozu ranjenih in bolnih povečali na 20. Tudi poštno skupino je sestavljal poveljniški avto in 20 poštnih tovornjakov s skupno nosilnostjo okrog 30 ton. Tipi tovornjakov in avtomobilov so se znotraj skupin zelo razlikovali in ob koncu vojne so bila vozila med skupinami le delno standardizirana.

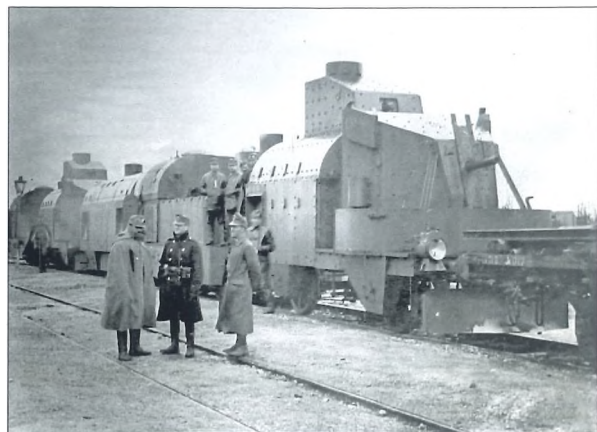

Značka tovarne prevozne skupine
(iz zbirke Davida Erika Pipana)

Uniforme za moštvo so bile najprej sivo modre. To so bili stari modeli uniform, ki so jih leta 1915 začeli postopoma zamenjevati z novimi modeli poljske sive barve, kakršne so imeli tudi drugi pripadniki kopenske vojske. Osebe je dobilo tudi nove zaščitne plašče iz črnega usnja, ki so voznike in posadke ščitili pred mrzlim pišem, saj so sedeli v večinoma odprtih kabinah. Avtomobilska enota je imela tudi svoj simbolni znak za specialnost, volan s krili, in značke za vojaške kape, kakor je bila navada v avstro-ogrski vojski. Značke so bile pripete na ovratnikih za oznakami činov, torej za našitimi trakovi in zvezdicami na ovratniku. Od novembra 1916 pa so jih po predpisu lahko nosili tudi na levi strani kape kot vsi pripadniki avstro-ogrške vojske.

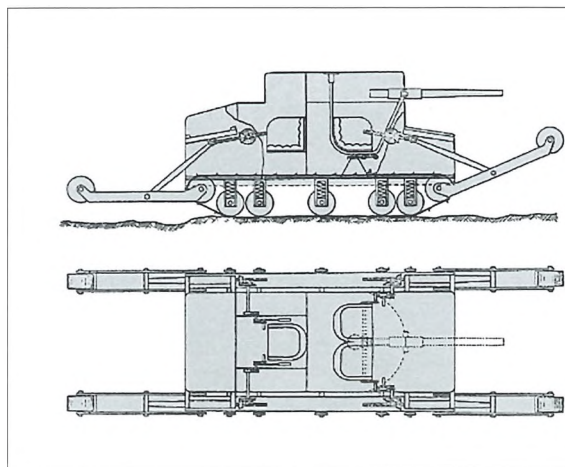
Enote oklepnih avtomobilov: zasnova, začetki in uporaba

Oklepni avtomobili so spadali v posebno vejo avtomobilskih enot in so bili v vojnem času predmet zanimivega tehničnega razvoja, vendar sta bila njihov bojni prispevek in vojaška moč zanemarljiva. Leta 1914 je bilo najbolj oklepljeno in mobilno sredstvo v avstro-ogrski vojski oklepni vlak (slika 1). Poleg Rusov so Avstrijci oklepne vlake na veliko uporabljali, največ na vzhodnem bojišču, nekaj pa tudi na soški fronti. Avstro-ogrski oklepni vlaki so bili večinoma predelani v delavnicah madžarskih državnih železnic (MAV). Bili so močno oklepljeni in oboroženi s topovi mornariške orožarne iz Pulja ali z razoroženih vojnih ladij. Osebe, ki jih je upravljalo, je spadalo v pehotne in topniške armadne skupine. Mornariških enot v vlakih ni bilo. Največ so oklepne vlake uporabljali v prvih letih vojne, nato pa vedno manj, saj se je način vojskovanja spremenil in so vlake zaradi

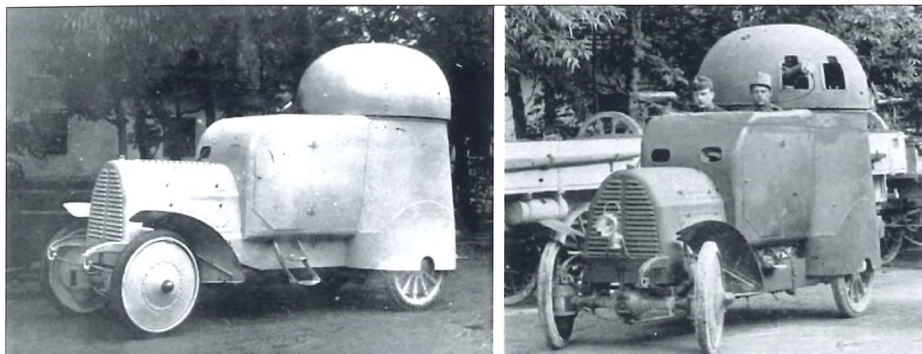

Slika 1: Avstro-ogrski oklepni vlak, najverjetneje z označbo Panzerzug VII, nekje na vzhodni fronti

vse manjše uporabe umaknili v Spodnjo Avstrijo ter jih preuredili za morebitno kasnejšo uporabo. Glavna slabost je bila predvsem njihova omejitev na obstoječe železniške tire in ranljivost železnice. Kljub priljubljenosti oklepnih vlakov so se že dokaj zgodaj začele pojavljati posamezne ideje o oklepnih avtomobilih in tudi tankih, vendar vojska teh inovativnih idej redkih posameznikov, ki so se zavzemali za njihovo uporabo, ni resno jemala in jim niti ni bila naklonjena. Nasprotno je veliko sredstev vložila v razvoj oklepnih vlakov. Tako je avstro-ogrski častnik inženir Günter Adolf Burstyn, ki je služboval v inženirskih enotah, že leta 1911 predlagal izdelavo tanka in zato zasnoval majhno vozilo na gosenicah (slika 2). Vozilo je imelo podvozje ameriškega poljedelskega traktorja z gosenicami

Slika 2: Risba in prototip Burstynovega tanka iz leta 1911

Slika 3: Daimlerjev oklepni avtomobil iz leta 1904 in izboljšana različica iz leta 1905 s polodprto kupolo

znamke Holt, ki so jih izdelovali v Združenih državah Amerike. Burstyn ga je imenoval *Motorgeschütz* (motorizirani top) in je to bil nekakšen predhodnik samohodnega topa. Po načrtu je imel debel oklep in vrtljivo kupolo na ohišju oklepa z malokalibrskim hitrostrelnim topom, nameščeni v kupoli. Hitrost tanka je bila 8 km/h, dolžina 3,6 m in širina 1,4 m, vozne maneverske sposobnosti pa so bile odlične. Poleg gosenic je imel tank spredaj in zadaj tudi po en par koles, ki so bila nameščena na posebnih podaljških ali okvirjih, pritrjenih na oklep pred in za gosenicami, in so bila pomembna za krmiljenje in vožnjo po razgibanem terenu ter so omogočala prečkanje obrambnih jarkov. Tank so upravljali trije ali štirje vojaki. Ta model je razstavljen v Vojnogodovinskem muzeju na Dunaju.

V avstro-ogrski vojski so imeli v tistem času dobro priložnost za ustanovitev tankovske enote, vendar se kljub obetavni zasnovi in dobrim karakteristikam tanka vojaško vrhovno poveljstvo zanj ni odločilo. Zaradi pomanjkanja finančnih sredstev je namreč financiranje zavrnilo, zato ta zanimivi projekt na žalost ni uspel in ni bil izdelan niti prototip. Je pa bil to predhodnik kasnejših oklepnih strojev in je napovedoval vzpon tankov v vojskovanju, kar se je uresničilo leta 1915, ko so tank razvili in preizkusili Angleži, operativno ga pa uporabili v bitki na Sommi naslednje leto.

Pred prvo svetovno vojno so v avstro-ogrski vojski uporabljali le Daimlerjeve oklepne avtomobile (slika 3). To je bil model 1904, prvi oklepni avtomobil s kupolo na svetu. Imel je motor s 35 konjskimi močmi (KM) in pogon na vsa štiri kolesa. V 360° vrtljivi kupoli je bila nameščena strojnica *Maxim*, ki so jo lahko zamenjali tudi s strojnico *Schwarzlose*. Debelina oklepa je znašala 13 mm, teža vozila pa okrog 3 tone. Avto je dosegel hitrost 45 km/h, akcijski radij je znašal 250 km.

Leta 1905 je bila predstavljena izboljšana različica nekoliko bolj zmogljivega avtomobila s 45 KM in z novo oklepno kupolo, ki je bila z zadnje strani odprta, spredaj pa sta bili dve lini za vzporedno nameščeni strojnici *Maxim* ali *Schwarzlose*. Avstrijcem so avtomobil predstavili Nemci na avstro-ogrskih manevrih leta 1905, in čeprav je bil obetaven, ga nista naročili niti nemška niti avstro-ogrška vojska. Vrhovno poveljstvo pred vojno ni spoznalo potenciala oklepnih avtomobilov in se ni odločilo za njihov nakup in uporabo, in sicer z utemeljitvijo, da niso skladni s sodobno konjeniško taktiko in kakršnokoli vojaško doktrino nasploh. Nekoliko bolj so se omeščali komaj po začetku vojne, predvsem zaradi konkurence pri Rusih in Italijanih, ki so z uporabo oklepnih avtomobilov pohiteli in jih postopoma vse bolj vključevali v

Slika 4: Junowiczev oklepni avtomobil. Dobro so vidne line za strojnice v škatlastem oklepem ohišju, spredaj oklepna zaščita za hladilnik motorja, prečna jeklena plošča, ki pokriva zadnje kolo in oklepljeno podvozje. Namesto strojnice *Schwarzlose* so nameščene strojnice *Maxim*.

svoje enote. Med prvo svetovno vojno je avstro-ogrška vojska oblikovala majhno število enot oklepnih avtomobilov, v katere so vključili v glavnem zaplenjena in predelana ruska in italijanska vozila. V svoje enote so vključili tudi dva tipa oklepnih avtomobilov, ki so jih razvili v domovini: Junowicz in Romfell. Vendar pravega zanimanja zanje pri vrhovnem vojaškem poveljstvu ni bilo.

Mlačnost avstro-ogrškega poveljstva je spodbudila mladega stotnika Rudolfa Junowicza, da je sam začel z razvojem. Oblikoval je improvizirano oklepno vozilo, ki so ga v delavnicah sestavili ročno po kosih in oklep namestili na obstoječa podvozja serijsko izdelanih tovornjakov. Izdelovati so jih začeli leta 1915 in jih namestili na različna podvozja tovornjakov. Stotnik Junowicz je za prototip izbral tovornjak Fiat 40PS, trpežno vozilo, ki so ga v Avstriji proizvajali po licenci. Ta oklepnik je postal v vojski znan kot Junowiczev oklepni avtomobil in je dobil uradno oznako P. A. 1 (*Panzer Auto 1* – oklepni avtomobil 1). Poleg manjšega in bolj dodelanega modela Romfell je bil sprejet v vojno službo.

Na prvi pogled je bil Junowicz videti zelo neroden in enostaven, saj je bilo oklepno ohišje montirano kar na standardno podvozje tovornjaka (slika 4). Izdelana sta bila dva podobna modela oklepnega avtomobila: Junowicz I in II. Osnovni model je imel Fiatovo podvozje, za vse pa je bilo značilno oklepno ohišje škatlaste oblike, sestavljeno iz oklepnih plošč, med seboj pritrjenih z zakovicami. Plošče so bile na sprednjem delu debele 7 mm, ob straneh pa 5 mm. Oklepnik je bil oborožen z dvema ali tremi strojnimi puškami *Schwarzlose* M1912 kalibra 7,62 mm. Ena strojica je bila nameščena spredaj, ostali dve pa sta se lahko premikali med štirimi strelnimi linami ob

Slika 5: Oklepnik Romfell nekje na vzhodni fronti z značilno obliko oklepa

straneh. Posadka je štela pet do šest mož, odvisno od količine oborožitve. Oklepnik je tehtal okrog 4 tone. Model II je bil zelo podoben, imel je le večji in težji oklep, ki je segal nižje, do ogrodja podvozja in deloma pokrival tudi zadnja kolesa. Te oklepne plošče so lahko na vsaki strani dvignili, da je bil možen servisni dostop do koles.

V letih od 1915 do 1916 ali 1917 naj bi po nekaterih virih izdelali pet oklepnikov, po drugih poročilih pa jih je bilo več. Znani so trije glavni modeli ali različice tega oklepnika. Prva različica je vključevala tri oklepnike na podvozju Fiat 40PS, ki so jih enote dobile leta 1915. Četrta oklepnik (druga različica) je bil sestavljen na 36-tonskem podvozju tovornjaka Bussing 36PS in so ga dobavili leta 1917. Iste leta je bil na Saurerjevem podvozju sestavljen tudi peti oklepnik. Nadalje so en oklepnik postavili na podvozje tovornjaka Praga, enega pa na podvozje Berna (tretja različica).

V Madžarskih strojnih tovarnah v Budimpešti je bil zasnovan še en tip avstro-ogrškega oklepnika. Skonstruirala sta ga inženirja stotnik Branko Romanič in nadporočnik Simon Fellner, zato je po skovanki priimkov obeh konstruktorjev dobil ime Romfell.

Prvi prototip je bil sestavljen na Mercedesovem podvozju. Predstavljen je bil v letih 1913–1914 in je dobil označbo Romfell A (slika 5). Ker je bil za operativno uporabo pretežek in neroden, so leta 1914 uporabili lažje Fiatovo podvozje in je prototip potem dobil oznako Romfell B. Uporabljali pa so tudi podvozja drugih proizvajalcev. En oklepnik je bil leta 1915 izdelan na Samsonovem podvozju modela 1909, ki ga je poganjal 4-valjni Daimlerjev motor s 75 konjskimi močmi, drugi pa na Goliathovem podvozju s 6-valjnim motorjem

Slika 6: Zapuščeni angleški tank Mark IV nekje na zahodni fronti, ki so ga Nemci zaplenili, prebarvali in označili z lastnimi oznakami.

z 90 konjskimi močmi. Slaba stran teh oklepnikov je bila prevelika operativna masa, zato so po preboju pri Kobaridu za podvozja raje uporabljali zaplenjene 24-tonske Fiatove tovornjake. Oklepni avtomobil Romfell je bil elegantne, vitke oblike in je imel značilno koc-kasto oklepno ohišje z navznoter nagnjenimi stranskimi ploskvami. Kolesa so bila kovinska in prevlečena s trdo gumo. Oborožitev je vključevala strojnico *Schwarzlose*, nameščeno v 360° vrtljivi okrogli kupoli, ki so jo zaradi velikih kotov streljanja (elevacija je bila možna skoraj do 90°) lahko uporabili tudi za protiletalsko obrambo. Posadko so sestavljali štirje člani.

Standardna maskirna barva Junowiczevih oklepnikov je bila svetlo olivno zelena, tiste, izdelane po letu 1917, pa so najverjetneje v glavnem prebarvali v škukasto sivo. Večinoma so bili brez označb, te so bile le spredaj nad hladilnikom. Nekateri so imeli ob straneh oznake s številkami. Podobno je bilo tudi z oklepnimi avtomobili Romfell.

Avstrijci so poleg lastnih modelov uporabljali tudi zaplenjene oklep-nike, in sicer italijanske Lancia, Fiat Bianchi, Fiat Ansaldo in ruske Austin Putilov. Zaradi konfiguracije terena so oklepne avtomobile najprej uporabili na vzhodni in balkanski fronti, nato so jih vse bolj preizkušali tudi na italijanski fronti. En avto je bil celo v obrambnem poveljstvu v Trstu. Nekateri pred letom 1917 zaplenjene avtomobile in tovornjake so preuredili in oborožili za uporabo v avstro-ogrski vojski. Oborožili so jih z avstro-ogrskimi strojnici, ker so bile za-loge zaplenjenega streliva za obstoječe strojnice majhne. Po napre-dovanju v 12. soški bitki so ustanovili vod oklepnih avtomobilov št. 1 (*K. u. K Panzerautozug No. 1*). V letih 1917–1918 je bila ta eno-ta nameščena najverjetneje v bližini Vidma, kjer je imela tudi svoj štab. Aktivna je bila na ravninah Benečije, nato pa so jo nameravali uporabiti med načrtovanim prebojem na reki Piavi. Vključevala je različne oklepnike: en romfell, dva junowicza, zaplenjen italijanski oklepnik Lancia 1Z in ruski Austin Putilov. V njej so tudi šolali in usposabljali osebje za uporabo oklepnikov.

Natančno število oklepnih vozil, ki so jih uporabljali v avstro-ogrski vojski, ni točno znano. Po nekaterih virih naj bi imeli tri do pet, po drugih pa sedem junowiczev in enega ali dva dokončana romfel-la, mogoče pa je bilo nedokončanih še več. Madžarska vojska je leta 1919 razpolagala z 19 romfelli. Predvidevamo lahko, da je že avstro-ogrška vojska imela v uporabi večje število oklepnikov tega tipa, saj je malo verjetno, da bi jih izdelali toliko od novembra 1918, ko so se sovražnosti končale, pa do sredine leta 1919. Konec leta

1917 so nekatere avstro-ogrške častnike iz oklepnih enot poslali v Berlin na šolanje o uporabi tankov, in sicer ne nemških A7V, temveč zaplenjenih angleških strojev (slika 6). Avstro-ogrsko vojno mini-strstvo je načrtovalo, da bo od Nemcev kupilo 12 tankov, dokončno odločitev o nakupu pa je prestavilo na čas po preboju fronte na Pi-avi, ki pa se ni zgodil.

Zanimivo je vprašanje, ali bi bila uporaba in število oklepnih avto-mobilov v avstro-ogrski vojski večje, če prototip oklepnega avto-mobila ne bi ob predstavitvi na manevrih leta 1905 prestrašil konj visokih častnikov. Takrat si je namreč delovanje oklepnikov ogledal tudi cesar Franc Jožef, ki naj bi bil zaradi vznemirjenosti sodelujo-čih poveljnikov in prestrašenih konj tako neprijetno presenečen in začuden, da je odločil, da vojska oklepnih vozil ne bo uporabljala. Najverjetneje tudi njihova širša uporaba ne bi vplivala na izhod vojne. Podobno negativno mišljenje o oklepnikih in tankih je pre-vladovalo tudi pri Nemcih, ki so ob koncu vojne imeli le 45 tankov. Povsem nasprotno pa je bilo med drugo svetovno vojno, ko so bili v oklepni tehniki vodilni ter so bili njihovi tanki med najboljšimi in najštevilčnejšimi na svetu.

Viri in literatura:

- Rudolf Hauptner, Peter Jung, *Stahl und Eisen im Feuer-Panzerzüge und Panzerautos des K.u.K. Heeres 1914-1918*. Stoehr, 2003.
- Filippo Cappellano, *L'Artiglieria Austro-Ungarica nella Grande Guerra*, Rosato, 2001.
- Rainer Strasheim, *Panzer-Karftwagen*, Tankograd, 2012.
- Manfred Rauchensteiner, *Österreich-Ungarn in der Erste Weltkrieg*, Steirische Verlagsgesellschaft, 1998.
- WW1 in photos: Technology. Dostopno na: <http://www.theatlantic.com/static/infocus/wwi/wwitech/> (uporabljeno 5. 11. 2014.)
- Landships. Dostopno na: <http://www.landships.info/landships/index.html> (uporabljeno 4. 11. 2014.)

VARUHI KULTURNE DEDIŠČINE PRIPOVEDUJEJO ...

Ive in Zdenko Mužič z Banjšic

Vinko Avsenak

Brata Mužič z Banjšic, Ive in Zdenko, sta prav gotovo legendi med zbiralci soške fronte v Posočju. Zbirati sta pravzaprav začela pred desetletji kot »železarja«, zbiralca kovin, s čimer sta od zgodnjega otroštva pomagala staršem pri preživljanju družine. S tem sta nadaljevala tudi kasneje ob rednih zaposlitvah, toda njuna dejavnost je sčasoma prerasla v zbiranje ostalin soške fronte z namenom ohranjanja kulturne dediščine Posočja in posredovanja izročila zanamcem. Tako je Zdenko Mužič leta 1995 s pomočjo članov Društva soška fronta odprl na svojem domu v Lohkah na Banjšicah muzej prve svetovne vojne in s tem sadove svojega dela predstavil tudi širši javnosti.

9. septembra letos sem z bratoma Mužič prisostvoval odprtju obnovljenega spomenika prve svetovne vojne na Čepovanskih vratih, pri katerem je sodelovalo tudi naše društvo. Po slovesnosti sem se z njima napotil na njun dom v Lohkah, kjer sta mi potem pripovedovala o svoji zbirateljski poti od začetkov do današnjih dni. Že pred vhodom na dvorišče me je na betonskem podstavku pozdravila pokonci postavljena granata kalibra 305 mm. Starejši Ive je že zelo zgodaj, leta 1945, kot sedemletni fantič odšel od doma k stricu v Brdih in

v teh lepih, idiličnih krajih tudi ostal. Ker so živeli pod Sabotinom, je že naslednje leto začel zahajati na nekdanje frontne položaje in z njih odnašal razno vojaško opremo, predvsem barvne kovine, kar mu je bil v težkih časih po drugi svetovni vojni pomemben in edini vir zaslužka. Ko je o tem pripovedoval, je z namrščenim čelom pripomnil, da je bilo življenje takrat ena sama borba za preživetje. Čelad in podobnih pločevinastih izdelkov se je na začetku izogibal, ker so bili prelahki. Italijansko gospodarstvo se je v tridesetih letih prejšnjega stoletja zaradi embarga svetovne skupnosti (zaradi italijanske zasedbe Etiopije) znašlo v velikem pomanjkanju surovin, zato so posebne enote načrtno iskale po nekdanjih bojnih poljanah predvsem ostanke kovin. Državljanom Italije je bilo nabiranje zapuščene vojaške opreme dovoljeno šele po letu 1936. Zato preseneča, da so bile najdbe tudi po tem letu tako številne in še danes niso redke. Ive si je leta 1957 nabavil detektor kovin slovenskega proizvajalca Iskre in potlej mu je šlo delo dosti lažje od rok. Zanj je bilo prelomno srečanje z zbiralcem, zamejcem Brankom Vižintinom iz Foljana, ki je vse mogoče ostaline soške fronte na veliko odkupoval. Prav po njegovem vzgledu je leta 1980 začel Ive, in z njim tudi Zdenko, pre-

Brata Mužič v Zdenkovem muzeju na Banjšicah
(foto Vinko Avsenak)

*Ive Mužič na društvenem pikniku
na Vogrinskih (Kambreško) 15. 6. 2002
(foto Vinko Avsenak)*

*Pogled v muzej
(foto Vinko Avsenak)*

usmerjati pobiranje kovin na zbiranje ostalin in ustvarjanje zbirke. Ko se je kasneje zaposlil kot mlinar cementa v tovarni v Anhovem, je svojo dejavnost vztrajno in zagnano nadaljeval, a še danes se ji ni povsem odrekal. Toda svojo zbirko se je pred leti odločil razdati. Poklonil jo je različnim ustanovam in posameznikom, toda njen večji del danes krasi Loški muzej v tamkajšnjem istoimenskem gradu.

Dosti mlajši Zdenko je začel z iskanjem »železja« kot 12-letni šolar. Po pouku se po navadi ni vračal naravnost domov, marveč si je privoščil ovinke in je pogosto zavil v grmovje ter iskal. Detektor kovin italijanskega proizvajalca si je kupil že leta 1956. Pri petnajstih letih je 29. novembra 1959 pri Mrcinjah s prijateljem našel 103 šrapnel-ske granate kalibra 7,5 cm. Čez nekaj dni je na skoraj istem mestu našel še toliko medenine, da je v 14 dneh zaslužil 56.000 dinarjev, kar je bila takrat vrednost treh krav. V tistem času je bila 1 kg bakra vredna 1,5 kg mesa, še pove Zdenko. Ko je že isto leto odšel v mizar-sko vajensko šolo in potem še na služenje vojaškega roka, je moral svojo dejavnost za nekaj let prekiniti. Po vrnitvi od vojakov je spet prijel za detektor, a leta 1980 je začel tako kot Ive tudi z načrtnim zbiranjem raznovrstne vojaške opreme. Dolga leta sta družno pre-česavala vsa prizorišča bojev soške fronte, prve bojne črte, a tudi zaledje. Pri tem je bila njuna sreča vseskozi spremenljiva. Naslednja

velika najdba granat se je zgodila pri Mali Lazni na Trnovski planoti. Brata Mužič v isti sapi še povesta, da je bilo pri takih najdbah potrebno sodelovanje s pirotehniki in da ni bilo nikoli težav.

Razumljivo je, da se jima je v vseh teh dolgih letih med delom na terenu marsikaj zgodilo, včasih kaj smešnega in zanimivega, a tudi skoraj tragičnega. Zdenko pove, da se je nekega dne med kopanjem detektor glasno odzival, a ko so skopali do globine skoraj enega me-tra, so ugotovili, da je bil trud zaman, kajti kopali so skozi železni obroč kolesa, katerega leseni deli so v dolgih letih pač strohnili. Ive ugotavlja, da sta pravzaprav imela vseskozi vražjo srečo, da se jima ni zgodilo kaj hujšega že med samim kopanjem, ko je kramp pogosto naletel na kaj trdega. Toda s pritajenim izrazom človeka, ki ga obhaja občutek krivde, hitro doda, da sta z vrstniki v mladostni objestnosti in brezbržnosti večkrat delala »neumnosti«. Tako so ob praznovanjih 1. maja pogosto metali granate na ogenj, seveda v pri-merni kaverni. Toda nekega dne so se med njimi znašle tudi plinske granate, ob eksploziji se je sprostil plin in Ive je zaradi zastrupitve 13 dni prebil v bolnišnici. Po tem dogodku ga je več kot eno leto bolela glava. Zdenko pravi, da je imel nekega dne na Kanalskem Vrhu veliko srečo. Potem ko je očistil tamkajšnjo, okrog štiri metre dolgo kaverno in je v njej našel ščit, se je kaverna v trenutku, ko jo

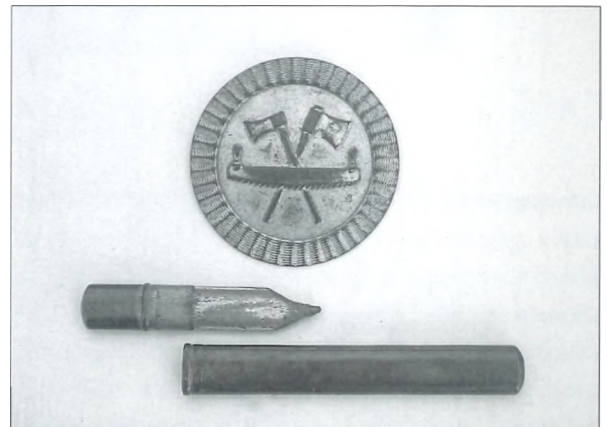
je zapustil, zrušila. Za las je torej ušel gotovi smrti in Zdenko se ob tej pripovedi še vedno zdrzne. Naslednji podobni dogodek se mu je zgodil na Lokovcu. V neki od tamkajšnjih kavern, po kateri je lahko hodil le po štirih, je našel nekaj avstro-ogrskih čelad, toda ko se je že odpravljal ven, ga je stisnila zrušena skala in samo prisebnosti prijatelja se ima zahvaliti, da je ostal živ. Srečo je imel tudi pri odpiranju »pasje bombice«, ki je eksplodirala, a Zdenko jo je odnesel le z lažjimi poškodbami po zadnji plati.

Zdenko je zbrane ostaline shranjeval doma po raznih skladiščih in sobah, potem pa jih je sklenil sistematično urediti in predstaviti ljubiteljem zgodovine soške fronte. Zato je leta 1995, kot že omenjeno, odprl na svojem domu muzej. V lično izdelanih vitrinah lahko občudujemo številna odlikovanja, vojaške znake, osebne predmete vojakov, sablje, pištole, orožje za bližinski boj, nabojnice, nabojnike, različne čelade in vojaške kape, a na policah omar več vrst ročnih granat, pušk, čutar, steklenic in podobno. Muzej premore bogato zbirko raznovrstnih granat, težje stojijo na tleh, lažje pa so razvrščene po policah. V kotu stoji lutka, odeta v zaščitno, ognjevarno oblačilo. Toda zanimivo je, da so med vsemi razstavljenimi predmeti Zdenku najljubši prav najmanjši, nadvse drobni predmeti. Z neprikritim veseljem in s ponosom pokaže dobro ohranjeno »matrikulo«, vojaško osebno izkaznico, v kakršne so shranjevali lističe z osnovnimi podatki vojaka. Zdenko jo je skupaj z znakom za usposobljenost v oskrbi, predvsem mlinarjev in pekov, našel za Sv. Danijelom, v bližini ceste, ki vodi proti Pri Peči, kjer so med vojno stale številne kaverne, barake in skladišča. V tem zaledju so vojaki počivali in od tod so potem hodili na bojne položaje na Škabrijelu. Ker se mnogi med njimi iz bojev niso vrnili, so ostali pod Sv. Danijelom njihovi osebni predmeti, značke in podobno. To po Zdenkovem mnenju pojasnjuje pogoste tovrstne najdbe na tem področju. Naslednja njemu ljuba predmeta sta tesarski znak za posebno usposobljenost in svinčnik z etuijem. Ponosno pokaže tudi nalivno pero. Vse te predmete je Zdenko našel na istem področju in pravi, da jih ne bi nikoli prodal.

Brata Mužič sta po odprtju muzeja ob sodelovanju našega Društva soška fronta, Šempeter nekajkrat organizirala v Lohkah sejme ostalin soške fronte, ki so bili zametki današnjih sejmov, »Srečanjski preteklostjo« v Šempetru. Bila sta tudi med soustanovitelji društva, o katerem imata zgolj pohvalne, spoštljive besede in ki mu ostajata zvesta. Njuna zbirateljska strast še ni zamrla, še vedno se podajata na teren, še posebej v zaledje soške fronte, kjer so najdbe še vedno mogoče: Trnovski gozd, Čepovanska dolina ...

Vojaška osebna izkaznica in znak za usposobljenost v oskrbi
(foto Simon Kovačič)

Znak za tesarsko usposobljenost in svinčnik z etuijem
(foto Simon Kovačič)

Obvestilo bralcem

S tem obvestilom želimo poudariti in pojasniti, da brigadir Janez J. Švajncer v nobenem smislu ni pripravljajl državnega udara leta 1994, kar bi utegnili bralci zmotno razbrati iz članka (intervjuja), ki smo ga v 10. številki revije leta 2015 objavili v rubriki *Varuhi kulturne dediščine pripovedujejo*. Prav tako sporočamo, da muzej Janeza J. Švajncerja v Logatcu ne premore »več kot 700« avstro-ogrskih vojaških znakov, kakor smo v omenjenem članku zapisali, marveč je teh več kot 800.

Uredniški odbor revije *Na fronti*

SPOMENIŠKA CONA NA DEBELI GRIŽI: OD ROMANJA NEKDANJH BORCEV DO TURIZMA SPOMINA¹

Marco Mantini

Ko človek obiše Debelo Grižo² prvič ali pa tudi večkrat, njegovo pozornost vsakokrat še vedno nezadržno pritegne topovska kaverna, ki od leta 1916 daje neizbrisen pečat podobi in usodi tega hriba. Zanimanje za to vojaško stvaritev, ki včasih dosega že vzhičenost, obstaja in vztraja več kot eno stoletje.

Gradbena dela, zaupana 20. inženirski stotnji, so trajala od oktobra 1916 do junija 1917. Podzemeljski kompleks je bil zasnovan v dveh

glavnih krilih, dostopnih skozi tri neodvisne vhode. V prvem krilu je bilo šest kazemat,³ iz katerih so lahko izstrelki treh topov na levi strani dosegali dolino Soče, od Podgore do Sv. Marka, trije na desni pa dolino Vipave, od Sv. Marka do Stola na Krasu⁴ (tako imenovana skupina sever–vzhod). Topovi drugega krila v dveh kazematah so pa lahko obstreljevali področje Krasa, od Stola do Kostanjevice (skupina jug–vzhod). Vsaka kazemata je bila zasnovana tako, da je bila skalnata plast nad njenim najvišjim delom debela najmanj 6 metrov.

Zemljevid topovske kaverne na Vrhu 3, presnet s table 1:1000 na Spominski coni Debele Griže. V marcu–aprilu 1922 ga je izdelal topograf Vojaškega geografskega instituta (Istituto Geografico Militare), Enrico Grupelli, tehnični svetovalec v komisiji za določitev meje med Kraljevino Italijo in Kraljevino SHS. (iz zbirke Marca Mantinija)

¹ Besedilo članka je povzeto po knjigi Marca Mantinija: *La Zona Monumentale del monte San Michele. Carso 2014+ : da teatro di guerra a paesaggio della memoria*, Gaspari editore, Udine, 2016.

² Hrib južno od Gorice, nekoč Sveti Mihael ali Šmihel, it. San Michele, prizorišče krvavih spopadov soške fronte. (op. prev.)

³ Kazemata, zaprt, pokrit prostor v utrdbi, po navadi podzemeljski, za zaščito posadke in postavitev topov. (op. prev.)

⁴ Hrib nad Lipo na Krasu, v verigi hribov kraškega roba, ki se nad Vipavsko dolino razteza med Cerjem (Veliki hrib) in Trsteljem. (op. prev.)

Pogled na del hodnika topovske baterije na Vrhu 3
(fototeka Deželnih muzejev Gorica)

Teoretično so lahko topniški izstrelki zadevali ne samo sovražnikovo prednjo bojno črto in zadaj nameščene baterije, marveč tudi bivalne prostore in prekrbovalna vozlišča v globljem avstro-ogrskem zaledju. Leta 1917 so te kaverne preuredili v sedež taktičnega poveljstva italijanske 3. armade, ki jih je ta koristila za opazovanje položajev in nadzorovanje operacij od Grmade do doline Vipave.

Obsežnost del je bila tako velika, da je gradnja kavern za baterije pod Vrhom 3 občutno spremenila okolje na hribu. Ploščad so izdelali iz materiala, ki je ostal od izkopov, tako da se z nje nudi lep razgled proti Jadranskemu morju, Goriškemu in Komenskemu Krasu. Med gradnjo je bil uničen tudi večji del avstro-ogrskih obrambnih položajev okrog kote 275 (odsek 9 in 10), zasuti so bili strelski jarki, doline in zaklonišča. Danes so prepoznavni samo še odseki povezovalnega jarka, ki je iz druge bojne črte vodil do glavne, a vidna je tudi kaverna, imenovana po poveljniku 20. honvedske divizije, generalu Gézi Lukachichu von Somorja.

Marca 1917 je avstrijska havbica kalibra 380 mm, postavljena za Grmado, eno uro neprestano obstreljevala Vrh 3, vendar topovskih kavern ni poškodovala. Po ognjenem krstu je sledilo uradno odprtje.

V maju 1917 so ob skorajšnjem dokončanju del z dvema topoma kalibra 149 mm opravili nekaj preizkusnih strelcev proti ciljem v dolini Vipave in na Sv. Marku. Po koncu gradnje so zasnovali in zgradili še dostopno cesto od križišča v Cotičih do Vrha 3, Delovna inženirska direkcija Tretje cone pa je zgradila še odsek od Petovelj do Cotičev in od Vrha 3 do Martinščine ter usposobila še odsek od križišča v Devetakih do Martinščine. Na ta način so bile topovske kaverne Vrha 3 povezane s kavernami v gradnji na koti 242 pri Cotičih, kar je omogočalo dostop s soške strani ali iz Dola. Ker so topovske kaverne na Vrh 3 veljale za simbol vojaškega inženirstva na kraški fronti, so poleg avstro-ogrskih granat privlačile tudi številne znamenite obiskovalce. Resnično so dela spremljali člani kraljeve družine, vključno kralj in kraljica, najvišji vojaški vodje tistega časa, generali Cadorna, Porro, Diaz, Gandolfo, Foch in mnogi visoki angleški, japonski, srbski in ameriški častniki. Sem niso hitele samo kronane glave in suknjiči z našitki, marveč tudi izobraženci, željni občudovanja te veličastne inženirske stvaritve. Tudi pisatelj Rudyard Kipling je obiskal Vrh 3 in na njem dobil navdih za svoje delo *Trebuh iz kamnov*. Skratka ta kraj so nenehno oblegale razne osebnosti ter nešteti častniki in vojaki, ki so se v času počitka vzpenjali na Debelo Grižo, na kateri so se prej več mesecev zagrizeno borili.

*Ploščad Vrha 3 v letih 1932–1933
(iz zbirke Marca Mantinija)*

Romarji, romanja in spomeniška manija

Cesar na Debeli Griži je 18. novembra 1917 na prvi strani javljal časopis *Gazzetta di Trieste*. Skoraj mesec dni po zmagoviti bitki pri Kobaridu je cesar Karel I., ki je nasledil cesarja Franca Jožefa po njegovi smrti dne 21. novembra 1916, obiskal "greben Debele Griže (...), na katerem človek na vsakem koraku naleti na križe in nagrobnike". Po vsej verjetnosti je bil to prvi uradni obisk tega hriba, simbola hrabre obrambe cesarsko-kraljeve vojske, po koncu bojov na kraški fronti.⁵

Romanje nekdanjih italijanskih borcev, ki so želeli obiskati kraje svojih bojov na Krasu, in svojev padlih, ki so iskali grobove, je bilo v letih neposredno po koncu vojne sprva spontano, potem pa se je pod

plaščem društev fašističnega režima prelevilo v lastne slavnostne prireditve. To je povzročilo velik porast domoljubnega turizma, ki je skupaj s pobiranjem vojaškega materiala predstavljal tudi enega od redkih virov prihodkov sicer skromnega lokalnega gospodarstva.

Fenomen obiskovanja fronte niso spregledali založniki, ki so izdali vrsto turistično-zgodovinskih vodičev, namenjenih širokim množicam. Najbolj poznan in posrečen je bil zanesljivo vodič *Na bojnih poljanah*, ki ga je leta 1927 v sedmih delih izdal in potem še petkrat ponatisnil Touring Club Italiano. Te izvode je še mogoče najti na starinarskem trgu. Še posebej vodič *Na bojnih poljanah Srednjega in Spodnjega Posočja* je bil namenjen "spraševanju in prepoznavanju svetih krajev, na katerih je padlo na stotine tisočev bratov" in je videl v Debeli Griži, Sredipolju in Sabotinu prav tako svetišča s svojimi

⁵ *L'Imperatore sul Monte San Michele in La Gazzetta di Trieste*, 18. november 1917, fasc. 555, jutranja izdaja. S tem obiskom je povezana tudi epizoda cesarja Karla kot glavnega protagonista dogodka dne 7. novembra 1917. Po pripovedovanju se je Karel med nesrečnim bređenjem hudournika Torre vrgel v vodo, da bi rešil utaplajočo se osebo iz svojega spremstva, a je narasli vodni tok tudi njega odnesel. S težavo in po čudežu ga je rešil pribočnik princ Lobkowitz. V zahvalo za srečen konec sta dali soproga Cita in mati cesarica Marija Jožefa Saška postaviti votivno kapelo Sv. Duha na kraju, na katerem je Karel ubežal smrti. Kapelo so začeli graditi, a je niso dokončali. Porušili so jo v povojnem času, gradbeni material pa uporabili za gradnjo jezov na Torreju. Govori se tudi o spominski plošči, pritrjeni v nostranjosti kapele na pokopališču vasi Villesse. Čez to vas je cesarski sprevod potoval, preden je ugledal narasli Torre s porušenim mostom. Podatki o kraju postavitve kapele in o nameri njene obnove so novi.

⁶ *Il Corriere della Sera* je 14. julija 1927 objavil članek *Ritorni all'Isonzo* z namenom, da promovira vodič društva Touring Club Italiano *Na bojnih poljanah Srednjega in Spodnjega Posočja (Sui campi di battaglia del Medio e Basso Isonzo)*.

Skupina obiskovalcev na ploščadi Vrha 3 leta 1933. Vidni so drog za zastavo, postavljen ob skali z napisom vojvode Aoste, in smerokazi, ki kažejo pot do topniške postojanke.
(iz zbirke Marca Mantinija)

“trdnimi strelskimi jarki in nesmrtnimi spomini.”⁶ Debeli Griža je torej s Pokopališčem nepremagljivih v Sredipolju postal priljubljen cilj brezštevilnih izletnikov in središče vznesenih in ganljivih domoljubnih slovesnosti.

Gibanju romarjev se je torej pridružil kult spomina na padle, ki se je razširil in ukoreninil tako močno, da so društva nekdanjih borcev in domoljubov, priložnostni odbori, posamezniki ali vojaške organizacije, prevzeti od zmagoslavnega navdušenja in od najrazličnejših idealnih pobud, predlagali, zasnovali in postavili številne slavnostne spomenike na področjih, nedavno priključenih h Kraljevini Italiji.

Medtem je v preostalem delu države zavlдалo “tekmovanje” za spomenike, ki je postalo državna zadeva, saj je razvnelo tako elitne umetniško-zgodovinske kot nove politične kroge. Prišlo je tako daleč, da je bilo brez pridobitve posebnih dovoljenj zakonsko prepovedano postavljanje kipov, nagrobnikov, napisov in drugih spominskih obeležij. Namen teh uredb je bil preprečevanje pretiranega števila spomenikov padlim vojakom. Fašistična narodna stranka je

pozvala odbore, ki so zbirali tovrstna finančna sredstva, da naj jih raje namenijo za javna dela (šole, mostove, vodovode itd), ki bi jih potem lahko posvetili zmagi in padlim. Ta zahteva je bila manj jasna v obrobni krajih kraljevine, predvsem na novo priključenih, ki so bili vse do drugega svetovnega spopada še naprej pričr postavljanjem nagrobnikov in spomenikov.

Za razvoj romanja in izbruh “spomeniške manije” sta bili posebej pomembni pobudi društva Touring Club Italiano v letu 1920 in Narodnega društva pešaka (*Associazione Nazionale del Fante*) v letu 1935. Touring Club Italiano je razpisal in organiziral Narodni izlet v Julijsko krajino (*Escursione Nazionale nella Venezia Giulia*). Od 25. avgusta do 2. septembra 1920 se je skoraj 500 oseb udeležilo tega shoda, katere slavnostni vrhunec je bil vzpon na Debelo Grižo. Šlo je verjetno za prvo civilno romanje na Krasu, organizirano neposredno po vojni in zaznamovano s prisotnostjo generalnega direktorja društva Touring Club Italiano, Luigija Vittoria Bertarellija, ki je ob uspešnem izidu te pobude predlagal in izvedel ponovitev leta 1925, ko se je zbralo skoraj 4000 udeležencev.

⁶ *Il Corriere della Sera* je 14. julija 1927 objavil članek *Ritorni all'Isonzo* z namenom, da promovira vodič društva Touring Club Italiano *Na bojnih poljanah Srednjega in Spodnjega Posočja (Sui campi di battaglia del Medio e Basso Isonzo)*.

Drugi shod, tokrat politično-vojaški, Shod pešakov na soških bojnih poljanah (*Raduno dei Fanti sui campi di battaglia dell'Isonzo*), se je odvijal med 24. in 26. majem 1935, ob 20-letnici vstopa Italije v vojno. Iz Trsta in Gorice so vojaški vlaki prepeljali preko 20.000 nekdanjih borcev do krajev, na katerih so se ti nekoč borili. Železniška postaja v Zdravščinah je bila izbrana za izbore obiskov Martinščine, Debele Griže in Dola. 25. maja je predsedstvo Narodnega društva pešaka na ploščadi Vrha 3 odkrilo pehota steber za zastavo, kajti "na tem hribu, svetem po slavi in junaštvu pešakov, se je iztrošilo devetnajst brigad, a manjkalo je še znamenje, ki bi spominjalo na pešaka".⁷

Najbrž kakšen razpoznavni znak za pešaka takrat še ni obstajal, toda med Touringovim izletom in shodom nekdanjih sivozelenih borcev ni manjkalo slovesnosti, ob katerih so ploščad posejali s spomeniki, ki so vidni še danes. Medtem so se vrstili številni obiski pod vodstvom vojaških društev in fašističnih organizacij. Med njimi velja predvsem omeniti obisk kralja (22. maj 1922) in Benita Mussolinija v okviru njegovega potovanja po Julijski krajini (20. september 1938). V petletju 1933–1938 je bila Debeli Griži vsako leto izbrani cilj najmanj treh romanj, prirejenih na državni ravni, medtem ko so se na začetku tridesetih let začeli obiski avstrijskih in madžarskih vojaških delegacij, kar je bil odraz nove politike med Italijo in državami naslednicami habsburške krone.⁸

Ta romanja so predstavljala skromen, a zelo pomemben vir preživetja za lokalno prebivalstvo, ki se je vrnilo iz begunstva iz najrazličnejših krajev avstro-ogrskega cesarstva in se znašlo pred popolnim razdejanjem. Boji so opustošili okolje, porušili ali nevarno poškodovali prebivališča in z

organskim onesnaženjem, ki ga je povzročila dolgotrajna prisotnost tisočev vojakov, številna trupla in kemijske snovi v eksplozivih, uničili polja.

Najhitrejši, a tudi najbolj tvegan in celo smrtonosen način za preživetje je predstavljalo zbiranje zapuščene vojaške opreme, primerne za obnovo, in predvsem vojaških ostankov, ki so bili spregledani ob splošnem povojnem čiščenju. Vsaka kraška vas je imela lastno skupino nabiralcev. Številne skupine so si razdelile planoto in se predajale iskanju izstrelkov vseh kalibrov ali enostavno železja. Najdba granate je pomenila veliko, kajti granata je veljala za cennjeno blago, ki se je prodajalo veletrgovcem kovin, a eksplozivi so bili poleg tega uporabni še v kamnolomih. Toda nabiralci niso imeli vedno sreče in včasih je zatajila tudi njihova izkušnost. Večkrat so utrpeli poškodbe ali jih je celo doletela smrt, kar je še poslabšalo bedne življenjske pogoje. Ob možeh je bila dejavna tudi vsa družina in predvsem otroci so morali pomagati pri izkopih in dopolnjevanju zbirke z iskanjem najmanjših in najlažjih ostankov ter jih predajati staršem za naslednjo prodajo. Za najmlajše je prihod avtobusa na spomeniško območje pomenil poseben dogodek, a tudi priložnost za prodajo najdenih predmetov turistom, ki so pogosto občutili sočutje do malih pohabljenec.⁹

Neposredno po vojni se je pojavila še dodatna oblika pozornosti, »botrstvo« padlemu vojaku. Dobro stoječe družine so namreč skrb za grob svojega sorodnika in poklon njegovemu spominu ob svečanostih, praznikih in obletnicah zaupale ženam v Zdravščinah in Sovodnjah, ki so v dokaz izpolnjevanja dogovora morale pošiljati sorodnikom fotografije groba, in si tako zagotavljati dogovorjeno

⁷ *Si prepara il raduno sul Carso* je bil naslov članka, objavljenega v *Il Corriere Milanese* 7. maja 1935. Med točkami prireditve, predvidenimi na Debeli Griži za 25. maj, je bil tudi odvzem "prgišča zemlje iz strelskih jarkov mučeniškega hriba," ki naj bi jo shranili v ciborij milanskega odseka Narodnega društva pešaka. Ob tej priliki je bil odprt tudi nov most na Soči, ki je povezoval Gradišče za Zdravščinami in ki je nadomestil že razpadajočo vojaško brv.

⁸ V tej zvezi je treba omeniti obisk visokih madžarskih častnikov in nekdanjih borcev dne 16. septembra 1934. Bili so člani odbora za postavitve spomenika padlim in so imeli nalogo izbrati kamen, primeren za podstavek spomenika, ki so ga nameravali postaviti v Budimpešti v čast vojakov, padlih na Debeli Griži, pripadnikov dveh ogrskih polkov: 1. honvedskega in 1. črnovojniškega (*Népfelkelő*) pehotnega polka.

⁹ Najštevilnejši so bili obiski Debele Griže 24. maja in 4. novembra. Nekdanji borci, med katerimi je bilo dosti pohabljenih, so hodili po grapah Gatti in Tivoli in na ploščadi Vrha 3 so srečevali okoliške otroke, ki so prodajali nabrane vojaške ostanke. Med najbolj iskanimi in najdražjimi (5 lir) so bili bajoneti in ročne granate. Cenik kraškega nabiralca je predvideval 5 centezimov za 1 kg železa, 60–70 centezimov za 1 kg svinca in 1 liro za 1 kg medenine. Vrednost granate velikega kalibra je bila enakovredna zaslužku enega tedna v ladjedilnici v Tržiču (Monfalcone). Prisotnost skladišč za topniško strelivo je omogočala zadostno količino svinca, ki so ga, pretopljenega v palice, prodajali trgovcem na debelo, medtem ko so z rušenjem betonskih zaklonišč pridobivali železne drogeve, ki so jih v obnovitvene namene posredovali v najbližja odkupna mesta. Najdba padlega vojaka z uniformo pa je omogočala pridobitev usnja od čevljev, torbe, nahrbtnika in nabojnice, medenino od nabojev, in če je bila sreča radodarna, tudi srebro kovancev in zob. Vse to je otroke vabilo k iskanju kraterjev topovskih izstrelkov, v katerih je bilo mogoče najti tudi skupinske grobove. Niti prisotnost oboroženega stražarja jih ni odvrčala od iskanja po Spomeniški coni, katere nedotakljivost jim je obetala bogat plen. Kljub stražarju je postal izziv tako močan, da so se dogajali vdori tudi na ploščad Vrha 3, v nekaterih primerih celo na škodo nedavno posajenih dreves (pričevanja, zbrana leta 2013 v pogovorih z Virgilijem in Cirilom Černicem ter Gabrielom »Jelkom« Devettijem z Vrha Svetega Mihaela).

Vhod v muzej na ploščadi Vrha 3 po obnovi v letu 1952
(iz zbirke Marca Mantinija)

plačilo.¹⁰ Za kraške lokalne skupnosti so bili ti zasluzki pomembni, saj je v že tako mučnem povojnem času njihovo življenje še dodatno grenilo pospešeno uveljavljanje fašizma, ki je zatiral še posebej slovensko prebivalstvo. Komaj se je zaključilo izredno naporno obdobje obnove, že se je na obzoru kazal nov strašni spopad, ki je z okrvavljenimi sragami še enkrat omadeževal planoto.

Od druge svetovne vojne do projekta Kras 2014+

Druga svetovna vojna, težka povojna obnova in omejeno gibanje, vsiljeno na nekaterih vzhodnih obmejnih področjih iz politično-vojaških razlogov, povezanih tudi z biološkim upadom nekdanjih borcev in na splošno s spremenjenim javnim mnenjem glede dogodkov prve svetovne vojne, so zmanjšali zanimanje za to temo in jo postavili v pristojnost strokovnjakov in ljubiteljev. Ta novi pristop, ki je bil sicer prav gotovo bolj znanstven, a očitno tudi posvečen bolj preučevanju vojaške zgodovine

kot samega področja, je močno omejil dejavnosti za obnovo prizorišč velikih bitk. Posledično se je Spomeniška cona na Debeli Griži takoj po drugi svetovni vojni znašla v popolni zapuščenosti in je bila večinoma močno poškodovana. Razmere so se poslabšale do take mere, da je 14. januarja 1949 Pokrajinski zavod za turizem zahteval od Goriške prefekture, da opravi potrebna obnovitvena dela, ki bi obiskovalcem omogočila primerne obiske. Ta pobuda je bila tudi plod politične klime, ki se je porajala v prvih letih hladne vojne in zagovarjala red, moralo in domoljubje kot osnovo za razvoj in spodbudo turističnega prometa. V tem smislu se je poziv k obnovi zdel primeren, češ da »velja Sveta cona Debele Griže na vzhodnih mejah domovine za posebno področje državnega pomena in je zato v turistične namene treba z mirovno pogodbo že tako okrnjeni Gorici vrniti nekdanjo veljavo ter je iz spoštovanja do tistih, ki so dali življenja za odrešitev tega ozemlja, in onih, ki se prihajajo sem poklonit 600.000 (sic!) padlim vojakom, zaželeno, da se čim prej odpravi to obžalovanja vredno stanje«.¹¹

¹⁰ Informacije so bile zbrane leta 2012 med intervjujem Marise Zotti v Zdravščinah. V dvajsetih letih so bili italijanski vojaki, padli na Debeli Griži, pokopani v glavnem na treh na novo urejenih vojaških pokopališčih v Zdravščinah, ki so leta 1923 sprejela preko 5600 padlih vojakov, pokopališče v Zagraju pa okrog 5100. Prenosi posmrtnih ostankov v kostnico v Sredipolju (Redipuglia) so bili izvedeni sredi tridesetih let.

¹¹ Ministero dei Lavori Pubblici, Provveditorato regionale alla O.O.P.P., Magistrato delle acque, Ufficio del Genio Civile di Gorizia, *Progetto per la ricostruzione della Zona Sacra del Monte San Michele*, 28.12.1950 (Archivio di Stato di Gorizia, Ufficio del Genio civile di Gorizia, Danni di guerra, Edilizia pubblica, Edifici di interesse storico-artistico, Savogna d'Isongo, Zona Sacra del monte San Michele, b. 1961, f. 6510; b. 1962, f. 6511).

*Nova razgledna točka na ploščadi Vrha 3, zgrajena po projektu Kras 2014+
(foto Marco Mantini)*

Skratka, projekt za obnovo Svete cone Debele Griže je Ministrstvo javnih del zaupalo Službi civilnega inženirstva Gorica, ki ga je zasnovala v treh delih. Prvi je bil namenjen gradbeni obnovi Spomeniške cone, druga dva pa ureditvi že dokaj poškodovanih dostopnih cest na pobočjih Devetakov in Petovelj. Iz projektnega poročila je razvidno, v kakšni meri sta oba svetovna spopada z bolečimi posledicami in nenehnim pobiranjem kovinskih predmetov zaznamovala to področje. V dokumentu lahko namreč beremo: »Muzej s paznikovo hišo je bil porušen do tal, spominski kamni podrti in uničeni, ploščad razdejana, rastline izpujene, kaverne in rovi pa porušeni in zatrpni od eksplozij.« Namen projekta je bil torej obnoviti Spomeniško cono in celotnemu kompleksu vrniti nekdanjo podobo. V skladu s to zamisljijo je Služba civilnega inženirstva Gorica po načelu *ex ante* s kamni pozidala obe stavbi (muzej in paznikovo bivališče) in postavila nazaj poškodovane in uničene spominske kamne na prostoru pred muzejem. Poleg tega je v ločeni projektni različici izvedla preureditev glavne ploščadi in ploščadi, povezane s stranskimi dostopi do kavern Vrha 3.

Prenova Spominske cone Debele Griže je bila potrjena 15. junija 1952 s slovesnim odprtjem muzeja ob Narodnem romanju vojnih invalidov v Gorico. Od tega dne dalje so se kot sredi dvajsetih let vrstili obiski, romanja in odkritja ročno izdelanih spomenikov z nacionalističnim pridihom. Temu bo sledil bistven zastoj, značilen za ves obsoški Kras, toda skrb za obnovo bo ob koncu osemdesetih letih spet oživela po zaslugi Goriške pokrajine in vojakov istoimenske brigade, ki so opozorili na nekatere kraje, povezane z narodnim mitom prve svetovne vojne (na primer *Trincea delle Frasche*¹²), in pozvali različne lokalne ustanove k posameznim poljudnim akcijam, da bi tako skupno spodbudili tudi zanimanje za poti prve svetovne vojne med Krasom, Brdi in Sočo.

Danes zgodovinska dediščina prvega svetovnega spopada *de facto* ostaja v vidnem spominu. Gre za pričevanja, ki se na različne načine prepletajo med seboj. Ročno izdelani predmeti in spomeniki so lahko videti neokrnjeni ali pa so zaradi malomarnih in pomanjkljivih kon-

¹² Madžarski strelski jarek v bližini Martinščine (San Martino del Carso), ki so ga tako poimenovali italijanski vojaki, ker so ga Madžari uspeli prikriti njihovim očem z vejevjem (it. frasca – brsteča vejica). (op. prev.)

servatorskih posegov razvrednoteni, se poškodujejo in propadejo od dolgotrajne izpostavljenosti vremenskim vplivom, včasih pa jih tudi povsem uničijo stari nabiralci ali novi »detektoristi«.

Zavest, da ti ostanki predstavljajo izredno kulturno dediščino, se je rodila konec devetdesetih let, ko sta deželna in državna zakonodaja uvedli zakone (*Legge RFGV 14/2000, Legge 78/2001*), namenjene ne samo vzdrževanju, obnovi, upravljanju in ocenjevanju vrednosti te dediščine, marveč tudi njenemu popisu in katalogizaciji. Pri tem je treba poudariti, da so še pred uvedbo teh predpisov številna italijanska in tuja društva samostojno izvajala in še izvajajo važne raziskovalne, konservatorske in varstvene dejavnosti na najdbah in zgodovinsko najpomembnejših področjih Debele Griže. Te dejavnosti se sedaj precej razlikujejo od tistih v dolgem prejšnjem obdobju in so usmerjene h graditvi skupnega spomina na kulturno dediščino evropskih narodov.

Prav gotovo moramo tovrstne zasluge pripisati Narodnemu društvu alpincev (*Associazione Nazionale Alpini*), ki je leta 1990 na koti 124 pri Petovljah obnovilo piramido 4. honvedskega pehotnega polka (*ANA Montefalcone*) in leta 1994 prav takšno na področju Cappelle Dirute¹³ pri Martinščini (*ANA Gradisca d'Isonzo e Fogliano*). Tako se je odprla pot do inovativnega, aktivnega razvoja in skupnega pogleda na zastavljene cilje, kar je omogočilo, da so odgovorni in pristojni prisluhnili glasovom tistih, ki se z vojaško zgodovino ne ukvarjajo poklicno, marveč ljubiteljsko. Ti se že vrsto let na lastne stroške in z dolgoletnimi izkušnjami na področju založništva, pridobljenimi z urejanjem zgodovinsko-izletniških vodičev in zgodovinskih razprav kakor tudi s posebnim poznavanjem na področju obnov, predajajo arhivskim raziskavam in preučevanju nekdanjih bojišč.

Še posebej bi rad poudaril posege, ki jih je v letih 1998–1999 na Debeli Griži opravila Raziskovalna in študijska skupina prve svetovne vojne, Trst (*Gruppo ricerche e studi Grande Guerra – CAI – SAG Trieste*), ki je obnovila nekaj strelskih jarkov med ploščadjo in Valloncellom¹⁴ Vrha 4, in hvale vredno dejavnost Kraške jamarske skupine iz Martinščine (*Gruppo speleologico carsico di San Martino del Carso*), ki je leta 1996 vodila obnovo Schönburgovega predora

(*Schönburgtunnel*), leta 2009 pa še stebra 19. pehotnega polka (brigada Brescia) na Vrhu 4.

Vendar sama dejavnost prostovoljcev, naj je še tako zaslužna, ne more zagotavljati stalnosti vzdrževalnih del in dosledne, trajne dostopnosti do obnovljenih področij. Zato je v teku let zaradi izostalih posebnih vzdrževalnih posegov v notranjosti Spomeniške cone in še bolj na obmejnih področjih prišlo do postopnega razraščanja kraškega grmovja, ki vse bolj zastira pogled in povsem spreminja videz krajine. Danes pravzaprav rastlinstvo vse prikriva in prekriva ter močno omejuje pogled in zgodovinsko sledenje nekdanjih bojišč. S tem pritrjuje predvidevanju Gattija, ki je že v daljnem letu 1922 zapisal, da vojaške stvaritve brez potrebnega vzdrževanja tvegajo povečevanje stroškov obnove in še bolj padec v pozabo krajev, simbolov žrtvovanja.

Da bi se odpravilo to stanje dolge in naraščajoče zapuščenosti, ki je pripeljala tudi do zaprtja topovskih kavern, je nastal projekt Kras 2014+. Šlo je za prvi obnovitveni projekt Spomeniške cone na Debeli Griži po letu 1922, ko jo je ustanovila italijanska vlada. Po zaslugi Goriške pokrajine (ukinjene leta 2016), dežele Furlanije-Juljske krajine in Občine Zagraj so bile topovske kaverne zavarovane in so spet namenjene obiskom, medtem ko se zunanje področje Debele Griže dopolnjuje s povezovalnimi jarki, primernimi tudi za težje gibljive osebe, in z dvema razglednima točkama, ki obiskovalcem omogočata neverjeten pogled do obzorja. S prve oko seže od Krasa do Jadranskega morja, z druge pa iz nižin do venca predalpskih gora in Julijskih Alp. V ospredju stojita Gorica in Nova Gorica, okrog niju pa se dvigujejo hribovi, simboli soške fronte, kot so Kalvarija, Sabotin, planota Banjšice in tako imenovani »svetniki Gorice«, Sveta Gora, Škabrijel, Sveti Marko, Sveti Danijel in Sveta Katarina. Na ta način si projekt Kras 2014+ prizadeva, da bi Debela Griža pridobila osrednjo veljavo med kraškimi področji prve svetovne vojne in predvsem da bi postala ena od pglavitnih točk Poti miru med Alpami in Jadranskim morjem, ki jo udejanja in razvija istoimenska fundacija iz Kobarida ter italijanska in slovenska mesta na obeh straneh meje.

Iz italijanščine prevedel Vinko Avsenak.

¹³ Cappella Diruta, slov. Porušena kapela pri Martinščini (San Martino del Carso), dobro znana, v literaturi večkrat omenjena kapela, ki je predvsem italijanskim topniškim enotam služila za orientacijo (op. prev.)

¹⁴ Valloncello pomeni v italijanščini dolgo grapo, izdolbeno od hudourniških voda vzdolž strmega pobočja. V kritju ozkega Valloncella na Debeli Griži so se italijanski vojaki med ofenzivo vzpenjali proti Vrhu 4. (op. prev.). Podobno velja za že prej omenjeni grapi Gatti in Tivoli.

FOTO ALBUM

*Kambreško, 25. 10. 1917. Zajeto italijansko korpusno poveljstvo pri Kambreškem
(iz zbirke Mitje Močnika)*

*Mernik, 29. 10. 2017. Prehod poveljstva 47. pehotnega polka čez mejno reko Idrijo
(iz zbirke Egon Valantiča)*

FOTO ALBUM

*Zaplenjen italijanski top velikega kalibra
(iz zbirke Simon Kovačiča)*

Nº 1853 Von den Italienern zerstörtes Konserven-Magazin in Palmanova 3.11.17.

*Palmanova, 13. 11. 1917. Avstro-ogrski vojaki v razdejani tovarni konzerv v Palmanovi
(fototeka Goriškega muzeja)*

FOTO ALBUM

*Gorica – Travnik, 1. 11. 1917
(iz zbirke Aleša Fiegla)*

*Codroipo, 3. 11. 1917. Zapuščena oprema in ostanki italijanske vojske na glavnem trgu v Codroipu
(iz zbirke Egon Valantiča)*

Sodelavci te številke:

- prof. Vinko Avsenak, prevajalec in publicist, Škofljica pri Ljubljani
- dr. Matjaž Bizjak, podpolkovnik Slovenske vojske in zgodovinar, Dolga Poljana pri Ajdovščini
- Mitja Juren, zbiratelj in publicist, Rupa - Peč (I)
- Fedja Klavora, univ. dipl. inž. arhitekture, kulturni in družbeni delavec, raziskovalec bovške zgodovine, Bovec
- dr. Uroš Košir, arheolog, Hrušica
- Simon Kovačič, zbiratelj in publicist, Šempeter pri Gorici
- Mirko Kurinčič, zbiratelj, raziskovalec krajevne zgodovine in soške fronte, Drežnica
- Petra Leskošek, univ. dipl. ekon., Griže v Savinjski dolini
- dr. Marco Mantini, ekonomist, publicist in raziskovalec zgodovine soške fronte, Zagraj - Sagrado (I)
- dr. Dušan Nečak, zgodovinar in univerzitetni profesor v pokoju, Ljubljana
- David Erik Pipan, zbiratelj in publicist, Nova Gorica
- dr. Renato Podbersič ml., zgodovinar, Nova Gorica
- Hermina Prinčič, predmetna učiteljica slovenskega jezika in knjižničarka v pokoju, Nova Gorica
- Vili Prinčič, kulturni delavec in publicist, Pevma pri Gorici (I)
- dr. Norbert Stencinger, zgodovinar, publicist in raziskovalec zgodovine soške fronte, Budimpešta
- dr. Miha Šimac, zgodovinar in publicist, Vrba na Gorenjskem
- Tomaž Velnar, dr. med., zdravnik in raziskovalec vojaške zgodovine, Nova Gorica

Dinogradništvo
DORNBERG
Dipanska dolina

Zalošče 29d, 5294 Dornberk
05 301 76 88, 041 352 045
www.dornberg.si

Izid revije so finančno podprli:

Občina
Šempeter-Vrtojba

MESTNA OBČINA
NOVA GORICA

Občina Kanal

OBČINA
MIREN - KOSTANJEVICA

OBČINA BRDA

ISSN 1580-7282

9 771580 728004